

[1] Innhold

3 Forord

- 5 **Partier kommer og går, skillelinjer består – eller den omvendte skillelinjemodellen**
Svenn Arne Lie

- 25 **Skiljelinjer i Russland? Lipset og Rokkan på russisk**
Bjarte Folkestad

- 43 **Rivaliseringen mellem Dynamo og Spartak – en beretning fra stalinismens overdrev**
Nis Hollesen

- 59 **Kærlighed og svig i Sovjetsocialismens ungdom – noen ukendte sider ved dansk-sovjetiske kontakter**
Boris Weil & Valerij Jegorov

- Velkommen til Internett
83 **Podkaster og RSS – en ny måte å holde seg oppdatert på hva som skjer i Øst-Europa?**

- Bokomtaler
89 **Contemporary Change in Ukraine**
Omtalt af Allan Have Larsen

- 92 **Generations, Kinship and Care. Gendered Provisions of Social Security in Eastern Central Europe**
Recenserad av Aino Saarinen

- 96 **European Union and the Making of a Wider Northern Europe**
Recenserad av Joakim Ekman
- 99 **Katarina den store: Kvinden, magten og kærligheden**
Recenserad av Klas-Göran Karlsson
- 102 **Landslide of the Norm. Language Culture in Post-Soviet Russia**
Recenserad av Sven Gustavsson
- 105 **Making Sense of Baltic Democracy. Public Support and Political Representation in Nationalising States**
Omtalt av Hermann Smith-Sivertsen
- 107 **Russia and the CIS – Janus-Faced Democracies**
Omtalt af Flemming Splidsboel Hansen
- 111 **The Failure of a Movement: the Rise and Decline of Democratic Russia 1989–1992**
Recenserad av Bo Petersson
- 114 **The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation, 1918–2005**
Recenserad av Jens Stilhoff Sørensen
- 118 **Vikingenes Russland**
Omtalt av Anders Kjølberg
- 123 **Nye bøker i Norden**
- 129 **Summaries**

Forord

Skillelinjer, sport og stalinisme

Artiklene i denne utgaven av *Nordisk Østforum* faller i to hovedkategorier: De to første bidragene tar for seg valg, partidannelser og strukturerende skillelinjer i postkommunistiske stater, de to neste ser på konsekvensene av politiske og personlige eksesser i sovjetstatens første år.

Først ut er Svenn Arne Lie, som har forsøkt å forklare litauisk velgeratferd. Hvorfor er det så store utskiftninger i partilandskapet fra valg til valg? Er de litauiske velgerne mer troløse og ustabile enn hva vi tradisjonelt har sett i Vest-Europa? Nei, mener Lie, og introduserer den omvendte skillelinjemodellen for å underbygge dette svaret. Gjennom en analyse av den urban-rurale skillelinjen i Litauen finner Lie at denne skillelinjen bidrar til å strukturere velgernes beslutninger. Det er dermed ikke velgerne som skifter politisk standpunkt, men partiene som springer ut av skillelinjen som ikke klarer å konsolidere sin posisjon – å befeste sitt politiske rom. Dermed oppstår det stadig nye partier med utgangspunkt i en og samme skillelinje. Partiene kommer og går, men skillelinjen består.

Også Bjarte Folkestad har tatt utgangspunkt i skillelinjer for å forstå velgeratferd. Folkestads case er det russiske partisystemet, som i likhet med det litauiske har vært preget av store utskiftninger og mange partier. Stein Rokkan og Seymour Martin Lipsets mye brukte skillelinjemodell tar utgangspunkt i at det skjedde en «fastfrysing» av partisystemene i Vest-Europa – at partibildet ble preget av stabile alternativ og at det ville være vanskelig for nye aktører å vinne innpass. Det har dermed ikke vært uproblematisk å forsøke å tillempet Rokkan og Lipset til en postkommunistisk kontekst hvor denne grunnleggende forutsetningen i de fleste tilfeller synes å være fraværende. Folkestad mener imidlertid å kunne bevise at skillelinjer både som begrep og analytisk verktøy kan hjelpe oss til å forstå velgeratferd og partisystem i dagens Russland. Ved å kjøre en regresjonsanalyse på datamateriale fra exit polls fra de to siste dumavalgene avdekker han at holdninger

til sovjetperioden og sentrum–periferi er de viktigste skillelinjene for å forklare partioppslutning ved russiske valg.

Deretter tar vi et sprang både i tid og tematikk og ser på sport og politikk i Sovjetunionen på 1930-tallet. Etter å ha eksperimentert med ulike typer av mer «progressiv» sport – kollektive massemønstringer av typen «smugling av revolusjonær litteratur over grensen» og «frigjøring fra imperialistene» – slo sovjetisk sport på 1930-tallet igjen inn på et mer borgerlig spor med dyrking av tradisjonelle idrettsgrener og en tiltakende profesjonalisering. Ulike institusjoner og bedrifter grunnla sine egne sportsforbund, og idretten ble også snart en arena for realisering av personlige ambisjoner og konflikter. Ikke minst gjaldt dette ifølge Nis Hollesen i forholdet mellom NKVDs mektige leder Lavrentij Berija og de fotballspillende brødrene Starostin. Gjennom en beskrivelse av rivaliseringen mellom fotballklubbene Dynamo Moskva (grunnlagt av NKVD) og Spartak Moskva (opprettet av brødrene Starostin) illustrerer Hollesen hvordan utrenskingene på 1930-tallet også grep inn i sportens verden, og hvordan higen etter suksess på fotballbanen kunne utvikle seg til en risikosport med livet som innsats.

I den siste artikkelen i dette nummeret tar Boris Weil og Valerij Jegorov oss med til sovjetstatens første, turbulente år. Det svært utradisjonelle forfatterparet – Weil er tidligere sovjetisk samvitighetsfange og Jegorov jobber i den militære påtalemyndigheten – presenterer oss for Sylvia Pio – datter av grunnleggeren av det danske sosialdemokratiet, født i eksil i USA, gift med greven av Knuthenborg, nær venn av ledende bolsjeviker og, på tampen av livet, statsminister Thorvald Staunings fortrolige og intime venn. Weil og Jegorov har gjennom arkivstudier hos FSB og i Danmark nøstet opp historien om denne usedvanlige kvinnens besøk i Moskva på begynnelsen av 1920-tallet. Artikkelen viser sovjet-myndighetenes utbredte skepsis til utlendinger – også til svorne tilhengere, slik som Sylvia: Fra som *Politikens* korrespondent å ha sendt glødende beretninger om det nye regimets triumfer, endte Sylvia opp med å bli utvist av Sovjetrussland mistenkt for spionasje. Beretningen gir også en unik innfallsport til å forstå rivaliseringen mellom ulike sovjetinstitusjoner, betydningen av bekjentskaper og enkeltpersoners hjelpebossethet i den historiske malstrømmen det revolusjonære Sovjetrussland utgjorde.

God lesning!

Redaksjonen!

Partier kommer og går, skillelinjer består – eller den omvendte skillelinjemodellen

Svenn Arne Lie

MA fra Institutt for sammenliknende politikk,
Universitetet i Bergen

Kan en stabil skillelinjestruktur operere parallelt med et ustabilt partisystem? Jeg vil i denne artikkelen argumentere for at ustabile partisystem ikke nødvendigvis er et resultat av velgernes manglende oppfatning av skillelinjer (*cleavages*), men av partiene manglende evne til å eie skillelinjen og dermed også til å skape stabile allianser med elektoratet. Partier kan derfor komme og gå samtidig som skillelinjen består som stabilt, strukturerende element for velgernes partipreferanser. Artikkelen lanserer *den omvendte skillelinjemodellen*,¹ der den viktigste forutsetningen nettopp er at samfunnskonflikter (skillelinjer) overlever politiske partier, og at det derfor er skillelinjene som representerer kontinuitet. Skillelinjer kan dermed strukturere velgernes partivalg uten at dette nødvendigvis leder til stabile partisystem.

Modellen vil bli testet ut gjennom å se på utviklingen av partier langs den urban-rurale skillelinjen i det postkommunistiske Litauen. Det femte og foreløpig siste parlamentsvalget i Litauen ble avholdt i oktober 2004, og resultatet bekreftet tidligere antakelser om at det litauiske partisystemet er ustabilt. På samme måte som i flere andre land i Sentral- og Øst-Europa er partisystemet preget av svært varierende oppslutning ved valg for etablerte partier, samtidig som helt nye partier plutselig kan gjøre brakvalg. Den manglende kontinuiteten på partinivå gjør det vanskelig å identifisere mønstre for parti–velger-relasjoner. For å overvinne dette problemet trekkes den omvendte skillelinjemodellen inn.

Artikkelen bygger på masteroppgaven *Shifting Parties, Constant Cleavage. Party Formation along the Urban-Rural Cleavage in Post-Communist Lithuania* (Lie 2006).

Lipset og Rokkans skillelinjemodell

Tre tilnærminger har dominert studien av partisystem: skillelinjer, institusjonelle faktorer og aktører (Millard 2004: 130). Det er viktig å understreke at det ikke er noe absolutt skille mellom de tre, selv om de har et ulikt hovedfokus på hvordan partisystem har utviklet seg. Artikkelens fokus er imidlertid skillelinjer, der Seymour M. Lipset og Stein Rokkans klassiker *Party Systems and Voter Alignments* (1967) er et naturlig utgangspunkt.

Lipset og Rokkan ville forklare hvordan partisystemene i Vest-Europa oppstod, hvorfor de var forskjellige og hvilke mekanismer som var knyttet til partiene overlevelsesevne. Svaret fant de i skillelinjene, som de mente skapte stabile konstellasjoner mellom velgere og partier. Selve skillelinjen kunne oppstå rundt et avgrenset politisk konflikttema, for eksempel arbeid vs. kapital, men dens mobiliseringspotensial involverer også andre politiske saker og tema. For eksempel vil trolig synet på og argumentasjonen for/mot offentlig vs. privat skolefinansiering overlappe med posisjon i spørsmålet om arbeid vs. kapital, ettersom det er en sammenfallende politisk logikk mellom forsvar av arbeidstakeres rettigheter, sosial velferd og offentlig finansiert skolevesen. Skillelinjer representerer med andre ord «politiske pakker» eller «rom» der syn på andre politiske spørsmål passer inn i skillelinjens underliggende logikk. Skillelinjebegrepet refererer dermed til et sett av holdninger forklart av velgerpreferanser som kan spores tilbake til strukturer. For enkelhets skyld kan vi si at en skillelinje inkorporerer holdninger og verdier relatert til andre politiske saker og integrerer dem i «den politiske pakken». Dette er sentralt for partienes overlevelsesevne i Lipset og Rokkans teoretiske rammeverk.

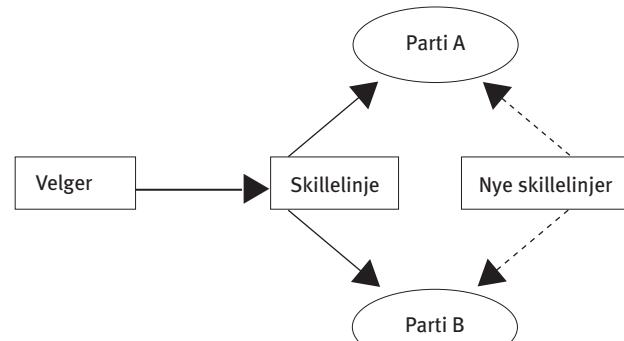
Partiers evne til å overleve

Partiene kan nemlig ikke bare være «skillelinjerepresentanter», i så tilfelle vil de ganske enkelt forsvinne den dagen skillelinjekonflikten blir løst. De har derfor en egeninteresse av å opprettholde betydningen av skillelinjen for derigjennom å rettferdiggjøre sin egen eksistens. Over tid vil velgerne forbinde en viss historie og politisk ideologi med partiene, de er ikke lenger nye «samfunnsdeltakere» som starter med blanke ark ved hvert valg. Dette gjør dem i stand til å løsrive seg fra den opprinnelige skillelinjen og å definere inn nye konflikter i sitt eksistensgrunnlag/sin «politiske pakke».

Parties do not simply present themselves de novo to the citizen at each election: they each have a history and so have the constellations of alternatives they present to the electorate (Lipset & Rokkan 1967: 2).

Nye samfunnskonflikter blir med andre ord tatt opp i det politiske rommet partiet har tilegnet seg. Figur 1 er et forsøk på illustrere Lipset og Rokkans forklaring på hvorfor partiene i Vest-Europa overlevde.

Figur 1. Lipset og Rokkans skillelinjemodell

Gjennom å skaffe seg monopol over det politiske rommet de opererte i, greide partiene i Vest-Europa å fryse alliansene med velgerne. Dette la grunnlaget for stabil oppslutning. Partiene overlevde, og nye partier hadde vanskeligheter med å etablere seg ettersom markedet var mettet. Lipset og Rokkan kalte dette «fastfrysningshypotesen».²

Skillelinjer i Sentral- og Øst-Europa?

Studier av skillelinjer var i lang tid begrenset til vesteuropeiske partisystem fordi det var her demokratisk partisystem hadde vist seg påfallende stabile (Lipset & Rokkan 1967, Bartolini & Mair 1990, Whitefield 2002). Stabil partirepresentasjon brukes til å indikere tilstedeværelsen og den strukturerende kapasiteten til en skillelinje.

¹ Samtidig som oppslutningen om de etablerte partiene i Vest-Europa de senere år har blitt mindre forutsigbar, har flere satt spørsmålstegn ved gyldigheten til Lipset og Rokkans fastfrysningshypotese spesielt, og skillelinjemodellen generelt. Forklaringer som vektlegger institusjonelle faktorer og aktører, har derfor fått større plass i partilitteraturen.

Partiutviklingen i Sentral- og Øst-Europa etter 1989 kjennetegnes imidlertid av lite forutsigbar oppslutning for de etablerte partiene og mange tilfeller av umiddelbar valgsuksess for nye partier.³ Å overføre skillelinjeteorien til en slik kontekst kan dermed synes problematisk.

Et sentralt poeng her er effekten av det kommunistiske regimet. En viktig forutsetning for å koordinere en stabil interaksjon mellom velgere og politiske partier er et velutviklet sivilsamfunn med godt organiserte interessefellesskap (Whitefield 2002: 183). Også i Lipset og Rokkans skillelinjemodell er dette et viktig poeng: Et vitalt sivilsamfunn er limet som holder alliansene mellom partier og velgere stabile. Når det gjelder utviklingen av partier i Sentral- og Øst-Europa etter 1989, er forskerne uenige om effekten kommunismen har hatt på partiutviklingen. Grovt sett kan vi dele debatten langs to perspektiv: «missing middle»- og moderniseringsperspektivet.

I henhold til missing middle-perspektivet kunne partiene som vokste fram etter 1989 ikke mobilisere på bakgrunn av stabile, langvarige interessefellesskap hos velgerne fordi «communism deprived individuals from institutional or societal structured identities from which to derive political interests» (Evans & Whitefield 1993: 522). Kommunistregimenes kontroll med samfunnsutviklingen hindret en uavhengig organisering av ulike interesser i sivilsamfunnet, noe som førte til en atomisering av samfunnet da kommunismen ble erstattet med et flerpartisystem. Det har blitt hevdet at de nye partiene manglet et overordnet strukturerende interessefellesskap som de kunne bygge opp partiidentiteten rundt – det fantes ikke noe lim som holdt parti–velger-alliansene sammen. Dermed ble det ikke etablert stabile skillelinjeforbindelser mellom velgere og partier og heller ikke stabile partisystem. Relasjonen mellom parti og velgere har tvert imot vært preget av populisme og personfokus (Tavits 2005: 287).

Sentralt i moderniseringsperspektivet står synet på kommunismen som moderniseringskraft i samfunnet (Evans & Whitefield 1993). Dette innebærer kort sagt at kommunismen ble antatt å ha modernisert Sentral- og Øst-Europa, og at de sosiale strukturene er de samme som i Vest-Europa. Når det gjelder politisk utvikling, hevder tilhengerne av moderniseringsperspektivet derfor at den politiske organiseringen av skillelinjer har de samme forutsetninger her som i Vest-Europa.

---

2 Det er allikevel intern variasjon i regionen. Ungarn og Tsjekkia trekkes ofte fram som eksempler på stabile partisystem. Her er både antall partier og volatiliteten lavere enn i regionen for øvrig.

De to perspektivene illustrerer problemet med hvordan skillelinjer skal behandles i ustabile partisystem. Når man anvender stabil partirepresentasjon for å indikere tilstedeværelsen av skillelinjer i Sentral- og Øst-Europa, har man med utgangspunkt i moderniserings- og missing middle-perspektivet i hovedsak kommet fram til tre konklusjoner (de to første er knyttet til modernisering og den siste til missing middle):

- Mange, ustabile partier kan bety en multidimensjonal skillelinjestruktur i Sentral- og Øst-Europa. Berglund *et al.*(2004: 602) lister for eksempel opp et skillelinjemønster med ti ulike skillelinjer i regionen.
- Mange, ustabile partier kan bety at skillelinjene også er ustabile og fragmenterte. Nye skillelinjer kommer og går (jf. Moser 1999: 371).
- Mange, ustabile partier kan bety at skillelinjer ikke finnes, og at det er helt andre kvaliteter som bestemmer partivalg (Whitefield 2002: 184).

Alle disse konklusjonene er gjort på bakgrunn av at stabile partier indikerer tilstedeværelsen av skillelinjer. Men partiene i det postkommunistiske Sentral- og Øst-Europa er lite egnet til å indikere skillelinjer nettopp fordi de er ustabile. Dette gjør at det blir vanskelig å anvende skillelinjemodellen som analyseverktøy.

Den omvendte skillelinjemodellen

Den omvendte skillelinjemodellen er et forsøk på å forklare parti–velger-relasjoner i ustabile partisystem gjennom å bygge på elementer både fra moderniseringsperspektivet (tilstedeværelsen av skillelinjer) og missing middle-perspektivet (problemene med politisk organisering av skillelinjer). Det teoretiske utgangspunktet for denne modellen er at velgerne kan bygge sine partipreferanser på skillelinjer, men at det er den politiske manifisteringen av disse skillelinjene som er kilden til ustabilitet i partisystemet: Hvis partiene representerer det organisatoriske uttrykket for skillelinjen, kan velgerne skifte ut dette, men fortsatt generere partipreferanse ut fra en bestemt skillelinje.

(...) rather than a change in political preferences, volatile behaviour reflects the change in institutional configuration among the contestants, that is, the mergers and splits and the public image of political parties (Johannsen 2003: 295).

De tilsynelatende uforutsigbare velgerforflytningene mellom partiene er dermed et resultat av de ustabile partikonstellasjonene og ikke av skillelinjenes manglende evne til å strukturere elektoratets partipreferanser. På grunn av kommunismen og det svake sivilsamfunnet i Sentral- og Øst-Europa blir det organisatoriske uttrykket for skillelinjen, altså partiene, og relasjonen mellom velgere og partier dramatisk svekket. To antakelser er sentrale for den omvendte skillelinjemodellen: at partier kommer og går, og at skillelinjen består.

Partier kommer og går

De svake institusjonelle forbindelsene mellom partier og velgere gjør at de nye partiene i Sentral- og Øst-Europa ikke har noen intensjon om, eller kapasitet til, å etablere stabile, langvarige relasjoner til undergrupper av elektoratet (Biezen 2005). Av samme grunn søker de å mobilisere flest mulig velgere ved valg snarere enn å appellere til trofaste partivelgere. Ovenfra-og-ned-oppbygningen av partiene gjør at lederskapet føler seg lite forpliktet til å føre partipolitikk, siden partiorganisasjonen uansett ikke er bygd opp rundt noen spesifikke sosiale fellesskapsinteresser (Lewis 2000: 73). Partiene blir derfor svake, elitestyrte og ute av stand til effektivt å implementere politikk forankret i velgernes interesser.

Innenfor et slikt rammeverk er partienes evne til å eie skillelinjer, og derigjennom kunne definere nye samfunnskonflikter inn i et etablert politisk rom/en politisk pakke, dramatisk redusert. Dette får konsekvenser for hvordan de opptrer i forhold til hverandre. Den romlige dimensjonen (*spatial dimension*) (Downs 1957) som partiene opererer innenfor, påvirkes: Hvis det er slik at partiene anerkjenner hverandres politiske nedslagsfelt, «forpliktet» av historie og ideologi, kan de ikke bevege seg dramatisk innenfor dette rommet (Budge 1994: 451), men når de mangler slike forpliktelser, kan de ifølge den omvendte skillelinjemodellen både bevege seg langs og til og med hoppe over (*leapfrog*), de ulike dimensjonene i politikken. Dette gjør at partiene ikke er i stand til å utvikle de politiske pakkene (monopolisere politiske rom) som er nødvendige for å eie en skillelinje. Og uten dette eierskapet har de heller ikke tilgang til et politisk rom som de kan definere nye konflikter inn i. Partikonkuransen om velgerne forblir dermed åpen.

Skillelinjen består

De omfattende sosiostrukturelle endringene kommunistregimene påførte Sentral- og Øst-Europa, ble på grunn av den autoritære regimestrukturen ikke representert i noe politisk system. Organiseringen av politiske interesser kunne først skje etter kommunismens fall, parallelt med en rekke andre krevende prosesser som demokratisering, nasjonsbygging osv. Denne faseakkumulasjonen svekket partienes evne til å definere og løse aktuelle samfunnskonflikter (jf. Rokkan 1970).

Både velgere og partier påvirker skillelinjene. Når velgerne går til stemmeurnene på valgdagen, genereres forventninger til partienes prestasjoner (*output*). Samtidig gjør manglende organisatoriske forbindelser mellom velgere og partier at partiene ikke er i stand til å implementere en politikk som i tilstrekkelig grad adresserer de samfunnskonfliktene de selv hevder å representer. Velgernes forventninger samsvarer ganske enkelt ikke med de resultatene partiene kan vise til. Siden det er få institusjonelle forbindelser som holder velgere og partier sammen, ligger det ingen åpenbare forhold til grunn for at en velger skal fortsette å stemme på det samme partiet dersom han/hun ikke er fornøyd med dets prestasjoner. Nye partier kan dermed oppstå og overta velgere. Problemet er bare at disse nye partiene også er svake organisasjoner med få forbindelser til elektoratet. De vil derfor ha de samme problemene som sine forgjengere med å eie skillelinjen og utvikle politiske pakker. Skillelinjen får ikke en stabil politisk manifestering, men består på velgernivå som stabilt element.

Partiene på sin side opptrer som entreprenører og drar nytte av mobiliseringspotensialet i skillelinjene. Men siden partiene ikke greier å etablere langvarig eierskap til skillelinjene og monopol på et politisk rom, forblir alliansene mellom partier og velgere svake og konkurransen om velgerne åpen. Parti–velger-relasjonen framstår med andre ord stikk motsatt av Lipset og Rokkans antakelser.

Modellen

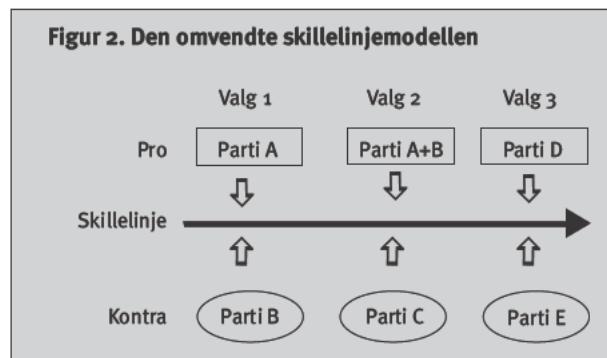
Den omvendte skillelinjemodellen fokuserer ikke på stabil partirepresentasjon når skillelinjebegrepet skal defineres: En skillelinje forstås som en strukturell tilnærming til forbindelsen mellom samfunnskonflikter og politiske preferanser. Ved å forutsette at skillelinjen består, kan den mobilisere de samme velgerne, men til ulike partier over tid. I den omvendte skillelinjemodellen trenger man derfor ikke stabile politiske aktører for å fastslå tilstedeværelsen av skillelinjer.

Det er viktig å understreke at en slik forståelse av skillelinjebegrepet også er relatert til velgeren på mikronivå. Skillelinjen samsvarer med de interesser, alternativ og valg som velgerne identifiserer som sentrale når de velger parti. Som nevnt over er verken velgere eller parti passive i utviklingen av skillelinjen; begge spiller en sentral rolle i utformingaen av forbindelsen mellom partipolitikk og velgerpreferanser. Skillelinjen kan derfor både forsterke og svekke politisk aktivitet – både hos velgerne og på partinivå. Siden partiene i den omvendte skillelinjemodellen definerer seg inn i skillelinjen uten å være forbundet med elektoratet på forhånd, blir partiene i større grad entreprenører, og ikke representanter, for samfunnskonflikter.

Lipset og Rokkan antok at visse skillelinjer resulterte i bestemte partier, og at disse partiene overlevde ved å definere inn nye samfunnskonflikter i politiske pakker. Den omvendte skillelinjemodellen antar at skillelinjene er råmaterialet for den politiske konkurransen, men på grunn av svake parti–velger-relasjoner og partienes manglende evne til å eie og videre definere inn nye samfunnskonflikter, fører ikke skillelinjene til stabil oppslutning om partiene. Skillelinjene strukturerer både velgerpreferanser og partikonkurransen, men elektoratet reflekterer skillelinjestrukturen i dets preferanse for ulike partier fra valg til valg. Den omvendte skillelinjemodellen er presentert i figur 2.

Partiene B, C og E representerer her den samme partitypen, altså kontrasiden av skillelinjen, men poenget er at dette er tre ulike partier som kan ha forskjellig navn, profil og ideologi. I valg nr 1 presenterte parti A og parti B seg som pro- og kontra-representanter for skillelinjen, men de svake parti–velger-relasjonene påvirker partienes evne til å overleve som skillelinjerepresentanter. I valg nr. 2 har parti B derfor hoppet over (*leapfrogged*) skillelinjen og slått seg sammen med parti A.

Dette har åpnet rommet for en ny utfordrer, parti C, som presenterer seg som representant for kontrasiden av skillelinjen. I valg nr. 3 har alle de tidligere partiene blitt skiftet ut med to nye partier, parti D og parti E. Siden partiene er elitekonstruksjoner, er endringer i partilandskapet «lette» å gjennomføre.

Velgerpreferansene med utgangspunkt i en bestemt skillelinje kan allikevel være stabil.

Ved å anta at partiene kommer og går, men at skillelinjen består, presenterer den omvendte skillelinjemodellen tre tilnærminger til utviklingen av partisystem i det postkommunistiske Sentral- og Øst-Europa. For det første unngår man at bruken og forståelsen av skillelinjebegrepet blir for avhengig av stabil representasjon av bestemte partier. For det andre kombinerer modellen rollen til politiske entreprenører med skillelinjene i utformingen av partisystemene. Og for det tredje løses problemet med korte tidsperspektiv når det gjelder relasjonen mellom parti og velger idet kontinuerlig partirepresentasjon ikke blir en forutsetning for tilstedeværelsen av skillelinjer. Skillelinjen er dermed forstått på et mer abstrakt nivå: Den er ikke avhengig av kontinuerlig partirepresentasjon, men kan ses i lys av mange ulike partier.

Latente og manifeste skillelinjer

Både latente og manifeste skillelinjer utgjør sentrale komponenter i Lipset og Rokkans teoretiske rammeverk. En latent skillelinje beskriver sosiale konflikter basert på en eller annen antatt form for lagdeling i samfunnet, mens en manifest skillelinje beskriver organiserte konflikter i det politiske landskapet.

Lipset og Rokkan tar utgangspunkt i manifeste skillelinjer i sin skillelinjemodell: En kontinuerlig representasjon av politiske partier ga den manifeste skillelinjen et organisatorisk uttrykk. Latente skillelinjer var derimot potensielle konflikter som ikke oppnådde et stabilt organisatorisk uttrykk, men som partiene enten ignorerte eller av og til definerte inn i den politiske pakken.

I den omvendte skillelinjemodellen er derimot manifesteringen av skillelinjen en varierende, ustabil komponent, mens det er det latente konfliktpotensialet skillelinjen genererer, som er stabilt. Dette latente konfliktpotensialet manifesteres over tid i en kontinuerlig representasjon av ulike partier.

Partiutvikling i Litauen

Litauens partistruktur var gjennom 1990-tallet kjennetegnet av et relativt stabilt toblokksystem der partiene i hovedsak var strukturert etter en sosioøkonomisk høyre–venstre-akse (Berglund *et al.* 2004, Duvold & Jurkynas 2004, Holm-Hansen 2002, Jelinskaite 2001). Den viktigste politiske konflikten gikk mellom en sentrum–venstre-

Tabell 1. Valgresultat (PR-valg)⁴

1990		1992		1996		2000		2004	
Parti	%	Parti	%	Parti	%	Parti	%	Parti	%
Sajudis	43,0	LDDP	44,0	TS	31,3	SDK	31,1	DP	28,6
LDDP	34,1	Sajudis	21,2	LKDP	10,4	NS-S	19,6	LSDP-NS-S	20,7
LSDP	6,7	LKDP*	12,6	LDDP	10,0	LLS	17,3	TS	14,6
LKP	5,2	LSDP	6,0	LCS	8,7	TS	8,6	LDP	11,4
				LSDP	6,9			LiCS	9,2
								VNDS	6,6

* Valgsamarbeid med 2 andre småpartier

Kilde: Holm-Hansen (2002), www.seimas.lt

koalisjon med det reformerte kommunistpartiet Litauens demokratiske arbeiderparti (LDDP) i spissen og en sentrum–høyre-koalisjon med Sajudis, senere Fedrelandsforbundet (TS), som største parti. De to sidene vekslet på å sitte med regjeringsmakten gjennom hele 1990-tallet.

Parlamentsvalget i 1990 var det første frie valget i Litauen etter at kommunistregimet kollapset. Opposisjonsbevegelsen Sajudis ble det største partiet, med mer enn 40 prosent av stemmene. Sajudis var en samling av mange små ulike partier som hadde én ting til felles: ønsket om å avvikle kommunismen og opprette nasjonal uavhengighet. Utfallet av valgresultatet ble en bred koalisjonsregjering bestående av alle partier representert i parlamentet.

Ved 1992-valget fikk det reformerte kommunistpartiet LDDP flertall i parlamentet. Sajudis, som ble mer enn halvert sammenliknet med 1990-valget, ble etter hvert splittet og erstattet av flere nye partier. Alle partiene fra 1990-valget, med unntak av komunistene (LKP), ble gjenvælt. I tillegg kom en ny valgkoalisjon med Litauens kristelig-demokratiske parti i spissen (LKDP) inn i PR-valget. Selv om LDDP fikk parlamentarisk flertall, greide partiet ikke å sikre en stabil regjering. Som følge av indre uro i partiet mistet LDDP i praksis snart sitt parlamentariske flertall, og

3 Det litauiske parlamentet, Seimas, består av 141 representanter. 71 velges ved flertallsvalg i enmannskretser (SMD), de resterende 70 velges gjennom proporsjonalt valg (PR) på nasjonale partilister der hele landet er en valgkrets. Tabellen gjengir resultat fra PR-valget. Partiforkortelser er basert på den litauiske originalen: LDDP = Litauens demokratiske arbeiderparti, LSDP = Litauens sosialdemokratiske parti, LKP = Litauens kommunistparti, LKDP = Litauens kristelig-demokratiske parti, TS = Fedrelandsforbundet, LCS = Litauisk sentrumsunion, SDK = Sosialdemokratisk koalisjon, NS-S = Ny union–sosialliberale, LLS = Litauens liberale union, DP = Arbeiderpartiet, LSDP-NS-S = Jobber for Litauen (valgsamarbeid LSDP og NS-S), LDP = Det liberaldemokratiske parti, LiCS = Liberal og sentrumsunionen, VNDS = Nytt demokrati og Bondepartiet.

LDDP-representantene stemte ved flere anledninger ned sin egen regjering (Millard 2004: 137).

Etter fire svært turbulente år med regjeringsmakt gikk LDDP ikke uventet på et valgnederlag i 1996 med bare 10 prosent oppslutning i PR-valget (også den lave valgdeltagelsen på landsbygda ved dette valget slo negativt ut for LDDP). Sentrum–høyre-partiene gjorde det desto bedre. Kjernen i gamle Sajudis, som gikk til valg som Fedrelandsforbundet (TS), ble valgvinneren med drøye 30 prosent av PR-stemmene. I tillegg kom to andre sentrum–høyre-partier, Litauens kristelig-demokratiske parti (LKDP) og Litauisk sentrumsunion (LCS), inn i parlamentet etter PR-valget. En ny sentrum–høyre-regjering bestående av TS, LKDP og LCS ble etablert, men også denne led under interne splittelser.

Resultatet av 2000-valget medførte igjen store endringer i litauisk politikk. To av de tre koalisjonspartnerne, LKDP og LCS, ble ikke representert i PR-valget og satt igjen med kun 2 representanter hver fra SMD-valget. Det siste regjeringspartiet, TS, fikk bare 8 prosent oppslutning. Sentrum–venstre-partiene hadde slått seg sammen til Sosialdemokratisk koalisjon (SDK) og ble største parti i parlamentet med 31 prosent i PR-valget. I tillegg kom to nye partier inn i PR-valget, Litauens liberale union (LLS) og Ny union–sosialliberale (NS-S). Til sammen fikk disse to nykommerne nesten 40 prosent av stemmene og etablerte med dette et nytt sentrumsalternativ i litauisk politikk (Bugajski 2002: 142). De to stablet på beina en regjering etter valget, men også denne sprakk etter kort tid og ble erstattet av en ny sentrum–venstre-koalisjon bestående av SDK og NS-S.

Ustabiliteten i partisystemet fortsatte utover på 2000-tallet med sammenslåinger, splittelser og nyetableringer. Samtlige partifråksjoner i det litauiske parlamentet ble omorganisert fram mot 2004-valget. Partiene i Sosialdemokratisk koalisjon (SDK) dannet Litauens sosialdemokratiske parti (LSDP), som i 2004-valget stilte felles liste med regjeringspartneren NS-S under navnet Jobber for Litauen. Litauens kristelig-demokratiske parti (LKDP) og et annet mindre høyreparti slo seg sammen med Fedrelandsforbundet (TS). Sentrumspartiet LLS ble herjet av interne splittelser og gikk mer eller mindre i oppløsning, mens det som var igjen av partiet, samt restene av Litauisk sentrumsunion (LCS) slo seg sammen til Liberale og sentrumsunionen (LiCS). Den siste sammenslåingen var to småpartier, Nytt demokrati og Bondepartiet (VNDS) (Holm-Hansen 2002: 85, Duvold & Jurkynas 2004: 141).

Alle de ovennevnte partiene ble gjenvalgt i 2004-valget, men

igjen kom to nye partier inn i parlamentet, Arbeiderpartiet (DP) og Det liberaldemokratiske partiet (LDP). DP ble valgvinneren med nesten 30 prosent av PR-stemmene og var størst i de fleste valgkretser både i PR- og SMD-valget. Valgresultatet ga ingen åpenbare regjeringsalternativer, men de etablerte partiene kunne ikke ignorere DPs valgsuksess. Etter lange forhandlinger ble det dannet en bred flertallsregjering av sentrum–venstre-partiene VNDS, LSDP–NS-S og DP. Denne sprakk imidlertid våren 2006, og i dag består regjeringens parlamentariske grunnlag av VNDS, LSDP og utbrytergrupper fra LiCS og DP. Regjeringen har ikke flertall, men får midlertidig støtte fra TS.

Utskiftningene i det litauiske partisystemet er vanskelig å forklare med Lipset og Rokkans tradisjonelle skillelinjemodell. Ved å ta utgangspunkt i en enkelt skillelinje, nemlig motsetningen mellom urbane og rurale økonomiske interesser, vil jeg i stedet se på utviklingen av det litauiske partisystemet i lys av den omvendte skillelinjemodellen.

By mot land i Litauen?

Ifølge Lipset og Rokkan var den urban-rurale skillelinjen et uttrykk for ulike økonomiske interesser mellom by og land (1967: 21, 47). Bøndenes deltagelse i politikken inneholdt et element av økonomisk motivert motstand mot den urbanbaserte økonomiens ekspansjon. Når det gjelder Litauen, skal denne skillelinjen teoretisk sett ha kapasitet til å strukturere velgeratferd i landet (Duvold & Jurkynas 2004: 149, Tavits 2005: 288). Dette skyldes hovedsakelig den høye andelen av sysselsatte i landbrukssektoren: På landsbasis jobber ca 15 prosent av befolkningen innen landbruk, men det er store regionale forskjeller mellom urbane områder som Vilnius og Kaunas og regioner som Taurages og Marijampole.

Landbrukssektoren har vært utsatt for et enormt press og gjennomgått omfattende endringer etter

Tabell 2. Sysselsatte i landbruket

Region	Prosent sysselsatte i landbrukssektoren
Vilnius	8,9
Kaunas	11,4
Klaipeda	11,9
Siauliai	19,3
Telsiu	19,6
Panevezio	19,8
Alytaus	23,2
Utenos	23,6
Marijampole	26,1
Taurages	29,8

Kilde: *Agricultural census 2005*, Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania (www.stat.gov.lt/lt)

kommunismens fall. Avkollektiviseringen av landbruket og reformer knyttet til denne prosessen har gjort bøndene til de største taperne i transisjonen fra plan- til markedsøkonomi (Lie 2004: 493, Johannsen 2003: 292, Tavits 2005: 288). Fattigdommen er større og arbeidsledigheten høyere på landsbygda enn i byene. Dette skulle i seg selv motivere for et mobiliseringspotensial for rurale interesser. Spørsmålet er hvordan denne mobiliseringen kan manifesteres partipolitisk.

Agrarpartier er det organisatoriske uttrykket for den urban-rurale skillelinjen, men ifølge Lipset og Rokkan var det ikke slik at eksistensen av en bondestand i seg selv nødvendigvis ville føre til opprettelsen av agrarpartier. Fire forutsetninger måtte være til stede for at slike partier skulle vokse fram (Lipset & Rokkan 1967: 45–46):

- svake byer og industrisentra på det tidspunkt allmenn stemmerett ble innført,
- en landbrukssektor dominert av selveiere og familiebruk,
- kulturelle barrierer mellom by og land med utbredt skepsis blant bøndene mot å la seg inkorporere i markedsøkonomien, og
- fravær av den katolske kirke.

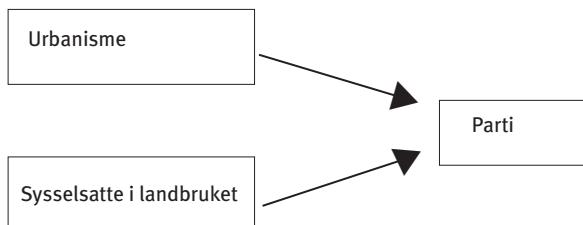
Litauen kan sies å oppfylle tre av disse forutsetningene. Unntaket er fraværet av den katolske kirke, som tvert imot spiller en viktig rolle i det litauiske samfunnet. Den katolske kirkes posisjon kan ses som et argument mot at det skulle vokse fram agrarpartier langs den urban-rurale skillelinjen ettersom denne skillelinjen kan overlappe med en religiøs-sekulær skillelinje. Selv om Litauen hadde et markant religiøst basert parti på 1990-tallet i Litauens kristelig-demokratiske parti (LKDP), mener de fleste allikevel at de økonomiske konfliktene mellom by og land ikke overlapper med en religiøs-sekulær skillelinje (Jelinskaite 2001: 92).

Mange partier, samme skillelinje

Vi skal nå se nærmere på stemmegivning 1996–2004 langs den urban-rurale skillelinjen med utgangspunkt i den omvendte skillelinjemodellen. Bare korrelasjoner med signifikansnivå under 0,05 er vurdert i denne analysen.⁴ Figuren nedenfor presenterer det antatte årsaksforholdet:

---

⁴ Pearson's r går fra -1 til +1 og indikerer retning og styrke på sammenhengen. Signifikansnivå reflekterer sannsynligheten for å anta null-hypotesen, ingen sammenheng.

Figur 3. Antatt årsaksforhold i analysen

En urban-rural skillelinje i 1996-valget⁶

Mange litauere, særlig på landsbygda, hadde fått redusert levestandard i løpet av årene med LDDP-styre (1992–96), og misnøyen med partiet var derfor stor. Valgnederlaget for LDDP var allikevel mindre synlig på landsbygda enn i mer urbane strøk. Her greide partiet å beholde ca. 20 prosent av stemmene. Valgvinneren Fedrelandsforsbundet (TS) ble største parti både i SMD- og PR-valget og vant stemmer både i urbane og rurale valgkretser.

To partier, LDDP og LCS, korrelerer med urbanisme og sysselsatte i landbruket på tilfredsstillende signifikansnivå. Den positive korrelasjonen mellom urbanisme og LCS indikerer at det er kovarians i økende støtte for LCS og andelen bybefolking innenfor hver valgkrets. LCS var da også særlig populært blant høyt utdannede, unge og urbane velgergrupper (Zeruolis 1998: 134). LDDP korrelerer på sin side negativt med urbanisme og positivt med sysselsatte i landbruket, noe som indikerer at det er et sammenfallende mønster i økende prosentandel sysselsatte i landbruket og økt støtte for LDDP.

Tabell 3. Korrelasjonsresultat 1996

Valg	Variabler	Parti	Korrelasjon mellom partier
1996	Urbanisme	LCS (0,423) LDDP (-0,439)	Positiv: LDDP–LSDP (0,561), LDDP–LKDP (0,345), LKDP–LSDP (0,345)
1996	Sysselsatte i landbruket	LDDP (0,419) / LCS (-0,380)	Negativ: LCS–LDDP (-0,282)

5 Enhetene for 1996- og 2000-valgene er kretsnavn, mens 2004-valget er distriktsnavn. Dette kombineres med landbruksdata som bare finnes på distriktsnivå. Problemet er at disse ikke overlapper med kretsnavn. 1996- og 2000-valgene er derfor sammensatt av 59 analyseenheter, mens 2004-valget består av 106 enheter.

En korrelasjon mellom partiene kan kontrollere for funnene nevnt over.⁷ LCS og LDDP har en negativ korrelasjon, noe som indikerer at i valgkretser med økende oppslutning for det ene partiet, synker oppslutningen om det andre. Denne negative korrelasjonen, samt deres motsatte korrelasjonsresultat med urbanisme og sysselsatte i landbruket, indikerer at disse to partiene representerte den urban-rurale skillelinjen i 1996-valget.

LDDP korrelerer også signifikant med to andre partier, LKDP og LSDP, men ingen av disse hadde signifikante resultat i korrelasjonen med urbanisme og sysselsatte i landbruket. Støtten til LKDP og LSDP kan dermed sies å ha vært jevnere fordelt mellom urbane og rurale valgkretser enn hva tilfellet var med LDDP.

En urban-rural skillelinje i 2000-valget?

Den sittende regjeringskoalisjonen av TS, LKDP og LCS gikk som nevnt på et stort valgnederlag ved parlamentsvalget i 2000. Kun TS greide å bli gjenvælt i PR-valget. Samtidig viste samlingen av sentrum–venstre-partiene i SDK seg å være en suksess. SDK gjorde det bra særlig i de rurale valgkretsene i nordøst, hvor partiet fikk opp mot 40 prosent av stemmene.

Mens det bare var to partier som hadde signifikante korrelasjonsresultater med urbanisme og sysselsatte i landbruket i 1996-analysen, har samtlige partier som fikk mandat i PR-valget signifikante resultater i 2000. TS korrelerer positivt med urbanisme og negativt med sysselsatte i landbruket. Det samme mønsteret, bare enda sterkere, finner vi også for nykommeren LLS. Ifølge Adomenas (2005: 56) hadde LLS størst støtte fra urbane middelklassavelgere og entreprenører. De to andre partiene, SDK og NS-S, har også et sammenfallende mønster: Begge korrelerer negativt med urbanisme og positivt med sysselsatte i landbruket.

Tabell 4. Korrelasjonsresultat 2000

Valg	Variabler	Parti	Korrelasjon mellom partier
2000	Urbanisme	LLS (0,847), TS (0,351) SDK (-0,339), NS-S (-0,328)	Positiv: LLS-TS (0,421)
2000	Sysselsatte i landbruket	SDK (0,341), NS-S (0,319) LLS (-0,812), TS (-0,308)	Negativ: LLS-SDK (-0,534) LLS-NS-S (-0,368) TS-NS-S (-0,492) TS-SDK (-0,480)

6 Oppslutningen om hvert enkelt parti er korrelert med oppslutningen om de andre partiene på valgkretsniå.

Når det gjelder korrelasjon mellom partiene, korrelerer LLS signifikant positivt med TS og signifikant negativt med SDK og NS-S. Dette styrker antakelsen om at det kan finnes en urban-rural skillelinje mellom disse to gruppene av partier (LLS+TS og SDK+NS-S) i 2000-valget. Samtidig er det interessant å merke seg at korrelasjonen mellom SDK og NS-S ikke tilfredsstiller signifikansnivået. Det kan tyde på at selv om begge disse partiene i hovedsak hadde rural oppslutning, hadde SDK en jevnere fordelt rural støtte enn NS-S.

Partiet som først og fremst hadde representert det urbane elektoratet i 1996-valget, LCS, greide ikke å bli gjenvalgt fire år senere. I 2000 ser de urbane velgerne i stedet ut til å ha delt seg mellom TS og LLS. De rurale valgkretsene som i hovedsak var dominert av LDDP i 1996, er i 2000-valget delt mellom SDK og NS-S.

En urban-rural skillelinje i 2004-valget?

Datasettet fra 2004-valget har noe høyere kvalitet enn de to andre datasettene, og det kan derfor utføres en regresjonsanalyse av dette valget. Fordelen med en slik analyse er at vi kan studere forholdet mellom avhengige og uavhengige variabler, og derfor oppnå sikrere antakelser om årsaksretninger.⁸ Nykommeren Arbeiderpartiet (DP) vant 2004-valget ved å bli største parti i nesten samtlige valgkretser både i PR- og SMD-valget. De to regjeringspartiene LSDP (tidligere SDK) og NS-S stilte til valg på felles liste i PR-valget og tapte stort særlig i rurale valgkretser.

Regresjonsanalysen bekrefter at noen partier presterer bedre i rurale enn i urbane valgdistrikt og omvendt. Når det gjelder urbanisme er det bare LiCS og TS som har signifikant resultat. Begge koeffisientene er positive: LiCS øker sin oppslutning med 0,409 prosentpoeng, og TS øker med 0,234 prosentpoeng når innbyggertallet i byer økes med tusen. Disse partiene fikk da også størst oppslutning i de større byene.

Sysselsatte i landbruket er signifikant for fire partier: DP, VNDS, LiCS og LDP. De sterkeste betakoeffisientene er hos LiCS (negative) og VNDS (positive). Ett prosentpoengs økning i antall sysselsatte i landbruket reduserer oppslutningen om LiCS med 0,354 prosentpoeng samtidig som det øker oppslutningen om VNDS med 0,373 pro-

⁷ I tillegg til signifikansnivå benyttes standardiserte betakoeffisienter som indikerer endringer i avhengig variabel når uavhengig variabel øker med en enhet og alle andre variabler holdes konstante.

Tabell 5. Regresjonsresultat 2004**Standardiserte betakoeffisienter**

Parti	Urbanisme	Sysselsatte i landbruket	DP	LDP	LiCS	LSDP–NS-S	TS	VNDS
LSDP–NS	DP	-0,090	0,297**	–	-0,346**	-0,168	-0,274**	-0,230*
	LDP	-0,118	-0,199*	-0,352**	–	-0,121	-0,300**	-0,274**
	LiCS	0,409**	-0,354**	-0,178	-0,125	–	-0,069	0,253*
	TS	-0,135	-0,195	-0,268**	-0,289**	-0,064	–	0,116
	Ts	0,234*	-0,097	-0,224*	-0,263**	0,233*	0,115	–
	VNDS	-0,031	-0,373**	0,024	-0,114	-0,231*	-0,301**	0,65

* Signifikansnivå 0,05

** Signifikansnivå 0,01

sentpoeng. Et interessant funn er resultatet for LSDP–NS-S. Begge disse partiene (den gang SDK og NS–S) var hovedsakelig rurale i 2000-valget, men i 2004 har de ikke signifikante resultater på den urban-rurale skillelinjen. Ifølge den omvendte skillelinjemodellen kan dette bety at partiene har mistet eierskapet til skillelinjen og at andre partier har overtatt rollen som skillelinjerepresentanter.

Når det gjelder forholdet mellom partiene, er økt oppslutning om DP relatert til en signifikant redusert oppslutning for LSDP–NS (-0,268), TS (-0,224) og LDP (-0,352), men ikke LiCS. Dette er interessant, ettersom LiCS var det sterkeste urbane partiet i den foregående analysen. Det ikke-signifikante forholdet mellom oppslutningen om DP og LiCS svekker antakelsen om DP som ruralt parti. Oppslutningen om VNDS er negativt relatert med oppslutningen om LSDP–NS-S (-0,270) og LiCS (-0,224). Siden VNDS har vært det dominerende rurale partiet i den foregående analysen, kan det ikke-signifikante forholdet til oppslutningen om DP, TS og LDP indikere at disse tre partiene ikke representerte den urban-rurale skillelinjen i 2004-valget.

Hvis vi kombinerer funnene fra de to regresjonsanalysene, kan vi konkludere med at LiCS og VNDS representerte hver sin pol av den urban-rurale skillelinjen i 2004-valget. LiCS og VNDS var de eneste partiene med signifikante betaverdier både på variablene som målte den urban-rurale skillelinjen, og i forholdet mellom partienes oppslutning.

Skiftende partier, stabil skillelinje

Basert på resultatene fra analysene av parlamentsvalgene i 1996, 2000 og 2004, kan man argumentere for at velgernes partipreferasjer langs den urban-rurale skillelinjen endres fra valg til valg i Litauen. Tabell 6 viser en korrelasjon av alle rurale og urbane partier i de tre valgene som er behandlet i denne artikkelen. Oppslutningen for hvert enkelt parti er korrelert med oppslutningen for de andre, nå på tvers av valgene.

Tabell 6. Korrelasjon av urbane og rurale partier

		Rurale partier				Urbane partier			
		1996	2000		2004	1996	2000		2004
		LDDP	SDK	NS-S	VNDS	LCS	LLS	TS	LiCS
Rurale	LDDP	1	0,702**	0,300*	0,542**	-0,282*	-0,542**	-0,318*	-0,449**
	SDK	0,702**	1	-0,010	0,555**	-0,018	-0,534**	-0,480**	-0,592**
	NS-S	0,300*	-0,010	1	0,070	-0,094	-0,368**	-0,492**	-0,297*
	VNDS	0,542**	0,555**	0,070	1	-0,250	-0,541**	-0,464**	-0,571**
Urbane	LCS	-0,282*	-0,018	-0,094	-0,250	1	0,407**	-0,064	0,264*
	LLS	-0,542**	-0,534**	-0,368**	-0,541**	0,407**	1	0,421**	0,907**
	TS	-0,318*	-0,480**	-0,492**	-0,464**	-0,064	0,421**	1	0,513**
	LiCS	-0,449**	-0,592**	-0,297*	-0,571**	0,264*	0,907**	0,513**	1

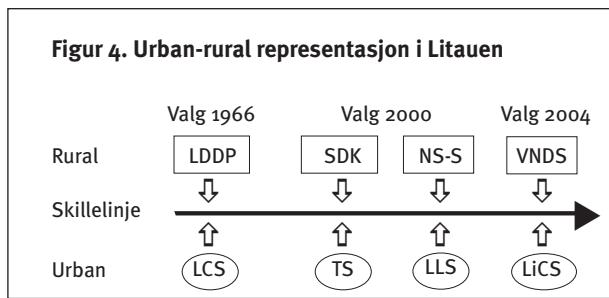
* Signifikansnivå 0,05

** Signifikansnivå 0,01

Aller viktigst for argumentasjonen i denne artikkelen er de rurale partienes positive korrelasjon med andre rurale partier og deres negative korrelasjon med urbane partier (og omvendt). Det betyr at partienes oppslutning korrelerer på valgkretsnivå over tid. Dette styrker antakelsen om skiftende partier og stabil urban-rural skillelinje i Litauen.

Konklusjon

Den omvendte skillelinjemodellen illustrerer hvordan skillelinjer kan reflektere parti–velger-relasjoner i en kontekst hvor partiinstitusjonaliseringen er svak. Antakelsen om partier som kommer og går, og en skillelinje som består, illustrerer både de fordelaktige forutsetningene for framveksten av nye partier og problemene knyttet til etablerte partiers videre overlevelse. Ifølge den omvendte skil-

Samfunnskonflikter i sine politiske rom, nettopp fordi de ikke greier å monopolisere disse rommene.

Denne artikkelen har sett på utviklingen av partier langs den urban-rurale skillelinjen i det postkommunistiske Litauen. Resultatet er oppsummert i figur 4. Som figuren viser, ser det ut til at stadig nye partier representerer den urban-rurale skillelinjen i det litauiske partisystemet. I 1996-valget var det LDDP og LCS som representerer hver sin side av skillelinjen. Fire år senere ble SDK og NS-S foretrukket på landsbygda, mens TS og LLS hadde størst suksess i byene. I 2004-valget overtok LiCS som det mest markante urbane partiet, mens VNDS gjorde det best i rurale valgkretser.

Det ustabile partisystemet er dermed, etter min mening, ikke et resultat av velgernes manglende oppfatning av skillelinjen, men i større grad relatert til partiene manglende evne til å overleve som representanter for skillelinjen. Partiene greier ikke å eie skillelinjen og dermed heller ikke å etablere sterke relasjoner til velgerne. Resultatet av analysen støtter antakelsen om at velgernes partipreferanse endres langs én og samme dimensjon, og at ulike partier kan representerer den samme skillelinjen fra valg til valg. Selv om den urban-rurale skillelinjen er i stand til å strukturere velgernes partipreferanser i Litauen, er det organisatoriske uttrykket ustabilt. Dermed kan en stabil skillelinjestruktur eksistere parallelt med et ustabilt partisystem.

lelinjemodellen kan nye partier oppstå og overta skillelinjen fordi etablerte partier mangler evne til å eie skillelinjen og dermed monopolisere politiske rom. De etablerte partiene har dessuten problemer med å definere inn nye

Litteratur

- Adomėnas, Mantas (2005) «The Failure of the Conservative Project in Lithuania» i Peter Ucen & Jan Erik Surochak (red.) *Why We Lost. Explaining the Rise and Fall of the Centre–Right Parties in Central Europe 1996–2000*. Bratislava: International Republican Institute.
- Bartolini, Stefano & Peter Mair (1990) *Identity, Competition and Electoral Availability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berglund, Stein, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) (2004) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Second edition. Cheltenham: Edward Elgar.

- Biezen, Ingrid van (2005) On the Theory and Practice of Party Formation and Adaptation in New Democracies. *European Journal of Political Research* 44 (1): 147–74.
- Budge, Ian (1994) A New Spatial Theory of Party Competition: Uncertainty, Ideology and Policy Equilibria Viewed Comparatively and Temporally. *British Journal of Political Science* 24 (4): 443–67.
- Bugajski, Janusz (2002) *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York, NY: Harpers & Row Publishers.
- Duvold, Kjetil & Mindaugas Jurkynas (2004) «Lithuania» i Stein Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Second edition. Cheltenham: Edward Elgar.
- Evans, Geoffrey & Stephen Whitefield (1993) Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science* 23 (4): 521–48.
- Evans, Geoffrey & Stephen Whitefield (1998) The Structuring of Political Cleavages in Post-Communist Societies. The Case of the Czech Republic and Slovakia. *Political Studies* 46 (1): 115–39.
- Holm-Hansen, Jørn (2002) «Litauen – sovjetrepublikken som fekk vesteuropeisk partimønster» i Elisabeth Bakke (red.) *Sentral-Europa og Baltikum etter 1989*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Jelinskaite, Jurgita (2001) *Public Founding of Parties. The Lithuanian Perspective*. Bergen: Department of Comparative Politics, University of Bergen.
- Johannsen, Lars (2003) The Foundation of the State: Emerging Urban–Rural Cleavages in Transition Countries. *Communist and Post-Communist Studies* 36 (3): 291–309.
- Lewis, Paul (2000) *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. New York, NY: Routledge.
- Lie, Svenn Arne (2004) Agrarpartiene i det nye Sentral- og Øst-Europa. Avkollektiviseringsmodellen og framveksten av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland etter 1989. *Nordisk Østforum* 18 (4): 491–504.
- Lie, Svenn Arne (2006) *Shifting Parties, Constant Cleavage. Party System Formation along the Urban-Rural Cleavage in Post-Communist Lithuania*. Masteroppgave. Bergen: Institutt for sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen (<http://ugle.svf.uib.no/sampol/filer/1773.pdf>).
- Lipset, Seymour & Stein Rokkan (1967) *Party Systems and Voter Alignments*. New York, NY: The Free Press.
- Millard, Frances (2004) *Elections, Parties, and Representation in Post-Communist Europe*. Houndsills: Palgrave Macmillan.
- Moser, Robert (1999) Electoral Systems and the Number of Parties in Post-Communist States. *World Politics* 51 (3): 359–84.
- Rokkan, Stein (1970) *Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tavits, Margit (2005) The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe. *American Journal of Political Science* 49 (2): 283–98.
- Whitefield, Stephen (2002) Political Cleavages and Post-Communist Politics. *Annual Review Political Science* (5): 181–200.
- Zerouli, Darius (1998) «Lithuania» i Sten Berglund, Tomas Hellén & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.

Skiljeliner i Russland? Lipset og Rokkan på russisk

Bjarte Folkestad

MA i samanliknande politikk,
forskningsassistent ved Rokkan-
senteret, Universitetet i Bergen

Sidan 1993 har Russland vore igjennom fire parlamentsval. Talet på parti som har vore representerte i Statsdumaen har variert frå 12 til heile 23. I dagens parlament, som vart valt i 2003, finst det berre to parti som også var representerte ved valet 1993. I dette noko kaotiske biletet må det vere grunn til å spørje om det er noko som har stabilisert seg i det russiske partisystemet. Artikkelen tek utgangspunkt i veljarforståinga av partisystemet i det postkommunistiske Russland. Korleis oppfører veljarane seg i eit slikt system med tilsynelatande uendelege valmoglegheiter?

Som analyseverkty skal me nytte skiljelinemodellen som vart utvikla av Seymour Martin Lipset og Stein Rokkan i *Party Systems and Voter Alignment* (1967). Dette er ikkje uproblematisk. Det er usemjø blant forskrarar både om skiljeliner har noko å seie for partisistema i dei postkommunistiske landa, og korvidt skiljeliner kan nyttast til å forklare veljaråtfert i det heile tatt (Kitschelt 1992, Evans & Whitefield 1993, White *et al.* 1997, Rose *et al.* 2001).¹ Eg vil likevel argumentere for at det både er mogleg og nyttig å nyitta skiljeliner for å forklare veljaråtfert i Russland.

Skiljelinemodellen – eit analytisk verkty

Party Systems and Voter Alignment er rekna for å vere «den mest sentrale referanse når det gjeld omgrepet skiljeline» (Aardal 1994: 219). Likevel rår det inga brei semje om kva skiljeliner er for

---

Artikkelen er ei bearbeidd utgåve av masteroppgåva *From Russia with Cleavages: A Study in Party System and Voting Behaviour in Post-Communist Russia* (Folkestad 2005).

noko. Problemet botnar i at Lipset og Rokkan sjølve ikkje definerte omgrepet eksplisitt, og også nyttar synonym som «conflicts» og «oppositions». Resultatet er at omgrepet vert nytta noko ulikt av ulike forskrarar.

Tittelen *Party Systems and Voter Alignment* seier likevel noko om grunnideen for kva ei skiljeline kan vere: ei forbinding mellom veljarpreferansar og partialternativ. Kjelda til desse veljarpreferansane kan vere basert på ei felles identitet slik som territoriell tilknyting, språk, religion, økonomisk posisjon osv. Ei skiljeline kan ein difor sjå på som noko som ligg mellom veljaren og partiet og dannar råmaterialet til konkurransen om oppslutning frå veljarane (Berntzen & Selle 1988: 250, Zielinski 2002: 189).

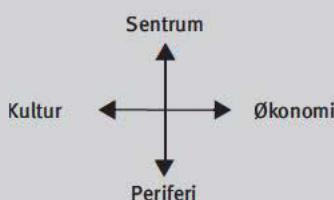
Lipset og Rokkan opererte med ulike «kritiske fasar» (*critical junctures*) som kjelde til sentrale samfunnskonfliktar dei meinte oppstod langs to aksar: sentrum–periferi og økonomi–kultur. Det var desse konfliktane som i følgje Lipset og Rokkan la grunnlag for etableringa av politiske parti då demokrati utvikla seg til norma i Vest-Europa.

Partia representerte interesser og samfunnskonfliktar på vegne av veljarane, og etablerte stabile relasjonar med undergrupper av elektoratet på bakgrunn av skiljelinene. Sjølve utgangspunktet for Lipset og Rokkan var at desse veljar–parti-relasjonane varte ved. Partistabilitet var difor eit viktig stikkord i forskinga deira: «The party systems of the 1960s reflect, with few significant exceptions, the cleavage structures of the 1920s» (Lipset & Rokkan 1967: 50). Dette vert gjerne kalla for «fastfrysingstesa»: Når ei skiljeline fyrst hadde blitt omforma til eit parti, førde dette til ein stabil relasjon

Tabell 1. Skiljelinjer og kritiske fasar

Kritisk fase	Skiljeline	Sentrale konfliktpunkt
Reformasjon/ motreformasjon Nasjonal revolusjon 1789 og utover	Sentrum vs. periferi Kyrkje vs. stat	Nasjonal vs. overnasjonal religion Verdsleg vs. geistleg kontroll over masseutdanning
Industriell revolusjon 19. århundre	Primær- vs. sekundærsektor Arbeidstakarar vs. arbeidsgjevarar	Frihandel vs. proteksjon av handel med jordbruksprodukt Føretaksfridom vs. statleg kontroll; arbeidstakaranes vs. arbeidsgjevaranes rettar
Russiske revolusjon 1917 og utover	Kommunisme vs. sosialisme	Integrasjon i nasjonalstaten vs. støtte til internasjonale rørsler

Kjelde: Flora i Hagtvet (1992: 123), Lipset & Rokkan (1967: 47).

Figur 1. Lipset og Rokkans skiljelinestruktur

strukturerte i ein figur (figur 1) langs ein sentrum–periferi- og ein kultur–økonomi-akse.

mellom veljarar og parti (Colomer & Puglisi 2005: 503). Det var dermed særsvanskeleg for nye parti å erobre veljarar, og resultatet vart stabile partisystem.

I følgje Lipset and Rokkan er det fire kritiske fasar i europeisk historie som hadde store konsekvensar for partisystema. Desse er summert opp i tabell 1. Desse konfliktane kan igjen verte

Skiljelinjer som forklaring på partisystem i dei post-kommunistiske landa

Det pågår framleis ein debatt om korvidt skiljelinemodellen kan forklare framveksten av partisystem i Sentral- og Aust-Europa. Mykje av debatten har dreidd seg om korleis ein skal tolke kommunismen sin påverknad på postkommunistisk veljaridentitet. Grovt sett kan me dele inn synspunkta i to perspektiv, eit moderniseringsperspektiv og eit «missing middle»-perspektiv (Evans & Whitefield 1993).

Moderniseringsperspektivet hevdar at kommunismen i aust moderniserte samfunnet på same måte som i Vesten. Som eit resultat av det kommunistiske moderniseringsexperimentet fekk me om lag dei same yrkes- og sosialstrukturane i desse landa som i Vest-Europa. Det som var ulikt var fyrst og fremst dei institusjonelle rammene. Konsekvensane av ei slik tilnærming vert at skiljelinemodellen langt på veg kan implementerast på dei nye demokratia i aust.

The modernization perspective suggests, therefore, that there should be convergent patterns of party competition between East and West on the basis of socio-economic cleavages and left-right issue dimensions (Evans & Whitefield 1993: 531–32).

Eit døme på ei slik tilnærming er Sten Berglund *et al.* sine komparative oversiktsbøker, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (1998, 2004). Her hevdar forfattarane at skiljelinjer betyr noko i struktureringa av veljarar og parti si åtferd i dei nye demokratia i Sentral- og Aust-Europa (jf. Berglund *et al.* 2004: 8).

«Missing middle»-perspektivet trekker derimot fram den negative effekten som kommunismen har hatt på utviklinga av det sivile samfunnet. Ein særleg viktig del av det sivile samfunnet, med tanke på skiljelinemodellen, er rolla ulike lag og organisasjonar spelar i

den tidlege fasen av politisk verksemnd. Som Whitefield skriv:

Most explanations of cleavages in more established democracies emphasize the importance of prior social organization in providing sources of interest and political allegiance among the public that allow coordination of voters and parties in structured and relatively stable ways (Whitefield 2002: 183).

Under kommunismen vart ideologiske skilje utrydda eller undertrykte og det oppsto eit flatt ideologisk landskap. Etter kommunismens fall kunne difor veljarane ikkje plassere seg på ein venstre–høgre-skala. I eit slikt system stemmer veljarane gjerne på personar og ikkje på saker og partiprogram (Whitefield 2002).

Denne artikkelen legg seg imellom moderniserings- og «missing middle»-perspektivet. Erkjenningsa ligg i at det russiske samfunnet har gjennomført ei modernisering, og at høve for skiljelinene er til stades. Problema er, som det vil kome fram i det vidare, meir knytte til partia sin manglande evne til å etablere tettare band til veljarane (noko som langt på veg kan skuldast det kommunistiske regimet si undertrykking av det sivile samfunn). Det er med andre ord ikkje noko i vegen med etterspørrelssida, men snarare med tilbodssida. Konsekvensen av dette vert at me langt på veg kan freiste å nytte Lipset og Rokkan sin modell, men med ei spesifikk russisk tolking av denne.

Skiljelinemodellen i Russland: Ei russisk tolking

Lipset og Rokkan sin sentrum–periferi-akse har eg i denne artikke-
len valt å undersøke gjennom oppfatning av den sentrale statsmakta,
dvs. Kreml. Det er viktig å merkje seg at sentrum–periferi-aksen må
forståast i breiaste forstand og ikkje berre avgrensa til ein geografisk
dimensjon (by vs. land). For å analysere denne dimensjonen har
eg konstruert ein indeks, «Kreml-indeksen», som er sett saman av
variablar som spør veljarane om kva dei tykkjer om regjeringa og
presidenten (sjå appendiks).

Den økonomiske skiljelina har eg valt å erstatte med ei skiljeline
som går på nostalgi. Denne tek føre seg veljaren si oppfatning av
det tidlegare kommunistiske regimet. Skiljelina omfattar to under-
typar: ein kulturell/militær, som ynskjer å revitalisere Russlands
stormaktsstatus, og ein sosioøkonomisk, som søker attende til det
politiske systemet som rådde under kommunismen. I denne artik-
kelen skal me fokusera på den sistnemnde. Ein kan til ein viss grad
hevde at denne nostalgiske skiljelina er ei erstatning for den økono-

miske, samstundes som den og kan vere komplementær: nostalgi for det gamle systemet kan også reflektere eit planøkonomisk syn.

Den kulturelle skiljelina tek føre seg forholdet til omverda. Eg har valt å kalle denne for ei aust–vest-skiljeline. Dette er ei gammal skiljeline som kan sporast attende til 1840-åras Russland, og som har vorte aktualisert etter kommunismens samanbrot:

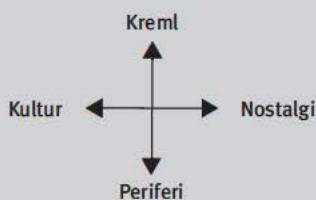
... etter at kommunismens internasjonalistiske slagord er kastet på båten, er striden mellom tilhengerne og motstanderne av at Russland skal knytte sin fremtid til samarbeid med Vest-Europa og USA, utvilsomt den viktigste konflikten i russisk politikk (Nistad 2004: 64).

Konflikten her dreiar seg om kva retning Russland skal gå i. Dei som representerer den vestlege enden av aksen hevdar Russland må sjå til Vesten for å kopiere Vesten sitt politiske system. I den andre enden finn me dei som gjerne ser at Russland skal følge sin eigen veg og utvikle sitt eige system basert på russisk kultur og tradisjon. Ettersom datasetta som vert nytta hindrar måling av skiljelinjer på ein fullgod måte, har eg konstruert to indeksar som er sett saman av ulike haldningsvariablar, grad av individualisme og grad av autoritarianisme (sjå appendiks). Tanken er at dei som er individualistiske og ikkje-autoritære, med stor grad av sannsyn vil hevde at Russland må kopiere vestlege verdiar, medan dei som er kollektivistiske og autoritære, vil hevde det motsette. Variabelen vert slik sett ein regimevariabel med eit kulturelt innhald.

Skiljelinene kan oppsummerast i ein enkel figur (figur 2). Logikken for modellen er den same som Lipset og Rokkan bygde på, der den vertikale aksen representerer ei skiljeline som igjen er delt inn i to horisontale aksar som representerer den kulturelle og den nostalgiske skiljelinene.

I tillegg har eg valt å inkludere demografiske variablar (alder, kjønn), utdanningsnivå og ein skala som måler grad av urbanitet i analysen. Urbanitetsindeksen går frå metropolane Moskva og St. Petersburg til storbyar, landsbyar og rurale områder. Desse variablane er det viktig å ha med både fordi dei er interessante i seg sjølv, men også fordi dei kan utøve ei rolle som viktige kontrollvariablar. Når me ynskjer å måle effekten av nostalgi, er det til dømes viktig å kontrollere denne for effekten av alder.

Figur 2. Skiljelinjer i Russland

Kort om politiske parti i Russland

Det russiske partisystemet kan, som nemnt innleiingsvis, verke noko uoversiktleg og kaotisk, jf. tabell 2.

Likevel kan det vere grunnlag for å hevde at det er eit visst mønster som gjentek seg. Grovt forenkla har me fire typar parti. For det fyrste arvtakaren etter det gamle sovjetiske kommunistpartiet, som no heiter Den russiske føderasjonens kommunistiske parti (KPRF). Dette partiet spelar mykje på nostalgien for det gamle sovjetregimet.

Vidare har me ved kvart av dei fire vala eit såkalla «maktparti» (*party of power*). Dette er partiet som regjeringa og presidenten har støtta ved dette valet. Ved valet i 1993 var maktpartiet Russlands demokratiske val (seinare ein del av Sameininga av høgrekrefter,

Tabell 2. Politiske parti ved russiske parlamentsval 1993–2003¹

Navn	%	1993 Antal seter	%	1995 Antal seter	%	1999 Antal seter	%	2003 Antal seter
Russlands liberal-demokratiske parti (LDPR)	22,9	64	11,2	51	6,0	17	11,5	37
Russlands demokratiske val (DVR)	15,5	62	3,9	9	—	—	—	—
Kommunistpartiet (KPRF)	12,4	42	22,3	157	24,3	114	12,6	52
Kvinnepartiet (ZR)	8,1	23	4,6	3	2,1	—	—	—
Russlands agrarparti (APR)	8,0	38	3,8	20	—	—	3,6	2
Jabloko (Ja)	7,9	27	6,9	45	6,0	21	4,3	4
Partiet for Russlands eining og semje (PRES)	6,7	22	0,4	1	—	—	—	—
Russlands demokratiske parti (DPR)	5,5	15	—	—	—	—	—	—
Vårheim er Russland (NDR)	—	—	10,1	55	1,2	8	—	—
Eining (E)	—	—	—	—	23,2	73	—	—
Fedrelandet–Heile Russland (OVR)	—	—	—	—	12,1	66	—	—
Sameininga av høgrekrefter (SPS)	—	—	—	—	8,6	29	4,0	3
Sameint Russland (ER)	—	—	—	—	—	—	37,6	222
Moderlandet (R)	—	—	—	—	—	—	9,0	37
Uavhengige	—	135	—	77	—	113	—	68
Andre	13,0	16	35,8	32	16,5	9	17,4	25
Totalt	—	450	—	450	—	450	—	450

Kjelde: www.parties-and-elections.de.

¹ Tabellen visar oppslutning om parti i prosent ved partival og det samla talet på seter (både frå partilister og einmannskrinsar). Eg har brukt dei russiske forkortingane for partinamna, evt. initialar.

SPS) og i 1995 Vår heim er Russland. I 1999 vart det nok ein gong skipa eit nytt maktparti rett før valet, denne gong Eining (*Jedinstvo*). Før valet i 2003 hadde dette partiet slått seg saman med Fedrelandet–Heile Russland til det nye maktpartiet Sameint Russland.

Det russiske partisystemet har også såkalla liberale parti, som gjerne vert trekte fram som meir vestleg-orienterte. Denne merkjelappen vert nytta på Jabloko og Sameininga av høgrekrefter (SPS). Den fjerde og siste typen er nasjonalistiske parti. Her finn me partiet med det noko misvisande namnet Russlands liberaldemokratiske parti (LDPR), eit parti som nok er mest kjent for sin karismatiske leiar, Vladimir Zhirinovskij. Dette partiet spelar mykje på nasjonalistiske strengar.

I tillegg tek me i denne artikkelen føre oss to parti som er noko vanskelegare å plassere, dette gjeld Fedrelandet–Heile Russland (OVR) i 1999 og Rodina i 2003. OVR var eit påtenkt maktparti, ein koalisjon mellom Fedrelandet, partiet til Jurij Luzjkov, den mektige borgarmeisteren i Moskva, og Heile Russland, eit parti skipa av ei gruppe guvernørar. Ettersom Kreml ikkje hadde nokon klar etterfølgjar til Jeltsin, fremja OVR Jevgenij Primakov som sin presidentkandidat. Det så lenge ut til at partiet skulle lukkast i utfordringa til Kreml, men lukka snudde etter at Putin vart statsminister hausten 1999 og Kreml skipa eit nytt maktparti, Jedinstvo. Etter valnederlaget slo OVR seg i 2001 saman med Jedinstvo til maktpartiet Sameint Russland. Denne samanslåinga er, som me skal sjå i analysen, viktig å merkje seg. For 1999-valet vel eg likevel å plassere OVR i den liberale opposisjonen.

Det som gjer Rodina vanskeleg å plassere, er at det kombinerar ein klart nasjonalistisk plattform med kommunistiske idear. Enkelte hevdar også at Rodina var skipa nett for å stele veljarar frå KPRF (jf. *Moscow Times* 19. april 2004).

Med utgangspunkt i gjennomgangen av skiljelinene og dei politiske partia ovanfor kan me setje opp ein tabell med ei slags tentativ klassifisering av partia som skal analyserast, dvs. dei partia som passerte sperregrensa for partival anten i både 1999- og 2003-valet, eller i eit av dei to vala:

Tabell 3. Tentativ klassifisering av det politiske partisystemet i Russland 1999–2003

	Nostalgisk opposisjon	Maktparti	Liberal opposisjon	Nasjonalistisk opposisjon
1999	KPRF	Jedinstvo	Jabloko / SPS / OVR	LDPR
2003	KPRF	Sameint Russland	Jabloko / SPS	LDPR / Rodina

Kva meiner dei russiske veljarane?

Ei av utfordringane med å studere veljaråtferd er at den avhengige variabelen ikkje er metrisk. Ein stemmesetel med fleire partialternativ på består av gjensidig utelukkande kategoriar som ikkje kan målast i høve til kvarandre. Dette gjer at ordinær regresjon er utelukka som analyseteknikk.

Løysinga på dette problemet er å omkode stemmegjeving til di-kotome variablar for så å nytte logistisk regresjon. I denne analysen er altså partistemmegjeving den avhengige variabelen. Kvart parti får sin avhengige variabel der 1= dei som stemte på partiet og 0 = dei som ikkje stemte på partiet.² Tabellane nedanfor rapporterer standardiserte regresjonskoeffisientar. Dette vil seie at me har eit mål som seier noko om styrkeforholdet mellom variablane. Me kan altså i tillegg til at effekten av den einskilde variabelen er kontrollert for effekten av dei andre variablane, seie kva variabel som er viktigast i analysen.

Resultat frå multippel regresjon – demografiske variablar³

Dersom me startar med dei demografiske variablane, kan me fyrst og fremst slå fast at kjønn har ein heller liten forklaringseffekt på russisk veljaråtferd (sjå tabell 4). Den sterkeste effekten finn me hjå Sameint Russland og LDPR sin veljarmasse. Medan maktpartiet i større grad tiltrekker seg kvinnelege veljarar, er det mannlige veljarar som stemmer nasjonalistisk.

Aldersvariabelen er meir interessant. At kommunistpartiet primært tiltrekker seg eldre veljarar er eit av dei mest stabile trekka ved det russiske partisystemet. LDPR på si side appellerar til yngre veljarar. Ei motførestilling mot ei slik kohort-tolking kan vere at stemmegjevinga er syklist, at unge vert tiltrekte av LDPR sin politiske bodskap, men di eldre dei vert, di meir tilbøyelige vert dei til å stemme KPRF i staden. Det som er felles for LDPR og KPRF er at aldersvariabelen styrkar seg frå 1999 til 2003. Det vil seie at alder som forklaringsvariabel er med på å forklare ein større del av veljaroppslutninga i 2003 enn det den var i 1999.

2 For ein meir detaljert gjennomgang av logistisk regresjon, sjå til dømes Menard (2001).

3 Datamaterialet som analysen bygger på, er to valdagsmålingar frå 1999 og 2003. Målingane er gjennomførte av Institute for Comparative and Social Research og Mitofsky International.

Tabell 4. Resultat frå logistisk regresjon – demografi og geografi⁴

År	KPRF		Jedinstvo	ER	SPS		Jabloko		LDPR		OVR	Rodina
	1999	2003			1999	2003	1999	2003	1999	2003		
Alder	0,110**	0,151**	-0,084**	-0,032*	-0,089**	-0,074**	-0,021	0,042**	-0,120**	-0,193**	0,047**	0,062**
Kjønn	0,080**	0,025*	-0,032*	-0,084**	-0,049**	-0,022	-0,022	-0,011	0,120**	0,088**	-0,013	0,019*
Utdanning	-	-0,027*	-	-0,048**	-	0,051**	-	0,078**	-	-0,072**	-	0,079**
Geografi	0,046**	0,021*	0,131**	0,084**	-0,095**	-0,082**	-0,052**	-0,111**	0,061**	0,023*	-0,114**	-0,040**

* = signifikant på 0,05-nivå / ** = signifikant på 0,01-nivå

Utdanningsvariabelen syner eit interessant utslag i det russiske partisystemet. Her er veljarane klart delte mellom dei to liberale partia og Rodina på eine sida og kommunistane, nasjonalistane og maktpartiet på den andre med ein positiv samanheng mellom høgare utdanning og det å stemme på parti i den fyrste gruppa.

Den geografiske variabelen syner først og fremst at dei liberale partia gjer det sterkest i meir urbane strok. Det er også interessant å merke seg det negative og signifikante resultatet for Rodina sine veljarar samanlikna med KPRF. Som nemnt ovanfor rår det ei førestelling om at Rodina vart skipa av Kreml for å stele veljarar frå KPRF. Dersom dette stemmer, kan me tolke desse resultata som at Rodina tek dei veljarane som KPRF ellers ville fått i byane. Dette er i tråd med funna i Ralph Clem og Peter Craumer sin analyse av 2003-valet (Clem & Craumer 2003). For maktpartia, KPRF og LDPR ser me at dei gjer det betre i rurale strok. Det er også viktig å legge merke til kor stabil retninga på samanhengen er frå det eine valet til det andre. Ingen av partia skiftar retning på samanhengen. Ein annan observasjon er at resultatet er signifikant for alle partia. Dette kan tyde på at me har å gjere med ei ganske stabil og til dels sterkt geografisk skiljeline.

For å syne resultata på ein fruktbar måte har eg valt å nytte enkle grafar som består av to aksar som representerer to ulike uavhengige variablar. Fordelen med denne framgangsmåten er at me kan dele dei russiske veljarane inn i fire politiske «rom». Det er verdt å merke seg at einingar som ligg nær nullpunktet på aksen, har insignifikante verdiar og må tolkast deretter.

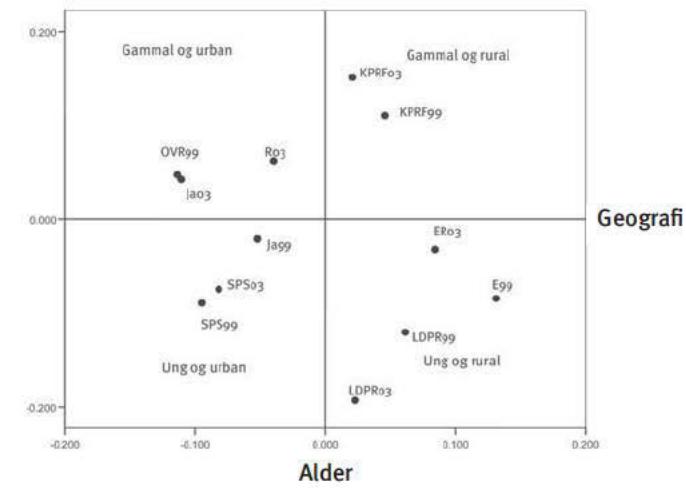
Noko interessant som kommer fram av figur 3 er at maktpartiet Sameint Russland (ER03) bevegar seg «naturleg» med tanke på samanslåinga av OVR og Jedinstvo (E99) til eit parti i 2003. Dette

4 Tabellen presenterar standardiserte regresjonskoeffisientar basert på multippel logistisk regresjonsanalyse. Dette vert ikkje rapportert i vanleg spss-program, og må reknast ut for seg. Dette er utførleg skildra i Menard (2001: 53).

har ein konvergerande effekt som jamnar ut skilja mellom dei to tidlegare rivaliseringe partia. Medan OVR bestod av gamle og urbane, ser me at Jedinstvo bestod av unge og rurale. Sameint Russland har til liks med Jedinstvo fleire yngre veljarar i rurale strok, men markerar seg mindre på desse to variablane. Dette kan me tolke som eit teikn på at partiet har fått eit breiare nedslagsfelt og er meir prega av å vere eit «catch-all»- parti.

Vidare ser me ein skilnad mellom dei liberale partia SPS og Jabloko ved at dei skil seg når det gjeld alderen på veljarmassen samstundes som dei både er urbane. Me ser og at LDPR og KPRF går kvar si retning på aldersaksen medan verdiane på den geografiske variabelen minkar.

Figur 3. Alder og geografi

Resultat multippel regresjon – indeksar

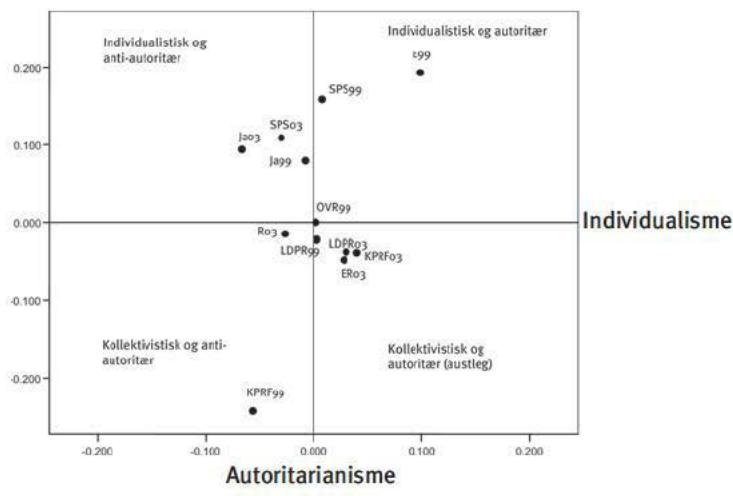
Funna for dei fire indeksane nostalgi, individualisme, autoritarianisme og Kreml er særskilt interessante. Likeins som med dei demografiske variablane vil resultata verte presenterte i tabell- og figurform.

Ei eventuell kulturell skiljeline har me som nemnt ovanfor freista å måle med ein individualistisk og ein autoritær indeks. Resultatet syner at individualistisk-orienterte veljarar som venta stemmer på dei to liberale partia, medan dei kollektivistisk-orienterte stemmer på KPRF, LDPR og Sameint Russland. Eit noko overraskande

Tabell 5. Resultat frå logistisk regresjon – indeksar

	KPRF		Jedinstvo		SPS		Jabloko		LDPR		OVR	Rodina
	1999	2003	1999	2003	1999	2003	1999	2003	1999	2003	1999	2003
Nostalgi	0,230**	0,168**	0,138**	0,054**	-0,082**	-0,107**	-0,072**	-0,115**	-0,034*	-0,054**	-0,097**	0,015
Individualisme	-0,242**	-0,038**	0,193**	-0,047**	0,159**	0,109**	0,080**	0,094**	-0,022	-0,037**	0,000	-0,015
Autoritarianisme	-0,056**	0,040**	0,099**	0,028*	0,008	-0,030*	-0,008	-0,067**	0,003	0,030*	0,002	-0,026*
Kreml	-0,166**	-0,181**	0,372**	0,389**	0,119**	0,017	-0,095**	-0,142**	-0,060**	-0,192**	-0,162**	-0,098**

* = signifikant på 0,05-nivå / ** = signifikant på 0,01-nivå

Figur 4. Individualisme og autoritarianisme

resultat er skiljet mellom Jedinstvo og Sameint Russland. Som me ser i figur 4, går maktpartiet i 1999 (E99) frå å vere individualistisk og autoritært til å verte kollektivistisk og autoritært i 2003 (ER03). Dette kan kanskje forklarast med den noko uavklarte situasjonen som rådde i Kreml hausten 1999, og det stemningsskiftet som har skjedd i russisk politikk under president Putin sin fyrste presidentperiode.

Dersom me ser utelukkande på tala frå 2003, kan

det vere grunn til å spørje om det er ein tendens til at russiske veljarar har vorte meir autoritære: Dei tre største partia i Statsdumaen, Sameint Russland, KPRF og LDPR, skorar i dette valet alle både positivt og signifikant på den autoritære indeksen. Eit stort fleirtal av dei russiske veljarane syner med andre ord autoritære haldningar.

Det må òg understrekast at 2003 markerer ei sterkare kulturell skiljeline samanlikna med 1999, ettersom dei liberale partia og Rodina går i ei retning, medan dei andre partia går i ei anna. Det viktigaste funnet er likevel at den kulturelle skiljelina står heller svakt i den russiske veljarmassen, noko som syner seg i den låge signifikansen hjå enkelte parti og forholdsvis låge tal på regresjonskoefisientane. I staden er det nostalgi- og Kreml-indeksane som står fram som dei viktigaste forklaringsvariablane i denne analysen. Dette ser ein gjennom dei høge verdiane desse variablane har andsynes dei andre uavhengige variablane som vert nytta i datasetta.

Kommunistane markerer seg som partiet med dei mest nostalgiske veljarane (sjå figur 5). Men interessant nok syner òg maktpartiveljarane seg som nostalgiske. Me skulle kanskje ha venta at veljarar som stemmer på maktpartia ville gå inn for ein marknadsliberalistisk økonomi (jf. Kreml sin politikk på dette området). Ein måte å tolke dette resultatet på er at veljarane ser føre seg at Kreml og maktpartiet kan gje dei attende den livskvaliteten dei hadde under det kommunistiske regimet. På den andre sida må det understrekast at jamvel om funnet er signifikant og positivt, er nostalgi ein mindre viktig forklaringsvariabel for maktpartiet Sameint Russland i 2003

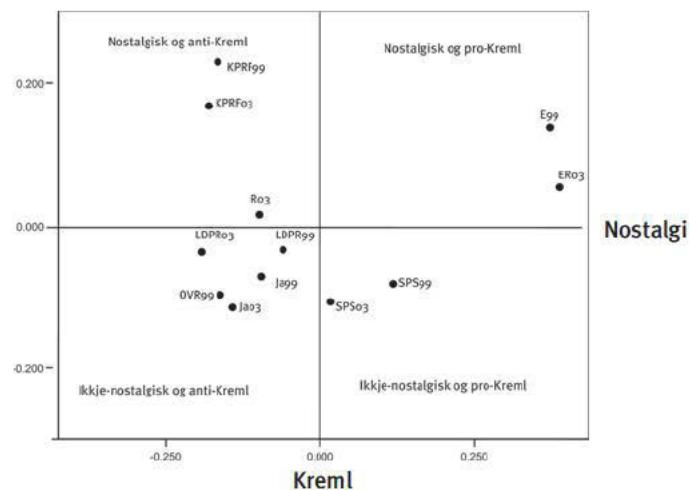
enn for Eining i 1999.

Rodina, nykomaren i 2003, har positiv, men ikkje signifikant verdi på nostalgi-indeksen. For dei som stemde på Rodina kan det sjå ut som den negative haldninga til Kreml har vore ein viktigare faktor for val av parti. Dette er noko overraskande, då partiet langt på veg er eit mario-nettparti for Kreml (jf. diskusjonen over).

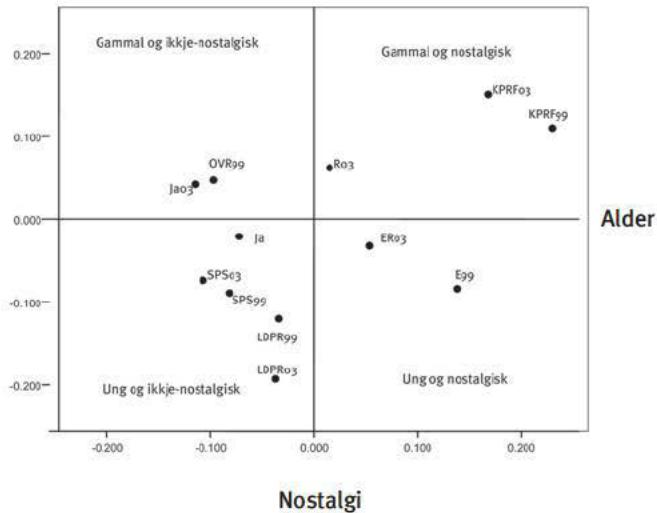
SPS sine veljarar kan gje oss eit lite innblikk i korleis det russiske partisystemet har utvikla seg mellom dei to siste dumavala. SPS er eit parti med profilerte leiarar med erfaring frå ulike regjeringsposisjoner. Dette er reflektert i resultata frå 1999, då veljarane synte både positive og signifikante verdiar på Kreml-indeksen. I 2003 er denne samanhengen framleis positiv, men ikkje lenger signifikant. Det kan synast som om SPS ikkje har klart å bestemme seg for om partiet skal vere eit Kreml-lojalt eller opposisjonelt parti. Veljarane kan dermed verte usikre på kva slags parti SPS er, med tanke på kvar dei står i høve til Kreml. Jabloko-veljarane skil seg derimot tydeleg frå SPS sine veljarar på dette området ved å vere klart negative til Kreml over begge valperiodane.

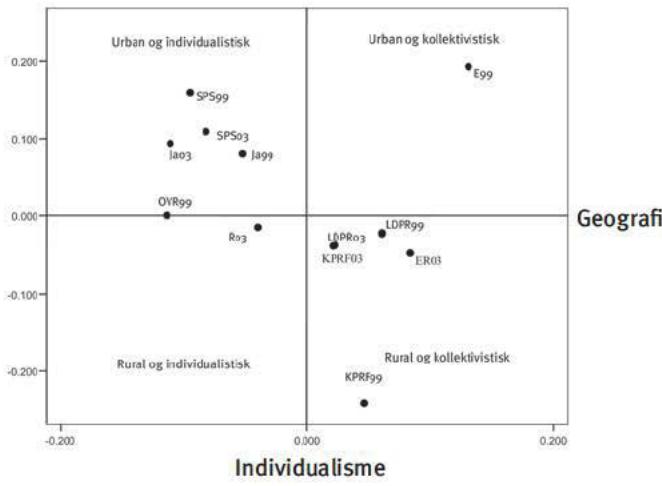
Som me nemnde over, kunne kanskje den nostalgitiske kjensla hjå

Figur 5. Nostalgi og Kreml

Figur 6. Alder og nostalgi

Figur 7. Geografi og individualisme

maktpartiveljarane forklara med ei tru på at desse partia kunne gje veljarane den økonomiske og sosiale tryggleiken dei hadde tidlegare. Ei slik forklaring vert imidlertid vanskeleg å forsvere dersom me ser nærmare på nostalgi- og aldersvariabelen. Som det går fram av figur 6, hamnar maktpartia i rommet «ung og nostalgisk». Her kan det med andre ord vere snakk om at det ligg andre forklaringar til grunn som modellen ikkje fangar opp.

Figur 6 skildrar ellers den motsetninga som me har vore inne på mellom KPRF og LDPR. Aldersvariabelen markerer også ein avstand mellom SPS- og Jabloko-veljarar: Jabloko trekker til seg eldre veljarar og SPS yngre. Vidare ser me at Jabloko skiftar rom frå 1999 til 2003. Her må det likevel understrekast at den negative verdien på aldersvariabelen i 1999 ikkje var signifikant for Jabloko.

Ein annan mogleg kombinasjon av variablar kan vere å sjå på tilhøvet mellom bustad (urban vs. rural) og grad av individualisme. Som me har vore inne på tidlegare, og som det og går fram av figur 7, er det ei klar deling av elektoratet langs desse to dimensjonane.

Det er interessant å sjå kor stabilt dei liberale partia ligg innanfor det urbane og individualistiske rommet. Vidare avdekker figur 7 stor grad av ustabilitet blant KPRF og maktpartia sine veljarar. Særskilt gjeld dette for Eining og Sameint Russland. Ei mogleg tolking kan vere at rurale veljarar oppfatta dette som eit viktig skilje mellom KPRF og Eining i 1999, medan det i 2003 er andre ting, som til dømes nostalgi og forholdet til Kreml, som var viktigare for stemmegivinga.

Ein russisk skiljelinemodell

Analysen indikerer at særleg den nostalgiske og sentrum–periferi (Kreml) -skiljelina har vore stabile mellom dei to vala som er analyserte her. Stabiliteten vert synt gjennom at veljarane til dei ulike partia sjeldan beveger seg utanfor det «rommet» som dei var plas-

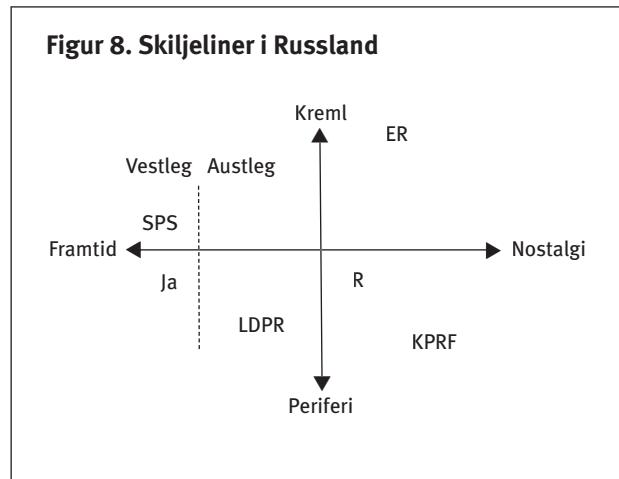
serte i ved valet i 1999. I tillegg held øg den geografiske skiljelina seg stabil. Denne er med på å underbygge ei kulturell skiljeline, som rett nok er svakare enn den nostalgiske og sentrum–periferi-skiljelina, men relevant i høve til dei liberale partia (Jabloko og SPS), som får meir støtte i byane enn dei andre partia.

Funna vert summerte opp i figur 8, som viser stoda i samband med 2003-valet.⁶ Den horisontale aksen representerer den nostalgiske skiljelina. Dess lenger ein går mot høgre, dess meir positivt stiller ein seg til fortida. Den vertikale aksen representerer Kreml–periferi-skiljelina. Denne tilsvrar sentrum–periferi-skiljelina som Rokkan og Lipset nytta. Skilnaden er at det ikkje nødvendigvis berre er tale om ei urban–rural skiljeline. Som me har sett, aukar støtta til Kreml dess meir rural ein vert. Modellen inkluderer også den kulturelle skiljelina – her representert ved den stipla vertikale aksen. Aksen er stipla fordi logikken i denne figuren ikkje er den same som den opphavlege presentert i byrjinga av artikkelen. Analysen synte oss at den kulturelle skiljelina var ganske svak, unntatt for dei liberale partia.

Konklusjon

Det russiske partisystemet vert ofte sett på som ustabilt og kaotisk. Denne artikkelen har forsøkt å vise at dette er ei sanning med modifikasjoner. Sjølv om det er heilt rett at samansetninga av parti i Statsdumaen har vore svært skiftande, er det likevel ein viss stabilitet i partisystemet

om me analyserer det etter partitypar, snarare enn etter namn. Og når det gjeld veljaråferda, syner analysen eit bilate meir prega av det motsette, nemleg stabilitet. I det minste mellom valet i 1999 og 2003 viser russiske veljarar stor grad av konsistens i sine preferansar. Vidare avdekker analysen at veljarane er i stand til å skilje partia klart frå kvarandre, sjølv på område kor skilnadene ser ut til å vere små (jf. dei to liberale partia og deira syn på Kreml).

6 Figuren inneholder ikkje alle funna i analysen, men oppsummerer det som er dei viktigaste skiljelinene i det russiske partisystemet basert på veljaråferd.

Noko av det som gjer det interessant å nytte ein skiljelinemodell i studiet av veljaråtferd og partisystem i Russland, er at me her har høve til å studere fenomenet medan det er i ferd med å verte skipa. Jamvel om det berre har vore fire dumaval så langt, har det etter mi meinings utvikla seg eit nokså stabilt mønster i veljaråtferda. Det er altså ikkje på etterspørrelssida ein finn kimen til ustabilitet, snarare er det på tilbodssida. Hovudkonklusjonen er likevel at skiljelinjer både som omgrep og analytisk verkty er godt eigna til å skape ei betre forståing av russisk veljaråtferd og partisystem.

Litteratur

- Berglund Sten, Tomas Hellén & Frank Aarebrot (1998) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Berglund, Sten, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (2004) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Second edition. Cheltenham: Edward Elgar.
- Berntzen, Einar & Per Selle (1988) Struktur og aktør i Stein Rokkans forskning. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 4 (33): 245–62.
- Clem, Ralph S. & Peter R. Craumer (2004) Redrawing the Political Map of Russia: The Duma Election of December 2003. *Eurasian Geography and Economics* 45 (4): 241–61.
- Colomer, Josep M. & Riccardo Puglisi (2005) *Cleavages, Issues and Parties: a Critical Overview of the Literature*. *European Political Science* 4 (4): 502–20.
- Evans, Geoffrey & Stephen Whitefield (1993) Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science* 23 (4): 521–48.
- Flora, Peter (1992) «Stein Rokkans makro-modell for politisk utvikling i Europa» i Bernt Hagtvet (red.) *Politikk mellom økonomi og kultur: Stein Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Folkestad, Bjarte (2005) *From Russia with Cleavages: A Study in Party System and Voting Behaviour in Post-Communist Russia*. Masteroppgave. Bergen: Institutt for sammenliknende politikk (www.svf.uib.no/sampol/filer/1533.pdf)
- Kitschelt, Herbert (1992) The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics & Society* 20 (1):7–50.
- Lipset, Seymour M. & Stein Rokkan (1967) *Party Systems and Voter Alignment*. New York, NY: The Free Press.
- Menard, Scott W. (2001) *Applied Logistic Regression Analysis*. Sage University Paper Series on Quantitative Applications in the Social Sciences (07–106). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nistad, Bjørn (2004) *Russisk politisk idéhistorie fra opplysningsperioden til i dag*. Oslo: Solum Forlag.
- Rose, Richard, Neil Munro & Stephen White (2001) Voting in a Floating Party System: The 1999 Duma Election. *Europe Asia Studies* 53 (3): 419–43.
- White, Stephen, Richard Rose & Ian McAllister (1997) *How Russia Votes*. Chat-ham, NJ: Chatham House Publishers.
- Whitefield, Stephen (2002) Political Cleavages and Post-Communist Politics. *Annual Review of Political Science* 5: 181–200.
- Zielinski, Jakub (2002) Translating Social Cleavages into Party Systems. The Significance of New Democracies. *World Politics* 54 (2): 184–211.
- Aardal, Bernt (1994) Hva er en politisk skillelinje? En begrepsmessig grensegang. *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 35 (2): 218–49.

Appendiks

Interessante fenomen i samfunnsvitskapen er ofte vanskeleg å måle. Skiljelinjer fell innanfor denne kategorien. I tabellen nedanfor har eg sett opp innhaldet i indeksane som er nytta i analysen. Alle indeksane, med unntak av nostalgi, har verdiane 0–3.

Framgangsmåten for å konstruere indeksane er å omkode ein-skildvariablar til dummyvariablar for så å legge dei saman. Dette gjer at me får ein skala frå 0 til 3. Dersom me tek individualisme-indeksen som utgangspunkt, ser me at dersom ein skorar 3 på denne, ynskjer vedkommande meir samfunnssfridom og demokrati, at regjeringa arbeider for dette og ein meiner at ein sjølv og eigen familie avgjer framtidig økonomisk stode. Dersom ein skorar 0, ser ein det kollektive som viktigare enn individualistiske verdiar.

Datamaterialet består av to valdagsmålingar frå 1999 og 2003, gjennomførte av Institute for Comparative and Social Research og Mitofsky International. Problemet med å nytte slike datasett er at dei inneholder forholdsvis få variablar. Fordelen med å nytte valdagsmålingar er derimot at dei inneholder mange einingar, noko som gjer at ein kan få fleire signifikante resultat. I studiar av partistemmegjeving vil dette vere ein stor fordel, då ein kan studere dei mindre partia også. Tabellen under rapporterer kva verdiar som variablane utgjer, og kva variablar indeksane er sette saman av for valdagsmålinga i 2003 (datasetta er ikkje heilt identiske).

Alder   1 = 18–24   2 = 25–29
           3 = 30–34   4 = 35–39
           5 = 40–44   6 = 45–49
           7 = 50–54   8 = 55–59
           9 = 60–64   10 = 65 og eldre

Kjønn   1= Mann
           0= Kvinne

Geografi   1= Moskva og St.Petersburg
               2= Store byar
               3= Landsby
               4= Rurale strok

Utdanning   1 = Ikke fullført vidaregåande
               2 = Fullført vidaregåande
               3 = Teknisk skule
               4 = Ikke fullført høgare utdanning
               5 = Fullført høgare utdanning

Indeksar Spørsmål som indeks vart laga av:

Nostalgi Når hadde du og familien din det best materielt sett?

-1 = No

0 = Ikke store skilnaden

1 = Under sosialismen før perestrojka

Individualisme Kva sak var viktigast for deg då du stemte i dag?

- Meir samfunnsfridom og demokrati

Kven vil ha størst ansvar for å betre dei framtidige økonomiske levekåra dine?

- Du og familien din sitt eige arbeid

Kva bør regjeringa gjere for demokratiske reformer i Russland?

- Regjeringa bør skape meir samfunnsfridom og demokrati.

Autoritarianisme Kva sak var viktigast for deg då du stemte i dag?

- Krigen i Tsjetsjenia

- Styrking av Russlands stilling internasjonalt

- Kontroll med næringslivet

Kva rolle bør regjeringa ha i russisk næringsliv?

- Regjeringa bør ta kontroll med heile næringslivet

Kva bør regjeringa gjere for demokratiske reformer i Russland?

- Regjeringa bør utvide kontrollen for å skape meir orden og stabilitet, sjølv om det vil føre til mindre samfunnsfridom og demokrati

Kreml Kven ville du stemt på om det var presidentval i dag?

- Vladimir Putin

Når hadde du og familien din det best materielt sett?

- No

Kven vil ha størst ansvar for å betre dei framtidige økonomiske levekåra dine?

- Vladimir Putin

Rivaliseringen mellem Dynamo og Spartak – en beretning fra stalinismens overdrev

Nis Hollesen
cand. mag. i russisk og tysk,
Århus Universitet med speciale
om sportens udvikling i
Sovjetunionen 1917–53

Stalins forbrydelser og rædselsregime er blevet beskrevet i utallige bøger og memoirer (jf. f.eks. Conquest 2000, Radzinskij 1997), men stadig må man undres over de utrolige og absurde historier, man støder på, når man læser om emnet. Der er skrevet mangt og meget om terroren mod intelligentsiaen, kulturpersonligheder, bønder, officerer og så videre, men mindre om terrorens indvirkning på sportens verden. Følgende artikel er et eksempel på, hvordan også sportsfolk blev ofre for Stalin og hans håndgangne mænds terror. Men den er også et eksempel på, at det ikke kun var Stalin, der havde det fulde ansvar i alle sager (hvilket naturligvis også ville have været umuligt), men at folk som Lavrentij Berija (chefen for NKVD) i vid udstrækning havde frie hænder til at forfølge sine modstandere og konkurrenter. I denne artikel eksemplificeres dette ved rivaliseringen mellem fodboldholdene Dynamo og Spartak og brødrene Starostins absurde skæbne. I 1930erne havde brødrenes hold, Spartak Moskva, enorm succes i sovjetisk fodbold, som var den klart mest populære sportsgren. Denne succes skulle få grusomme konsekvenser for de populære sportsfolk, som blev en torn i øjet på Berija og NKVDs sportsforbund, Dynamo.

Fra dogmatik til pragmatik

Sovjetisk sport udviklede sig i løbet af 1930erne i en retning, som ville have været utænkelig i 1920erne. Tiden efter Oktoberrevolutionen bar præg af utopiske drømme for den nye stat. Det gjaldt også inden for sportens verden, hvor man, med proletkultisterne og

hygiejnisterne¹ i spidsen, tog skarpt afstand fra professionalisme og higen efter rekorder (den forkæltrede *rekordmenstvo*). De mest fanatiske utopister havde endog succes med at få fodbold, boksning og andre populære sportsgrene gjort ildesete. Selve ordet sport var efter deres mening en overlevering fra zarismens kapitalisme.

Fysisk udfoldelse skulle herefter gavne kollektivet og ikke individet, og man opfandt nye «sportsgrene». Eksempler på disse kunne være «Smugling af revolutionær litteratur over grænsen» og «Udfrielse fra imperialisterne» (Edelman 1993: 34). Sådan «sport» foregik ved store iscenesættelser af ovennævnte scenarier. I et «spil» fra 1924 som hed «Indianerne, briterne og de røde», var der for eksempel 6000 deltagere, som repræsenterede de tre grupper, med indianerne som de undertrykte, briterne som undertrykkerne og de røde som befrierne af indianerne. De røde vandt naturligvis til sidst efter at have modtaget et nødråb fra de stakkels indianere – med store sejrsfestligheder til følge i hele den kommunistiske verden (Riordan 1977: 102).

Proletkultisterne og hygiejnisters indflydelse fortsatte op igen nem 1920erne, men da de blev hårdt ramt af Stalins terror og derfor forsvandt i glemslen, var vejen banet for, at sporten kunne tage en ny drejning imod mere professionelle tilstande. Det var naturligvis uhørt, at sovjetiske sportsfolk kunne være professionelle. Officielt var de blot almindelige arbejdere, der dyrkede deres sport i fritiden, men i og med at konkurrencen og prestigen i sport blev større og større, og man oven i købet kunne tjene penge på entréindtægter og lignende, blev de bedste sportsfolk i praksis snart fuldtidsprofessionelle, og der var mange tilfælde af ulovlige spillerhandler sports forbundene imellem. En talentfuld fodboldspiller kunne således blive lokket til at skifte klub, hvis han fik en fiktiv direktørstilling med en god løn, fin lejlighed, bil og så videre. Denne de facto professionalisme var en kendt sag, men siden sport og især fodbold var blevet en vigtig del af sovjetborgerens fritid og desuden et prestige anliggende for diverse politikere og embedsmænd, var ingen rigtigt interesseret i at lave om på det meget ukommunistiske system.

Rivaliseringen mellem Dynamo og Spartak

I lyset af de nye de facto professionelle tilstande opstod der i løbet af 1930erne en intens rivalisering mellem datidens to stærkeste fodboldhold og sportsforbund, Spartak og Dynamo. Begge hold var

¹ Proletkultisterne og hygiejnisterne var løse grupperinger, men havde begge en total omlægning af det sovjetiske samfund som mål. Deres revolutionære, men utopiske ideer, blev snart for meget for Lenin, som undsagde dem.

usædvanlige i forhold til de gængse sportsforbund og stod i stærk kontrast til hinanden. Dynamo og Spartak adskilte sig, på hver sin måde, fra de mere konforme sportsbevægelser, såsom Lokomotiv (jernbane), Torpedo (bilindustri), Stroitel (bygningsarbejdere) eller Krasnoje Znamja (tekstilarbejdere) (Riordan 1977: 125).²

Sportsforbundet Dynamo var Sovjetunionens ældste og blev oprettet allerede i 1923 på foranledning af NKVDs grundlægger Feliks Dzerzjinskij. Dynamo var derfor statens, politiets og efterretningstjenestens hold.³ Spartak Moskva blev formelt grundlagt i 1935, men havde en lang forhistorie som et uafhængigt hold, startet på græsrodsbasis af brødrene Starostin. Siden sin grundlæggelse havde Dynamo sammen med hærrens hold, TsSKA, været de dominerende kræfter i sovjetisk sport. Med indførelsen af en ligastruktur i 1936 fik opkomlingene fra Spartak imidlertid stor succes og blev snart en torn i øjet på højtstående partifunktionærer. Det skulle få uhyggelige konsekvenser siden hen.

Spartak Moskvas historie hænger uløseligt sammen med brødrene Starostin – Aleksandr, Andrej, Nikolaj og Pjotr – hvis store interesse var fodbold. De kom fra en relativt fattig familie, der boede i Moskvaforstaden Presnja. Brødrene var fra barnsben vilde med sport af alle slags, men kastede snart deres kærlighed på fodbold.⁴ Deres fodboldkarriere startede på græsrodsniveau, og deres surt sammensparede penge gik til fodboldstøvler og fodbold, samtidig med at de fra bunden oprettede et fodboldhold i deres nabolag. Dette hold blev grundlaget for Spartak Moskva, Ruslands mest vindende fodboldhold hidtil.⁵

-
- 2 Nogle af de forskellige forbunds navne findes stadig, mens andre er gået i glemmebogen. Det skyldes, at forbundene i forbindelse med politiske beslutninger eller ændringer blev opløst eller skiftede navn (Riordan 1977: 125).
  - 3 På grund af Dynamos affiliering med politiet og sikkerhedstjenesten blev der også grundlagt tilsvarende hold i de fleste Warszawapagtslande og sovjetiske unionsrepublikker – for eksempel Dynamo Berlin, Dynamo Dresden, Dynamo Bukarest, Dynamo Sofia, Dynamo Tbilisi, Dynamo Kiev og Dynamo Minsk. De fleste eksisterer stadigvæk.
  - 4 Udover at spille på diverse tophold i fodbold, inklusive udvalgte hold og landshold, spillede alle fire også hockey (bandy, som var en særdels populær sport før ishockey overskyggede den) på højeste niveau (Ratner 2000: 3–6).
  - 5 Spartak Moskva og russisk fodbolds historie og brødrene Starostins rolle er beskrevet i Andrej og Nikolaj Starostins selvbiografier (Andrejs to selvbiografier udkom i 1957 og 1973, Nikolajs i 1989). I Brezjnevperioden var det ikke muligt at tale om terroren, så man måtte vente til Nikolajs biografi udkom før den fulde version af begivenhederne kunne blive fortalt, hvilket også er grunden til, at hans biografi er hovedkilden til denne artikel. Selv i Andrejs anden biografi (1973) undlader han at beskrive tiden i eksilet. Det eneste han skriver om denne tid er følgende: «Tredive år er gået siden den dag, da vi på et stadion i Leningrad hørte nyheden om krigen. På forskellig vis og besværligt

Efter flere navneskift fik holdet i forbindelse med skiftet til en ligastruktur navnet Spartak.⁶ Som nævnt var Dynamo sammen med TsSKA den altdominerende kraft i sovjetisk sport på dette tidspunkt. De to havde flest penge og samlede de bedste sportsfolk i deres forbund i kraft af deres forbindelse til den særdeles magtfulde sikkerhedstjeneste og hæren. Cheferne for NKVD sad altid i VIP-loungen på Dynamostadion, når Dynamo og Spartak mødtes. Først sad Genrikh Jagoda (1934–36) der, indtil han blev skudt, siden Nikolaj Jezjov (1936–38), indtil også han blev skudt og endelig, fra 1938, Lavrentij Berija, som var vild med fodbold og efter sigende i sin ungdom selv havde været en habil wing i Tbilisi. De hadede alle Spartak og især holdets grundlægger Nikolaj Starostin, som var blevet manager (Radzinskij 1997: 417–18). Grunden til dette had skal findes i, at Spartak hurtigt blev utrolig populær som «underdog» og relativt uafhængigt hold, der ganske rebelsk førte sin egen politik og var kendtegnet af sit manglende tilhørsforhold til og lydhørhed overfor magtapparatet.

Klubben syntes for eksempel mere eller mindre ligeglads med statens ideologiske forestillinger om massernes deltagelse og gik efter at få fat i de bedste sportsfolk for at vinde trofæer. De kom derfor hurtigt i modvind i medierne på grund af deres indkøb af spillere og store lønninger. Det virkede dog nærmest som en yderligere anledning til holdets og brødrene Starostins enorme popularitet. Ifølge Robert Edelman (2002) blev Spartak et symbol på folkets modstand mod styret. Det er nok en sandhed med modifikationer, men også et udsagn, der går igen i de fleste bøger og artikler om emnet (naturligvis med undtagelse af dem, der er trykt i Sovjetunionen).⁷ Videre var Nikolaj Starostin ifølge Edvard Radzinskij (1997) den mest populære person i Sovjetunionen efter Lenin og Stalin.

---

udfoldede folks skæbner sig i de hårde krigsår. Livet tager sit. År for år helbredte det sovjetiske folks mægtige organisme de sår, som krigen havde frembragt. Og da jeg efter mange års ophold i polaregnene vendte tilbage til Moskva i 1954, stod hovedstaden i fuldt flor i pladserne og boulevardernes klare sommerfarver, og den levede i en travl storbys rytmе, der byggede et nyt liv» (Starostin 1973: 168).

6 Først hed holdet Krasnaja Presnya, opkaldt efter Moskvaforstaden af samme navn, hvor familien Starostin boede. Senere igen kom holdet til at hedde Pisjtjeviki (fra *pisjtjevaja promysjlenost* eller fødevareindustri) og siden Promkooperatsija, som dækkede over et industriforbund med tekstil- og fødevareindustri som sit område. I disse navneskift ser man også den retning som sporten i Sovjetunionen tog rent organisatorisk (Starostin 1989: 20–23). På grund af sin fortid i fødevareindustrien kaldes Spartak den dag i dag stadig *mjaso* (kød) af holdets modstandere i russisk fodbold.

7 Edvard Radzinskij (1997: 417) kalder for eksempel Spartaks status «en tolereret form for afvigelse».

Igen kan man naturligvis diskutere rigtigheden af et sådant udsagn, men det viser under alle omstændigheder, hvilket tag fodbold og sport generelt havde fået i den sovjetiske befolkning. At holdet lynchurtigt blev en del af «De Tre Store» (Dynamo, TsSKA og altså Spartak) og vandt det andet sovjetiske ligamesterskab i 1937, bragte blot mere ved til bålet (Edelman 2002: 7–10).

Det hadske forhold var til dels baseret på klassekamp. Dynamos fans (primært apparatjikker) var bedre lønnet, bedre klædt, havde bedre boliger og havde altså generelt bedre sociale forhold end Spartaks fans (arbejderne og de intellektuelle). Det uddybede kløften mellem dem og resulterede ofte i slagsmål på lægterne, når de to hold mødtes. Især var det Spartaks fans, der var voldelige og ureglerlige. De råbte slagord mod Dynamo og TsSKA som «Dræb strisserne» eller «Dræb soldaterne», hvilket var uhørt i Sovjetunionen og naturligvis ikke var acceptabelt på repressionens højdepunkt.

Men selv om der altså fandtes en vis social baggrund for hadforholdet mellem Dynamo og Spartak og deres fans, forblev den vigtigste grund de sportslige resultater. Sportens rolle i samfundet blev hurtigt større. Sovjetborgeren havde mere fritid og skulle underholdes, men sporten havde stadig sin propaganda- og opdragelsesfunktion, en funktion Dynamo gjorde meget for at udfyldte. Derfor var det en bet af de store, at det blev den «uopdragne» konkurrent, Spartak, der i 1936 på Fysisk kultur-dagen (*Den fizkultury*) fik æren af at spille en opvisningskamp på den Røde Plads foran selveste Stalin (Starostin 1989: 29). Stalin var ikke nogen fan af sport, så hvis han blev træt af kampen, som Spartaks førstehold spillede imod sit eget andethold, da Dynamo ikke ville være med, når de ikke havde hovedrollen, ville hans sekundant vinke med et hvidt lommetørklæde, hvorefter det grønne klæde, der skulle gøre det ud for en fodboldbane, skulle pakkes sammen i al hast for at komme videre i programmet. Lommetørklædet blev ikke taget i brug, og Spartak havde klaret det spektakulære arrangement med glans foran selveste Stalin. Dynamos, og dermed KGBs, ledelse var rasende (Radzinskij 1997: 417–19), men det skulle blive værre endnu.

Baskerne kommer

Årtiets sportsbegivenhed i Sovjetunionen fandt sted i 1938. Sovjetunionen og Nazityskland følte gennem stedfortrædere hinanden på tænderne i den Spanske Borgerkrig, og som et tegn på Sovjetunionens støtte og solidaritet til socialisterne var et fodboldhold bestående af baskere blevet inviteret til at spille flere venskabskampe

imod de bedste sovjetiske hold. De baskiske spillere var de bedste, der nogensinde havde spillet i Sovjetunionen, og de fik enorm opmærksomhed, da det var yderst sjældent, at sovjetborgerne kunne se fodbold på så højt et niveau. Billetterne til kampene blev revet væk. Der blev således afgivet bestilling på 2 millioner billetter til kampene (Starostin 1989: 33)!

Alle var meget opsatte på at se, hvor langt sovjetisk fodbold var nået i sin udvikling, og forventningerne til de sovjetiske hold var skyhøje. Baskerne ankom til Sovjetunionen under enorm opmærksomhed fra en tusindtallig skare af fodboldfans, som tog imod dem på banegården. Baskerne begyndte med at vinde flere kampe i træk: først over Lokomotiv Moskva, siden knebent 2–1 over Dynamo Moskva, hvorefter de fortsatte deres sejrsgang i Tbilisi, Minsk og Kiev. Kun et all-star Leningradhold formåede at spille 2–2 mod de efterhånden noget slidte gæster. Baskernes succes begyndte efterhånden at irritere den sovjetiske ledelse, og der blev lagt pres på de sovjetiske hold: Det var ikke længere acceptabelt for sovjetisk sport at få udstillet sine mangler på den måde.

Dengang var den udbredte mening hos ledelsen, at de sovjetiske sportsmænd var forpligtet til at vinde internationale kampe, også imod venligtsindede modstandere. Ethvert nederlag blev anset for at være undergravelse af det socialistiske fædreland. Højststående embedsmænd havde et manisk ønske om, ikke at lade baskerne rejse, før de var besejret. Med besvær lykkedes det at aftale yderligere to kampe mod Dynamo og Spartak, som begge blev forstærket med spillere fra andre klubber (Starostin 1989: 34).⁸

Dynamo blev endnu en gang sendt på banen mod de dødtrætte baskere. De skulle redde Sovjetunionens ære. Baskerne kom hurtigt foran 3–0, men Dynamo formåede at udligne til 3–3, resultatet efter første halvleg. I pausen gav baskernes træner, til Nikolaj Starostins store forbløffelse, sine spillere et glas konjak blandet op med kaffe for at friske sine spillere op, og baskerne vandt kampen med 7–4! Nu brød helvede løs, og folkets krav var klart: De sovjetiske mestre fra Spartak skulle redde nationens ære.

Folkets ønske blev hørt, og endnu en kamp blev arrangeret. Under enorm opmærksomhed kørte Spartaks spillere, siddende i amerikanske Lincolnlimousiner, i triumftog igennem Moskva. Undervejs punkterede en af bilerne imidlertid og spillerne endte

⁸ Alle oversættelser fra russisk til dansk i denne artikel er foretaget af forfatteren.

med at sidde fast i en kø på vej til stadion.⁹ Da de allerede var sent på den, fik de lov til at køre imod trafikken på Sadovoje koltso, og spillerne blev nødt til at klæde om i bilerne og løbe direkte ind på banen fra bilerne, ti minutter forsinket. Ved stillingen 2–2 fik Spartak tilkendt et straffespark. Baskerne protesterede kraftigt, men dommeren, som paradoksalt nok kom fra Spartaks eget forbund, stod fast på sin beslutning.¹⁰ De dødtrætte og sandsynligvis også modløse baskere faldt herefter sammen, og Spartak vandt kampen 6–2. For de begejstrede fodboldfans var de tvivlsomme metoder bag sejren dog uden betydning, og Spartak blev mere populær end nogensinde før. Hos Dynamo skar man tænder af raseri. Spartak blev på baggrund af sejren igen valgt til at repræsentere fodbolden på Fysisk kultur-dagen og fik desuden, sammen med Dynamo, Leninordnen for deres indsats inden for sport.

Året 1937 var imidlertid ikke blot året for Spartaks største succeser, men indvarslede også, hvad der var i vente. Året forinden var den tredje store bølge af repression og udrensninger startet. Under den Store Terror fra 1936 til 1938 skulle Partiet udrensnes endnu en gang, men det var også blevet intelligentsiaens, kulturens og sportens tur (Conquest 2000: 196–97).

Repression

Der er intet mærkeligt i, at også sportens verden blev ramt af Stalins terror, idet den mere eller mindre ramte alle efter devisen kvantitet frem for kvalitet. Enhver, der vakte den mindste mistanke, kunne blive ramt. Man kan i den forbindelse ikke sige, at sporten blev særligt hårdt ramt i forhold til andre grene af samfundet, men terroren bevirkede naturligvis, at udviklingen indenfor sport og idræt blev endnu mere topstyret. Mange indflydelsesrige personer i og omkring sporten forsvandt til fordel for personer med ringe forstand på sport, men med gode kontakter indenfor Partiet.

Under anklage for at være trotskister, antibolsjevikker, kontrarevolutionære osv. forsvandt flere formænd for det Øverste Råd for Fysisk Kultur (*Vyssjij sovjetfizijeskoj kultury*), som Nikolaj Antipov, Vasilij Mantsev og Ivan Khartjenko, der havde været nogle af ildsjælene bag

9 Radzinskij (1997: 418) antyder, med vanlig sans for dramatik, at NKVD stod bag punkteringen for at gøre Spartak til grin, men bringer ingen beviser på banen.

10 Efter kampen blev der faktisk nedlagt protest mod dommerens afgørelse, men det var bemærkelsesværdigt nok ikke baskerne, der nedlagde den, men derimod folk med tilknytning til Dynamo, som ønskede at kaste skygger på Spartaks sejr. Kampens dommer blev siden diskvalificeret og kunne ikke længere dømme kampe (Starostin 1989: 38–39).

udviklingen af GTO-systemet¹¹ og produktionsprincippet¹² (Morton 1963: 185–90). Professor Semjon Frumin fra Moskvas Statslige Centrale Institut for Fysisk Kultur (instituttet havde i 1934 fået Leninordenen og var i 1936 blevet beæret med at blive opkaldt efter selve Stalin) blev udrenset i 1937, ligesom mange berømte sportsfolk og rekordindehavere blev ramt af udrensningerne (Riordan 1977: 123–24). Nikolaj Starostin beskriver tiden således:

Det viste sig, at hundredevis af sportsmænd og mange af mine nærmste blev arresteret. Min søster Klavdijas første mand, Viktor Prokofjev, tidligere Spartakspiller, blev arresteret. Volodja Strepikhejv, som jeg i mange år spillede med på landsholdet i bandy, blev arresteret. Han var leder for Burevestnik. Det var hans ulykke, at han var dommer i netop kampen mod baskerne, som Dynamo tabte 4–7. Tidens bedste dommer og leder af Lokomotiv, Viktor Rjabokon, blev arresteret. En hel gruppe skiløbere, deriblandt Nikolaj Koroljov og tre af hans brødre fra Spartak forbundet, blev arresteret. Det vigtigste var, at ingen på noget tidspunkt vidste, hvorfor de blev arresteret. Jeg vidste kun et: At de alle var ulastelige, ærlige og gode mennesker. Det vidste også andre, hvis venner og familiemedlemmer man arresterede. Imidlertid blev der bevidst spredt rygter om de arresterede. Mærkelige samtaler nåede frem til os. Vi begyndte at huske: Havde Prokofjev for eksempel været i udlandet? Det havde han, viste det sig. Deraf kunne man så udlede, at han så blev hvervet og at han var spion. Sådan forklaredes vilkårigheden og sådan manipuleredes den offentlige mening (Starostin 1989: 42–43).

Sportsfolkene havde altså ingen anelse om, hvorfor de blev straffet, men brødrene Starostin, som nok var de mest berømte sportsfolk i Sovjetunionen, havde indtil videre klaret frisag, selvom de flere gange var blevet anklaget for diverse mere eller mindre vanvittige forbrydelser. Først i 1942 faldt det damoklessværd, som havde hængt over brødrenes hoveder helt siden 1936. Denne historie fortjener en nærmere gennemgang, da den viser, hvordan terroren kunne ramme enhver uskyldig person, hvis eneste synd var individuel succes og popularitet på bekostning af magthaverne egen forestilling om at have monopol herpå.

11 *Gotov k trudu i oborone*, GTO, eller Klar til arbejde og forsvar. GTO-systemet blev vedtaget i 1931 og var et middel til at få befolkningen til at dyrke sport. Ved at opnå krævede resultater modtog sportsmanden/-kvinden en GTO-nål som bevis.

12 Produktionsprincippet blev vedtaget i 1931 og betød, at den voksne arbejderklasse skulle dyrke sport og motion på arbejdsplassen for at styrke produktionen og skabe fysisk stærke soldater til den Røde Hær.

Rebet strammes

Som tidligere nævnt havde brødrene Starostin og Spartak Moskvas succes afstedkommet en kolossal popularitet i befolkningen, men også stor jalousi og antipati i de officielle lag og især hos NKVD. I det sovjetiske samfund i midten af 1930erne var det desuden ikke folket, men «proletariatets diktatur» og dettes redskab, sikkerhedsstjenesten, der bestemte. Og da terroren var på sit højeste, blev de første tiltag til at slippe af med de formastelige brødre også taget.

Embedsmænd som havde støttet op om Spartak, venner og endda familiemedlemmer til Starostin-brødrene blev henrettet eller sendt i GULAG, så det var ikke mærkeligt, at Nikolaj Starostin begyndte at føle, at han sad på en tikkende bombe. Sportsavisen *Krasnyj sport* blev brugt som våben imod de såkaldte «folkefjender» og anklagede Spartak, brødrene Starostin og folk omkring dem for professionalisme (hvilket på sin vis var korrekt), for spionage, for at handle med udenlandsk valuta, for at være «bourgeoisiet» klub, for at propagandere for kapitalismen (Nikolaj Starostin havde på et møde rost et finsk atletikarrangement for at være et godt eksempel for lignende arrangementer i Sovjetunionen) og andet (Edelman 1993: 77). Spartak og brødrene havde imidlertid stadig magtfulde venner, og deres store popularitet i befolkningen gjorde, at anklagerne faldt til jorden, selv om Nikolaj Starostin i sine memoirer skriver, at han hver dag forventede at blive arresteret. Det var blot et spørgsmål om tid:

I 1939 forventede jeg hver eneste dag at blive arresteret, men sporten fortsatte. To år i træk, i 1938 og 1939, opnåede Spartak en hidtil uset succes, idet vi vandt «the double» – pokalturnering og mesterskab. Denne rekord står stadig, selvom der er gået 50 år (...). Hos Spartak begyndte man at bemærke, at folk langt fra (eller snarere højt over) stadions mure så med misundelse på Spartaks succes. Denne følelse blev især tydelig, da Berija, som havde afløst Jezjov, blev chef for NKVD (Starostin 1989: 44).

Fodboldspilleren Berija

I 1938 afløste Berija Jezjov som leder af NKVD. Jezjov havde været nyttig under den store terror, men i 1938 blev det tydeligt, at man var gået for vidt – det sovjetiske samfund var simpelthen ved at bryde sammen, fordi udrensningerne var så omfattende, og Stalin besluttede sig for at skrue ned for dem. Jezjov blev gjort til syndebuk for den brutale fremfærd, og Berija overtog ansvaret for NKVD.

Modsat sine forgængere var Berija faktisk reelt interesseret i fodbold. Han havde selv spillet som ung og var oftest at finde i til-skuerlogen, når hans hold, Dynamo, spillede. Her holdt han hof for sine håndgangne mænd, og en invitation til logen var, ifølge Simon Sebag Montefiore (2004: 527), det samme som at være indlemmet i hans kreds. Hans sans for sportsmanship kunne dog ligge på et lille sted. Dynamo skulle vinde uanset hvad, og det var derfor en årsag til stort raseri, at Spartak vandt guld i både mesterskabet og pokalturneringen i fodbold i 1938–39. Det blev dråben, der fik bægeret til at flyde over for Berija, som følgende samtale viser:

Vasilij Trofimov fra Dynamo fortalte engang min bror Andrej den følgende historie. Berija var ærgerlig over, at hans hold kun spillede andenviolin, og kaldte en af Dynamos trænere til sig. «Jeg har kun et spørgsmål,» sagde Lavrentij Pavlovitj bag det funkende glas i sin pincenez, «hvad foregår der?» Ordene hang i det enorme kontors tætte, ildevarslende stilhed. «Nå, jeg venter.» «De betaler mere hos Spartak,» sagde træneren til sidst. «Hvad?» udbrød Berija overrasket. «‘Dun og fjer,’¹³ tjener mere end tjekister?» spurgte han og råbte til den retstående hjælper: «Det skal der gribes ind overfor og rettes op på!» «Gribes ind overfor og rettes op på. Javel!» råbte officeren. «Skriv dig det bag øret. Jeg er en smule klogere end dig og noterer mig undertiden nytige tanker,» sagde lederen uvenligt uden at kigge på ham, og glemte straks alt om den blege adjudant. «Hvad mere?» spurgte han træneren. «Vi har problemer med forsvaret, men vi håber ...» «Skal vi stille en deling maskineværsskytter op i forsvaret hos jer? Det kan vi. Men husk, at også jeres rygge står i sigtekornet. Husk denne samtale. Jeg råder Dem til ikke at glemme den...» (Starostin 1989: 45–46).¹⁴

At alle midler blev brugt for at underminere Spartak, vidner pokalturneringen i 1939 om. I semifinalen skulle Spartak møde Dynamo Tbilisi. Berija var født i Georgien, hvilket gav kampen et ekstra krydderi. Sovjetiske toppolitikere underspillede almindeligvis deres etnicitet, da den jo i princippet ikke havde nogen betydning i det multietniske sovjetiske samfund. I praksis spillede den dog en stor rolle.¹⁵ Der har derfor utvivlsomt været endnu mere på spil for Berija i denne kamp, end der ville have været i en kamp mellem Dynamo Moskva og Spartak. Spartak vandt kampen 1–0 på

13 «Dun og fjer» var Berijas øgenavn for Spartak.

14 Siden det er Nikolaj Starostin, som gengiver en samtale mellem sin bror Andrej og Vasilij Trofimov fra Dynamo, er det usikkert, hvorvidt man kan tage den gengivne ordveksling for pålydende, men selv som anekdote viser den, hvordan Berija blev opfattet.

15 Berijas nærmeste medarbejdere var for eksempel ofte mingrelere som han selv.

et omdiskuteret mål. Dynamospillerne protesterede kraftigt, men forgæves, og Spartak kom i finalen, som de siden vandt over Stalins Leningrad. En måned efter opstod der rygter om, at semifinalen skulle spilles om. Disse rygter blev mødt med vantro fra alle sider. Skulle finalen så også spilles om, hvis Dynamo skulle vinde omkampen? Selvom Nikolaj Starostin fra flere sider blev forsikret om det modsatte, blev det fra højeste sted besluttet, at semifinalen skulle spilles om.¹⁶ Spartak var plaget af skader og ikke klar til kampen (Dynamo Tbilisi befandt sig derimod på mærkværdig vis i Moskva, da omkampen blev beordret spillet, selvom de egentlig skulle spille ligakamp hjemme i Tbilisi). Alligevel vandt Spartak 3–2 efter endnu en dramatisk kamp. Nu ventede man så på, om finalen også skulle spilles om, hvilket blev afvist. Da Dynamo ikke længere havde chancen for at vinde, var finalen ligegyldig (Starostin 1989: 47–57). Denne form for indblanding i fodbold fra højeste sted var langt fra ualmindelig.

This kind of bureaucratic interference with soccer was by no means exceptional. The sport had become so popular that the Party could not ignore it. Yet the meddling of powerful figures did not involve the rigid control of the political meanings and ideological messages of soccer. Rather, Party officials were like children, unable to tear themselves away from a sweet but far too rich cake. They too loved soccer, and many chose to exhibit their power by interfering in the work of coaches, players, and officials (Edelman 1993: 64).

Det er tydeligt, at Berija var en af disse partifolk, der ikke kunne nære sig for at blande sig og manipulere med resultater, for at hans sportsforbund, Dynamo, skulle vinde.

I 1939 blev brødrene Starostin på et hængende hår endnu en gang reddet fra at blive arresteret efter ordre fra Berija. Nikolaj Starostins datter var bedsteveninde til Vjatjeslav Molotovs datter, og Molotov nægtede at underskrive arrestordren. Det kunne dog blot være et spørgsmål om tid inden Berija, hvis politiske magt blev stadigt større, ville få sin vilje (Edelman 1993: 65).

I 1942 skete det, som brødrene havde frygtet og ventet siden midt i 1930erne. Med Berija i spidsen havde NKVD forgæves forsøgt at finde noget at hænge dem op på. Blandt andet havde man overvejet at anklage dem for at planlægge et attentatforsøg

---

16 Nikolaj Starostin forsøgte at undgå omkampen ved at udnytte alle sine mange kontakter, heriblandt et medlem af Centralkomiteen, som kunne fortælle ham, at omkampen var blevet beordret af en af Stalins nærmeste allierede, Andrej Zjdanov (Edelman 1993: 65).

mod selveste Stalin under den famøse Fysisk kultur-dag i 1936. De skulle angiveligt have planlagt at gemme en bombe i den fodbold, de skulle spille med på den Røde Plads. Anklagen faldt dog til jorden, da den simpelthen var for absurd. Meget imod deres vilje måtte Berija og hans proselytter vente på, at Anden Verdenskrig skulle tage befolkningens fokus væk fra fodbold og de populære brødre, inden de kunne få succes med deres sammensværgelse mod dem. Den 20. maj 1942 blev de fire brødre arresteret og dømt til 10 års straffearbejde i GULAG-systemet, hvilket faktisk var en temmelig mild straf i de dage (Radzinskij 1997: 419).

Nu havde Berija tilsyneladende fået det, som han ville have det, men sagen skulle tage en endnu mereizar drejning. De fire brødre blev alle sendt i tvangsarbejdslejre, men også her kom deres berømmelse dem til gode. Nikolaj endte ad omveje i en lejr i Sibirien,¹⁷ men også her var han en kendt person, så da den lokale lejrkommendant, som var fodboldfan, fandt ud af, at en af hans fanger var den berømte fodboldtræner, blev Nikolaj ansat som træner for det lokale Dynamofodboldhold. Han slap derfor for tvangsarbejde, ligesom han kunne færdes relativt frit i området. Selvom alle fire brødre kom til at nyde godt af deres berømthed og levede et relativt bekempt liv i straffelejrene, var det på ingen måde en dans på roser. Nikolaj Starostin skriver i sine erindringer: «Fanden bragte mig dertil. Jeg så bjerge af nøgne lig, som blev fortærret af hundredvis af rotter, der sad på dem...» (Starostin 1989: 86).

Stalin intervenerer

En dag blev Nikolaj Starostin kaldt ind på lejrens kontor. Der var telefon til ham fra Moskva. Det var Stalin, der var i røret! Det viste sig, at det var Stalins søn, Vasilij, der ville tale med ham. Vasilij var på det tidspunkt chef for luftforsvaret af Moskva og omegn.¹⁸ Han var også fodboldinteresseret og havde sit eget hold, VVS (luftforsvarets hold), der klarede sig dårligt i ligaen.¹⁹ Vasilij Stalin besluttede

¹⁷ Brødrene sad først to år i Lubjankafængslet, hvorefter de blev sendt i eksil. Nikolaj tilbragte først et år i Ukhta i Komi, blev senere flyttet til Fjernøsten for til sidst at ende i Kasakhstan (Riordan 1994: 685–87).

¹⁸ Ifølge Robert Conquest (2000: 293) var Vasilij Stalin rykket op i hierarkiet i luftforsvaret ikke fordi hans far direkte havde hjulpet ham, men fordi hans overordnede ikke turde sige nej til chefens søn.

¹⁹ Efter at have mistet Starostin-brødrene klarede også Spartak sig dårligt, hvilket pressen tilskrev manglende lederskab i klubben. Det var naturligvis ikke så underligt, idet klubbens fremmeste ledere var blevet deporterede til Sibirien.

derfor på egen hånd at hente Nikolaj Starostin hjem til Moskva fra Sibirien, så han kunne redde VVS, og sendte et fly til Sibirien for at hente ham. Dette var i sig selv uhørt, men for at gøre sagen endnu mere kompliceret var Vasilij Stalin og Berija fjender, og Berija kunne ikke bare se til, at man hentede hans fjende, Nikolaj Starostin, hjem, så han kunne hjælpe en anden fjende, Vasilij Stalin.

For at gøre en lang historie kort, kidnappede Berijas NKVD-folk Starostin og satte ham på et tog til Sibirien igen. Da Vasilij Stalin fik nys om det, fik han toget stoppet af sine egne folk og fik sendt Nikolaj retur til Moskva. Vasilij holdt nu Nikolaj konstant ved sin side af angst for, at NKVD skulle slå til igen. De sov oven i købet i samme seng, Vasilij med en pistol under hovedpuden! Da Stalin senior fik nys om skandalen, besluttede han at sætte sin uregerlige søn på plads, og Nikolaj blev returneret til sit eksil, denne gang til Alma-Ata i Kasakhstan. Her tilbragte han resten af sin tid som strafefange og som træner for det lokale 2. divisionshold Kajrat.²⁰

Starostin-brødrene blev alle rehabiliteret i 1954. Nikolaj fortsatte med at arbejde med fodbold på topniveau og vendte tilbage til trænerposten hos Spartak Moskva og forblev til sin død i 1996 en højagtet og respekteret person i sovjetisk/russisk fodbold.²¹

Konklusion

I den brede befolkning er det ofte opfattelsen, at Stalin var synonym med al terror og personligt havde en finger med i spillet i de millioner af henrettelser, fængslinger og afstraffelser, som Sovjetunionens befolkning blev utsat for i disse år. Dette er naturligvis ikke tilfældet, det ville slet og ret have været fysisk umuligt. I stedet var der tusindvis af apparatjikker, der havde mere eller mindre frie hænder til at dømme og straffe folk på et tyndt eller direkte falsk grundlag. Hvis en given person eller organisation blev en torn i øjet på en højtstående person, kunne de fjernes uden videre.

Sportsforbundet Dynamo, og dermed NKVD og Berija, kunne ikke affinde sig med, at den uregerlige opkomling Spartak Moskva, personificeret ved brødrene Starostin, fik succes, og benyttede

---

20 Vasilij Stalins opførsel fortsatte også efter ovenstående episode med at være skandaløs. Da Nikolaj Starostin endelig var blevet sendt tilbage til Sibirien, ansatte han i stedet Dynamo Tbilisis træner. Efter hans hold havde tabt 2–0 på udebane, beordrede han, at holdet blev sat ud midt i ødemarken langt fra Moskva (Montefiore 2004: 578).

21 Ud over at være træner for Spartak Moskva har han også været træner for Sovjetunionens landshold og modtaget et utal af æresbevisninger. Blandt andet er en gade i Moskva blevet opkaldt efter ham (Ratner 2000: 3).

derfor alle metoder til at slippe af med den uønskede konkurrent. Vilkårligheden og opportunismen ses tydeligt i opgøret mellem Berija og Vasilij Stalin, hvor Nikolaj Starostin ufrivilligt bliver en brik i magtspillet, som kun ender, da Stalin senior ad omveje finder ud af, hvad der foregår. Hvis man altså tror, at der altid var en vis logik i afstraffelsen af Sovjetunionens «fjender», tager man med andre ord fejl. Misundelse, med bevidst falske og løgnagtige beskyldninger for egen vindings skyld til følge, var nok til at dømme uskyldige mennesker.

Sovjetisk sport bar i 1930erne endnu ikke præg af den Kolde Krigs symbolværdi og var derfor en relativ harmløs størrelse set ud fra et politisk synspunkt. Sport skulle have en opdragende effekt på befolkningen, som skulle gøres fysisk og mentalt klar til kamp mod kapitalismen. Men med Stalins magtovertagelse, som betød en mere pragmatisk og mindre doktrinær tilgang til kommunismen, blev konkurrence og higen efter rekorder acceptabelt. Den øgede konkurrence og prestige gjorde nu sport, og især fodbold, til et godt udstillingsvindue for diverse højststående embedsmænd eller officerer i hæren og NKVD, og det er klart, at de ikke ville acceptere, at nogle opkomlinge skulle stjæle rampelyset fra deres egne prestigeprojekter. Man kan derfor med rette sige, at brødrene Starostins succes også blev deres tragedie. Josef Stalin var i det store hele ligeglads med sport, og det var derfor muligt for Berija, Vasilij Stalin og andre at spille deres eget magtspil, så længe det foregik uden at vække for stor opsigt. Hvem eller hvad der skulle ofres og hvilke metoder man skulle bruge for at vinde dette spil, var i den forbindelse ligegyldigt, hvilket brødrene Starostin og Spartak fik at sande.

Litteraturliste

- Conquest, Robert (2000) *Stalin: Breaker of Nations*. London: Phoenix Press.
- Edelman, Robert (1993) *Serious Fun: A History of Spectator Sports in the USSR*. Oxford: Oxford University Press.
- Edelman, Robert (2002) A Small Way of Saying «No»: Moscow Working Men, Spartak Soccer, and the Communist Party, 1900–1945. *The American Historical Review* 107 (5): 1441–74.
- Montefiore, Simon Sebag (2004) *Stalin – Den røde zar og hans hof*. København: Borgens forlag.
- Morton, Henry W. (1963) *Soviet Sport – Mirror of Soviet Society*. New York, NY: Collier Books.
- Radzinskij, Edvard (1997) *Stalin*. Moskva: VAGRIUS.
- Ratner, Arkadij (2000) *Starostiny*. Moskva: Knizjnyj klub.
- Riordan, James (1977) *Sport in Soviet Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Riordan, James (1994) The Strange Story of Nikolai Starostin, Football and Lavrentii Beria. *Europe–Asia Studies* 46 (4): 681–90.
- Starostin, Andrej (1973) *Povest o futbole*. Moskva: Sovetskaja Rossija.
- Starostin, Andrej (1957) *Bolsjoj Futbol*. Moskva: Molodaja Gvardija.
- Starostin, Nikolaj (1989) *Futbol skvoz gody*. Moskva: Sovetskaja Rossija.

Kærlighed og svig i Sovjet-socialismens ungdom

Ukendte sider af dansk-sovjetiske kontakter

Boris Weil
tidligere sovjetisk samvittighedsfange, historiker

Valerij Jegorov
russisk militærjurist med ansvar for rehabilitering af sovjetepokens politiske ofre

Grundlæggeren af det danske socialdemokrati, Louis Pio, kunde næppe have forestillet sig, at 50 år efter at han selv blev arresteret af dansk politi anklaget for at forsøge på at styre den eksisterende samfundsorden, skulle hans barnebarn blive arresteret i Moskva, hovedstaden i verdens første socialistiske stat, som hans datter, grevinde Sylvia Knuth, elskede så højt. Åbningen af de russiske arkiver har givet os ny indsigt i en fascinerende historie, som rummer nøglefigurer i det danske socialdemokrati, «salonkommunisme», kærlighed mellem en ung greve og en medarbejder i Det militær-revolutionære Råd og etableringen af dansk nationalsocialisme.¹

Historien begynder: Louis Pio

Louis Pio (1841–94) regnes for grundlæggeren af det danske socialdemokrati. I 1872 organiserede Pio den første socialistiske demonstration i København, men blev arresteret og dømt til seks års fængsel. I 1877 valgte Pio på politiets anbefaling – og udstyret med billet og penge af selv samme – at forlade Danmark til fordel for USA. Med sig tog han ikke blot sin forlovede, Augusta Jørgensen, en af grundlæggerne af den danske kvindebevægelse samt deres datter Sylvia, men også det unge partis pengebeholdning (Engberg 1979).

Artiklens forfattere takker Gabriel Superfin, Sigurd Rambusch, Kristian Hvidt, Maija Dalgren, Det Kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling, Rigsarkivet, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv og Politikens Bibliotek for al hjælp under arbeidet med artiklen. En russisk variant af artiklen er publiceret i *Zvezda* (Vajl & Jegorov 2007).

1 Den ene af forfatterne af denne artikel, Valerij Jegorov, er i embeds medfør blevet bekendt med de dokumenter, som danner grundlag for artiklen i forbindelse med rehabiliteringen af grevinde Sylvia Knuth/Sylvia Poulsen og hendes søn (se også Jegorov 2004).

I USA grundlagde Pio en bosættelse for skandinaver i Florida, White City, og det var også i Florida, at datteren Sylvia lærte den danske lensgreve og godsejer Eggert Christoffer Knuth (1892–1920) at kende. Han var på rejse i USA, og deres bekendtskab ville næppe være kommet i stand i Danmark, dertil hørte familerne Knuth og Pio til alt for forskellige lag. I Amerika fandt derimot danskerne hurtigt sammen, især de unge. Og grev Eggert var kun 21, mens Sylvia var 27 (officielt kun 25). I den danske presse stod: «Ved et bal på Palm Beach Hotel i Miami, Florida, traf Frk. Sylvia Pio den unge Grev Knuth-Knuthenborg, Bandholm. Det blev Forelskelse ved første Øjekast og de skal giftes naar de kommer til Danmark igen.»²

Brylluppet stod i London i 1903, og derefter tog det unge par til Lolland, hvor grevens arvegods lå. Sylvia var nu lensgrevinde til Knuthenborg. Her fødte hun børnene Frederik (i 1904) og Eva (i 1911). Grev Eggert påtog sig generøst at betale for uddannelsen af Sylbias to brødre i USA, hvorfaf den ene blev jurist, den anden ingenør.

Grevinde Sylvia Knuth

I sin rolle som grevinde var Sylvia Knuth beskæftiget med velgørenhed og med «at oparbejde den dannelses, som den klasse, hun havde giftet sig ind i, krævede af hende» (*Dansk Kvindesbiografisk Leksikon* 2001). Men hun glemte ikke, hvem hun var barn af, og Louis Pios navn dukkede gang på gang op, efterhånden som den socialdemokratiske bevægelse udviklede sig.

Snart efter det andet barns fødsel gik ægteskabet mellem Sylvia og grev Eggert i opløsning. Med egne ord brød Sylvia sig ikke om aristokratiske og adelige titler, og i 1926, da hun allerede var blevet skilt fra grev Knuth, skrev hun til statsminister Thorvald Stauning: «Jeg undrer mig ofte over, at De ikke afskaffer arvelige Titler og forbyder deres Anvendelse i alle officielle Dokumenter. De vilde vist ikke finde meget Modstand, og vilde gavne Danmark (...) Gid De dog ville give dem – Adelen – dette sidste Knubs, så falder de helt overende!»³ Ifølge andre kilder havde Sylvia derimod været meget «lensgrevindeagtig», mens hun stadig var gift. Nationalisering af jorden, som hun gik ind for i relation til Rusland, gjaldt næppe Knuthenborgs lollandske jorder: «‘Naturligvis kan man ikke købe Jord [i Rusland] – hvad skulle man saa have Revolution til,’ indskyder Fruen smilende» (*København* 19. februar 1924).

2 Se *Københavnerliv* (www.amagerbilleder.dk/cph/kbh_1901.htm).

3 Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København.

I 1917 giftede Sylvia sig med den berømte danske skuespiller og instruktør Johannes Poulsen (1881–1938). Nu var hun ikke længere lensgrevinde Knuth, men fru Sylvia Poulsen. I 1922 gik også dette ægteskab i opløsning, men Sylvia beholdt eftersnavnet Poulsen resten af sine dage. I det hele taget havde Sylvia ikke meget held med sine mænd. I et brev fra 1923 til sin ven Anker Kirkeby, redaktør for dagbladet *Politiken*, skrev hun: «Mænd er storartede som Kammerater, det er kun som Ægtemænd jeg ikke kan lide dem!»⁴

Sylvia som socialdemokrat

Mange socialdemokrater mente, at Louis Pio ved at forlade Danmark havde forrådt arbejderbevægelsen, og kaldte de penge, han havde fået af politiet, for «judaspenze». Under navnet fru Johannes Poulsen meldte Sylvia sig i 1920 ind i socialdemokratiet, og her kæmpede hun for rehabiliteringen af sin far og for overførelsen af hans jordiske rester fra USA til Danmark. Det lykkedes også i 1921, da det danske socialdemokrati fejrede sit 50 års jubilæum, og Pio blev genbegravet på Vestre Kirkegård i København. Samme sted opsatte partiet en granitobelisk til minde om sin stifter.

Efter opløsningen af sit andet ægteskab bosatte Sylvia sig i Genève – angiveligt «for at give sine børn den bedste uddannelse». Hun havde problemer med grev Eggert i forbindelse med deres fælles børn. Allerede inden den første skilsmisses i 1912 førte hun sag imod grev Eggert for at bevare sin forældremyndighed over børnene.⁵ Først vandt Sylvia forældremyndigheden over datteren Eva og efter grev Eggerts død i 1920 også over sønnen Frederik, som dog stadig havde en værge.

Det er sandsynligt, at Sylvia efter skilsmissen fra greven var persona non grata på Knuthenborg, men hun fik i kraft af sin forældremyndighed penge udbetalt. Disse penge tillod hende at «føre et fashionabelt liv i selskab med fremtrædende internationale politikere, der kom til Folkenes Forbund i Genève» (*Dansk Kvindbiografisk Leksikon* 2001).⁶

4 Anker Kirkebys arkiv, Det Kongelige Bibliotek, København.

5 Det var netop i den anledning, hun begyndte at korrespondere med Stauning, som på den tid var medlem af Folketinget. Sylvias første brev til Stauning opbevares i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i København og er dateret 1914. Brevudvekslingen udviklede sig efterhånden til en kærlighedsaffære.

6 En af dem, der besøgte hende i Genève, var Thorvald Stauning.

Sylvia og Maksim Litvinov

Efter den russiske revolution i 1917 havde Sylvia fået sympati for bolsjevikkerne. I 1919 kom den sovjetiske regerings udsending Maksim Litvinov (1876–1951) til København – mod danskernes vilje, men efter pres fra England.⁷ Litvinov havde før revolutionen hovedsagelig beskæftiget sig med at opkøbe våben i udlandet til bolsjevikkerne. I 1918 var han blevet arrestert i England og udvekslet med en engelsk diplomat. Tilbage i Sovjetrusland begyndte han at arbejde i ledelsen af udenrigstjenesten,⁸ og officielt var Litvinov i København for at føre forhandlinger om udveksling af krigsfanger med Englands udsending.

Hovedformålet med Litvinovs mission var dog at sørge for, at Vesten anerkendte Sovjetrusland så hurtigt som muligt, så man kunne genetablere diplomatiske forbindelser og genoptage samhandedelen. Til en begyndelse var Litvinov nødt til at etablere forbindelse til kredse med indflydelse i Danmark. Og her ilede Sylvia ham til hjælp. *Politikens Anker Kirkeby* skrev senere:

Paa et Tidspunkt, hvor Litvinov flygtede fra Hotel til Hotel i København,⁹ paa Gaden blev der raabt efter hans Børn, selv turde han næppe vise sig, paa det Tidspunkt aabnede Fru Sylvia Poulsen sit eksklusive Hjem for Sovjetregeringens Repræsentant og følte ham der sammen med en Række af sine nære Venner: formaaende Mænd inden for dansk Politik og Aandsliv. Og en Dag tog hun selv Litvinov med i sin Bil, kørte ham ud i Frihavnen og travede med ham langs alle Kajer for at begejstre ham for Tanken om Kjøbenhavn som Stabelplads for Ruslands Udenrigshandel (*Politiken* 19. juni 1924).

Her dramatiserer Anker Kirkeby noget. For det første kom Litvinov ikke til København med kone og børn, som var i London, men med to kvindelige sekretærer, hvoraf den ene var kodeskriver. For det andet flyttede han kun fra hotel til hotel i begyndelsen af sit ophold i København – selv om han to gange stod i den situation, at han ikke vidste hvor han skulle tilbringe natten. Hans engelske kone og

⁷ Danmark havde som de øvrige vestlige lande endnu ikke anerkendt Sovjetrusland, og Litvinov var i mange øjne repræsentant for et terrorregime, der for nylig havde myrdet tsar Nikolaj II og hele hans familie. Tsar Nikolaj var søn af den danske prinsesse Dagmar, der som enkekejserinde Maria Fjodorovna var vendt tilbage til Danmark. Desuden vakte spørgsmålene om tilbagebetaling af gæld og nationalisering af danske virksomheder i Rusland stor bekymring.

⁸ Litvinov var 1930–39 Sovjetunionens folkekommisær for udenrigsanliggender (dvs. udenrigsminister).

⁹ Det var ikke alle hoteller, der overhovedet ville have Litvinov eller hans sekretærer boende. Seks–syv agenter for opdagelsespoliti fulgte åbenlyst efter ham, og det generede hotelværterne.

børnene kom først til Danmark i maj 1920, efter at han i marts var flyttet til det udmærkede, for ikke at sige luksuriøse Hotel Cosmopolite i Københavns centrum.

Litvinov nævner ikke Sylvia i sine optegnelser, men skriver blot, at han i København fik venner, der sympatiserede med den bolsjevikiske regering. Han nævner endda i et privat brev, at han i København havde modtaget flere invitationer til at bo privat, som han imidlertid havde afslået (Pope 1943: 159). Det er sandsynligt, at en af invitationerne kom fra Sylvia. I hendes lejlighed var der rigelig med plads, både til Litvinov og hans sekretærer.

Sylvias første rejse til Moskva

Formentlig mødtes Sylvia og Litvinov første gang i København. Og øjensynlig udtrykte Sylvia over for Litvinov ønske om at besøge Moskva. Han lovede hende hjælp til at arrangere en sådan rejse. Papirerne blev dog først klar senere. Ifølge Anker Kirkeby¹⁰ modtog hun i oktober 1922 i Paris et telegram fra Litvinov, som i mellemtiden var blevet viceudenrigsminister, om at hun havde fået indrejet tilladelse (andre kilder angiver, at telegrammet kom direkte fra udenrigskommissær Georgij Tjitjerin¹¹). Samme måned ankom Sylvia til Moskva med tog via Riga.

Fra januar 1923 skrev Sylvia reportager til *Politiken* fra Moskva. Den første fik overskriften: «Breve fra en dansk Dame i Moskva. En Rejse til Moskva er en Rejse ind i en ny Verden» (*Politiken* 10. januar, 26. januar 1923). Og Sylvia beskrev denne nye verden med stor entusiasme: «Russeren ejer, hvad faa af Evropas Folk ejer: Haabet. Og trods sin Fattigdom er han ikke, som mange andre, blevet Tigger (...) Russeren tror på sin Fremtid (...) Trotzki med sin røde Hær, Tjitjerin og Litvinov med deres standhaftige russiske Politik har vundet Folkets Tillid.»

Moskvas gader bar præg af den såkaldte Nye Økonomiske Politik, som lempede på statens monopol og tillod privat produktion og handel. Sylvia skrev: «Man kan pudsigt nok hurtigt bestemme, i hvilket Sprog man skal tiltale Forbipasserende: blege, forfinede Ansigter, de slidte Rester af en god garderobe: Fransk. Det er den gamle Overklasse. ‘Kaufleute’ og Jøder: Tysk; det er den nye ‘Overklasse’». Man hørte også engelsk talt. Og af russisk var det nok at kunne 20–30 ord, «da ingen Nation er saa elskelig, venlig og hjælpsom som den russiske».

10 Nekrolog i *Politiken* 25. april 1932.

11 Georgij V. Tjitjerin (1872–1936) var folkekommisær for udenrigsanliggender frem til 1930, da han blev erstattet af Litvinov.

I et brev til Edvard Brandes¹² fra Moskva skrev Sylvia 29. april 1923, at «det som især driver mig er Kærligheden til mit socialistiske Fædreland – Rusland. (...) Jeg er ganske enig med dig i, at jeg ikke længere kan bo i Danmark. Hvad skulle jeg dog tage mig til der? Alle mine Tanker ville alligevel kredse om (...) Udenrigskommissariatet og alt det andet». Anker Kirkeby skrev senere om Sylvia: «Man kan trygt sige, at uden for Kommunisternes snævre Kres var Sylvia Poulsen den første herhjemme, der troede paa det ny Rusland» (*Politiken* 19. juni 1924). Hun var i hvert fald den første danske socialdemokrat, der besøgte Sovjetunionen.

Men Sylvias kærlighed til bolsjevikkerne var ikke gensidig. Udlændinge i Moskva – Sylvia inkluderet – var, uanset om de sympatiserede med Sovjetmagten eller ej, genstand for overvågning fra OGPU's side. Selvom Sylvia både støttede bolsjevikernes indenrigs- og udenrigspolitik, betragtede OGPU hende ikke desto mindre som en mulig spion. Det fremgår af dokumenter, som vi senere kommer ind på.

Hvad angik Litvinov, mødtes han kun sjældent med Sylvia. I det omtalte brev til Edvard Brandes skriver Sylvia, at hun i Moskva havde stor fornøjelse af at være med til diverse middage og receptioner, især fordi hun «hverken var gift eller forelsket». Ordet «forelsket» var understreget af Sylvia, som videre forklarede, at «Jeg stregede ordet ‘forelsket’ under, fordi jeg aldrig mere vil forelske mig igen, det er jeg kureret for». Og uden nogen overgang fortsætter hun: «Jeg ser, kan jeg roligt sige, aldrig ‘L’object’ [fransk i originalen]. Jeg har set ham et par Gange til Møder. I hans Kontor har jeg kun været lige efter min Ankomst, og da kun til Interview.» Videre skriver hun, at M. Klan (1866–1932), der stod i spidsen for den danske legation og var i Moskva til forhandlinger med Sovjetunionen, havde fortalt hende, at «objektet» «med sin Charme og sin Forstand havde gjort et stort Indtryk på Klan». Sylvia refererede Klans udtalelser for «objektet», og «han var meget glad for dem, da han har hørt så meget Skidt, at det var dejligt også at høre noget godt. I øvrigt arbejder han Dag og Nat, ligesom alle andre, og hans Kone omgås ingen, da hun ikke har lyst til at vise sig oftentligt, og han ikke har Tid dertil». Det er med andre ord klart, at «objektet» i Sylvias breve er Litvinov. Det var netop ham, som Klan forhandlede med i Moskva, og den dansk-sovjetiske traktat blev undertegnet i Litvinovs kontor den 23. april 1923 – seks dage før Sylvia skrev brevet.

¹² Dansk finansminister 1913–20, bror til Georg Brandes. Brevet findes i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling.

I sommeren 1923 tog Sylvia Poulsen til Danmark i et par måneder. I København mødtes hun med Edvard Brandes og fortalte ham om Sovjetrusland. Efter deres møde sendte hun et brev til ham: «Det er mig en stor Glæde at sidde og tale med dig. Jeg håber blot, at jeg ikke har trættet dig med min Begejstring over Rusland. (...) Hvad angår min spøgefulde Bemærkning om Tjitjerin: Jeg vil gerne have at du glemmer dette. Det var blot et Udtryk for mit hæftige Ønske om at ‘tilhøre’ det russiske Samfund.»¹³ Moskva trak så meget i Sylvia, at hun besluttede at vise byen til sin søn, den 19-årige grev Frederik.

Hella Wuolijoki

Og her dukker en ny person op på scenen, nemlig estiskfødte Hella Wuolijoki (1886–1954), en kendt forfatter og samfundsdebattør i Finland. I 1908 fik hun eksamen fra Helsingfors Universitet og samme år giftede hun sig med en rig finne, der i lighed med hende selv også var en varm sympatisør med de russiske bolsjevikker. I årene 1918–20 holdt Hella en salon i sit hjem i Helsingfors, hvor hun samlede diplomater, militærfolk og journalister fra Ententemagterne, først og fremmest englændere og amerikanere. Salonen er beskrevet både i de udenlandske diplomaters indberetninger og erindringer. Maden var fantastisk, og der blev serveret udsøgte vine. Salonens værtinde skjulte ikke sine «røde» synspunkter. Hun var på den tid næppe sovjetisk agent, men fungerede utvivlsomt som indflydelsesagent – om end uden instrukser fra Moskva.

Allerede i 1906 havde Hella som studerende truffet bolsjevikken «Anatolij», som blev hendes første kærlighed. Hans rigtige navn var Mejer Trilisser (1883–1940). De to mødtes igen i 1921, da «Anatolij» kom til den 10. partikongres fra Fjernøsten – og også havnede i Finland. Han var nu en af den nye sovjetmagts ledere – en kort periode var han leder af Kominterns Fjernøstlige afdeling, hvorefter han på Feliks Dzerzjinskijs ordre blev leder af den hemmelige del i Tjekaens Udenlandske afdeling. Trilisser var på det tidspunkt blevet gift, men han bevarede et nært og venskabeligt forhold til Hella resten af sit liv. Vi ved ikke med sikkerhed, hvor Hella og Sylvia mødtes, men til trods for ti års aldersforskelse, blev de nære veninder.

---

13 Brevet findes i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling.

Den unge greves dagbog

Men tilbage til denne artikels hovedpersoner, nemlig Sylvia og hendes søn. Den 19-årige lensgreve Frederik Knuth førte dagbog. Vi er ikke i besiddelse af originalen af denne dagbog, men en russisk oversættelse heraf ligger i sag nr. R-46684 (Tsentralnyj arkhiv FSB, Moskva). Det følgende bygger på materialet i denne sagsmappe suppleret af danske arkivalier.

Sylvia og sønnen rejste ifølge dagbogen til Rusland via Stockholm og Helsingfors. I den finske hovedstad blev de mødt af Hella Wuolijoki. De tog med hende hjem, overnattede hos hende og tilbragte der næsten hele den næste dag, før de rejste til Petrograd sammen med den finske generalkonsul og boede på Hotel Europa. De næste dage: Balet i Marinskij Teatret, dernæst Det etnografiske Museum og en udflugt til anlægsarbejder ved floden Volkov. Peter-Paulfæstningen. «Meget bevægende,» noterer Frederik i sin dagbog, uden at vide, at han to måneder senere skulle komme til på sin egen krop at opleve betydelig værre fængselsforhold end i Peter-Paulfæstningen.

Den 20. november 1923 ankom mor og søn til Moskva. «Let Regn og alt i alt efterlader det hele ikke noget særlig godt Indtryk,» skrev Frederik i sin dagbog. «Først tog vi til Bjurobin [Bureauet for service til udlændinge], og så til Knjazijj dvor [Udenrigskommissariats gæstehus], gjorde et udmærket indtryk. Vi gik til Den røde Plads, ikke noget særligt.»

Frederiks omgangskreds var i begyndelsen meget begrænset. Den bestod i første omgang af danske diplomater og deres familier. Efterhånden begyndte han at få bekendte også blandt sine russiske jævnaldrende. Dagbogen efterlader det indtryk, at sønnen ikke har et særlig nært forhold til moderen – han kender ikke engang moderens fødselsdag. Et af dagbogsnotaterne lyder «28. november. Hr. Jørgensens fødselsdag, og mor sagde, at det også var hendes». Hans ligegyldighed hænger nok sammen med, at han fra han var 8 til 16 boede hos sin far, som ved skilsmissen havde fået tildelt forældremyndigheden. I Moskva levede mor og søn hvert sit liv.

Romantik i Moskva

Sylvia havde travlt med journalistisk arbejde (ligesom under sit første besøg som free-lance korrespondent for *Politiken*) og med at tage del i sovjetisk kulturliv. Hun overlod sønnen, som talte engelsk, tysk og fransk, men ikke russisk, til sig selv. En dag i slutningen af november 1923 mødte Sylvia en ung kvinde i sporvognen. Hun hed

Irina Silina og var maskinskriverske i Det militær-revolutionære Råd.¹⁴ Irina havde eksamen fra Skt. Katarinas franske institut og talte fransk. Som før nævnt bed Sylvia, som ikke kunne russisk, mærke i fremmed tale i Moskva, og Irina blev for Sylvia en interessant kilde til information om livet i Rusland. Hun inviterede Irina med hjem, uden at kunne forestille sig følgerne af dette bekendtskab. Der skete nemlig det, som gav Frederiks romantiske alder taget i betragtning, måtte ske. Muligheden for den unge danske lensgreve, som kedede sig bravt i Moskva, for at være sammen med en sympatisk ung kvinde må have været et sandt åndehul.

I sin dagbog skriver han «10. december 1923. I biografen med Ira». Frederik understregede denne dato – som en milepæl i forholdet med Irina. Derefter optræder Irina næsten i hvert eneste af Frederiks dagbogsnotater. Enten kommer hun hen til ham, eller han kommer hen til hende – af og til sammen med moderen.

Problemer og forhindringer

Da lensgreven gjorde status over det forgangne år den 31. december 1923 skrev han i dagbogen: «Året endte meget livligt, og til sidst forelskede jeg mig i en vis dame.» Irina gengældte hans følelser, men deres kærlighed stødte straks på flere forhindringer. For det første var Irina gift med en studerende og havde en søn på to år. De tre boede sammen i et lille værelse bag en tynd skillevæg. Men som Frederik skrev i sin dagbog, havde Irina fortalt sin mand om forbindelsen med Frederik og om sin beslutning om at forlade mannen. Den tids sovjetiske lovgivning om familieforhold, ægteskab og skilsmisses var yderst liberal. Skilsmissen kunne gennemføres i retten i løbet af et par timer, hvis en af parterne fremsatte krav derom. Men hvad angik indgåelse af ægteskab mellem sovjetborgere og udlændinge, var myndighederne meget mistænsomme og papirarbejdet kunne trække længe ud. Derfor skrev Frederik allerede 16. december 1923 et officielt brev til de sovjetiske myndigheder, hvor han ansøgte om opholdstilladelse, eftersom han havde «behov for at forberede en række dokumenter til registreringen af ægteskab med den russiske statsborger Silina» (Frederiks visum ville udløbe den 31. januar 1924).

En langt mere alvorlig forhindring for indgåelsen af ægteskabet var hans mors holdning. Sylvia havde nok på dette tidspunkt glemt, at hun mindre end et år før havde skrevet i *Politikens kronik*:

---

14 Sovjetruslands øverste militære myndighed, ledet af Lev Trotskij.

Af alle Verdens Kvinder er den russiske, rødhaarede Skønhed den dejligste. Hendes Farver er saa usædvanlig smukke: kobberfarvet Haar, fin, mælkehvid Hud, røde Kinder, rolige, uudgrundelige Øjne, oftest graa. Næsen er almindeligvis ikke smuk, Gangen er daarlig, hun er ikke godt skabt. Men hendes Mund er rød, hun har de dejligste Tænder af nogen Nations Kvinder, og hun er saa sød, saa munter, og samtidig saa vittig og saa begavet, saa alle de sindige og alvorlige Forretningsmænd fra Vesten taber Hovedet aldeles. Rusland, men ikke mindst Ruslands Kvinder, griber deres Hjerter, beruser dem, og ingen glemmer Moskva, som en Gang har været der (*Politiken* 22. marts 1923).

Frederik var 19 år – født 5. maj 1904. Efter russisk lov var han myndig, men efter dansk lov blev han det først som 21-årig. Hans forældre var skilt og faderen død. Indtil Frederik blev myndig havde han en formynder, baron Herluf Rosenkrantz (1885–1962). Men baronen var i Danmark, og moderen var kategorisk imod Frederiks ægteskab med den russiske kvinde. For det første var lensgreven ung. Den russiske kvinde var en lille smule ældre end ham, men allerede gift og havde et barn. Desuden skal man ikke se bort fra de rent økonomiske bevægrunde. Sylvia havde til OGPU oplyst, at hun levede af «renteindtægter fra et stort gods, som tilhører min søn». Det er meget sandsynligt, at hendes indtægt ville formindskes, hvis sonnen giftede sig.

Sylvia lavede «en scene» og forlangte at sonnen brød forbindelsen til Irina. Men det havde ingen effekt. Da moderen ikke forstod ham, smækkede Frederik med døren og tog hen til sin kæreste. Grevetitlen forpligtede til ædelmodighed. En tid boede både Irina, hendes mand og Frederik i værelset. Samtidig havde Irina, som forventede at skulle til Danmark, sagt sin stilling op i Det militær-revolutionære Råd og havde ikke noget arbejde.

En sammensværgelse

Indtil Danmark sommeren 1924 anerkendte Sovjetunionen og etablerede diplomatiske forbindelser, var Peter Schou (1883–1963) leder af «den danske regeringsdelegation i Moskva». Den 4. februar 1924 skrev Schou et brev til det danske udenrigsministerium. Brevet var stemplet «fortroligt», hvad der forekommer meget sjældent for den type dansk korrespondance. Schou skriver:

Sammen med fru Sylvia Poulsen ankom sidste Efteraar hendes Søn, Grev Fr. Knuth. Det var Planen, at de etter skulde rejse herfra faa Dage efter Nytaar, men lige umiddelbart forud for den planlagte Afrejse

henvendte Grev Knuth sig til mig for at meddele, at han havde i Sinde at indgaa Ægteskab med en ung russisk Kvinde. Til Brug hertil havde man afkrævet ham en Attest om, at han havde den fornødne Alder, 18 Aar (...) Han bad nu om at faa en saadan Attest, men i betragtning af, at Grev Knuth kun lige var fyldt 20 år [han var kun 19] og saaledes efter dansk Ret ikke kunde gifte sig uden sin Formynders Samtykke, mente jeg, det var min Pligt at svare ham, at jeg ikke kunde udstede den ønskede Attest uden først at skrive hjem og indhente Oplysning samt meddele hans Formynder, hvad han havde i Sinde. Han sagde, at hans tanke havde været at blive gift inden Afrejsen, hvorpaa han vilde begive sig til De Forenede Stater, hvor hun saa efter en Tids Forløb skulde komme over til ham. Da han nu saa, at der blev lagt Hindringer i Vejen for Sagen, erklærede han, at han vel saa blev nødt til at udsætte sit Ægteskab, selv om han ingensinde vilde opgive det. Han lovede imidlertid at underrette sine Formyndere om sit Forehavende, ligesom jeg indtrængende paalagde ham at tale med sin Moder derom.

Men som bekendt var Frederik ikke længere på talefod med sin mor. Få dage efter Frederiks besøg på det danske gesandtskab i Starokonjusjennyj-gyden dukkede også Sylvia op. Hun og Schou var gode venner. Sylvia fortalte, at hun gennem en russisk bekendt havde hørt om sønnens planer om snarest at indgå ægteskab. Og det var ikke nogen køn karakteristik, hun nu gav Irina: «det værste Skudsmaal» kaldte Schou det i sit brev:

Hun [Irina] var lige blevet skilt fra sin Mand, en Arbejder, hvem hun omtaler i de haanligste Vendinger og med hvem hun havde et Barn, som hun aldeles ikke tog sig af. Hun arbejdede i «det militære revolutionære Raad» og pralede af, at hun havde udmærkede Forbindelser, at hun kunde gøre, hvad hun vilde og ikke behøvede at frygte noget som helst fra Politiets Side. Samtidig udtalte hun sig meget Forbeholdent om det nuværende Regime. At hun havde søgt Skilsmisse – hvilket det er meget let at opnaa – for at gifte sig med Grev Knuth og saaledes komme ud af Landet og skaffe sig en økonomisk sikret Stilling, var der efter Fru Poulsens Udtalelser ingensomhelst Tvivl om.

Selv om Sylvias karakteristik af Irina var påvirket af hendes egen interesse i at forpurre giftermålet, fik Schou den ikke desto mindre «bekræftet fra andre Personer, som havde truffet hende, og hvis Dom jeg ikke havde Grund til at tvivle om».

Da det saaledes maa anses for at være af største Vigtighed for den meget naive og uerfarne unge Mand at blive reddet fra dette uovervejede Ægteskab, talte jeg med en Bekendt i Udenrigskommissariatet om, hvad

der kunne gøres for at trække Sagen ud, saaledes at han blev nødt til at rejse hjem uden at have faaet indgaet Ægteskab. Ved Kommissariats velvillige Bistand blev der givet samtlige Ægteskabsbureauer i Moskva Besked om, at hvis Grev Knuth skulde henvende sig der, da at trække Sagen ud ved at forlange de fuldstændigst mulige Dokumenter, inden Ægteskabet fuldbyrdedes.¹⁵

Ydermere lovede Udenrigskommissariatet Schou, at hvis Frederik Knuth skulle henvende sig for at få forlænget sit visum, der udløb 31. januar, ville det blive ham nægtet.

Sylvia og Trilisser

Mens det trak planmæssigt ud med udfærdigelsen af de dokumenter, der var nødvendige for indgåelsen af ægteskabet, besluttede Irina og Frederik midt i januar 1924 at tage på en generalprøve på bryllupsrejsen og rejste sammen til Kljazma i nærheden af Moskva, hvor Irinas mor boede. Allerede inden dette havde Sylvia øjensynlig besluttet, hvad hun ville gøre for at forhindre det for hende så ufordelagtige bryllup og dermed en ny grevinde af Knuthenborg på Lolland. Der var som bekendt allerede taget forholdsregler imod det uønskede ægteskab, men Sylvia frygtede, at det unge par ville snyde både hende selv, gesandt Schou og Udenrigskommissariatet. Sylvia sagde ligeud til Schou, at forholdsreglerne ikke var tilstrækkelige: Frederik og Irina ville kunne tage uden for Moskva og gifte sig der, eller benytte sig af forfalskede papirer. Sylvias udvej var straks at sørge for, at de sovjetiske myndigheder udviste hendes søn.

Her indvendte gesandt Schou, at Frederik jo intet ulovligt havde foretaget sig, og således vel ikke bare kunne udvises. Men den slags detaljer interessererde ikke Sylvia. Hvis ikke den danske gesandt kunne hjælpe hende, havde hun andre forbindelser. Schou skrev til København: «Fru Poulsen skrev imidlertid gennem en af sine Bekendte indenfor Regeringskredsene til det hemmelige Politi [OGPU] og bad om, at Sønnen maatte blive udvist.» Sylvia angav altså sin søn og Irina Silina til bolsjevikernes hemmelige politi.

Brevet var adresseret til chefen for den russiske efterretningstjeneste i udlandet, Mejer Trilisser. Her dukker Hella Wuolijoki igen op i historien. I sin «moderlige sorg» satte Sylvia sin lid netop til Hella, som rådede hende til at skrive til sin gamle ven Trilisser. I sagsmappen opbevares Hellas følgebrev:

¹⁵ Rigsarkivet, UM 0002, 1909–45, 17 M 475, Moskva 4. februar 1924.

«Kære Anatolij,» skriver Hella, «hjælp min veninde fru Poulsen. Hun er dansker og hendes søn grev Knuth på 19 år er kommet til Rusland for at blive socialist ligesom sin kære mor, som jeg elsker meget højt. Men nu er drengen faldet i hænderne på en hvid bande». Af Sylvias eget brev ville Trilisser dog kunne se, at hele banden i virkeligheden bestod af en ung kvinde i Det militær-revolutionære Råd. Sylvia meddelte i sin indberetning, som var skrevet på godt russisk i førrevolutionær kancellistil, at

Denne kvinde [Irina Silina] har besluttet at gifte sig med min søn med det formål at rejse til udlandet og der slutte sig sammen med andre fjender af sovjetmagten. (...) Hun er en karakterfast og vedholdende kvinde og en yderst farlig intrigemager som vil kunne forvandle min søn fra en ven af Rusland til en fjende. (...) Hun har allerede været gift i 5 år, mens min søn er en dreng på 19 år. Han har først lige rejst sig fra skolebænken og er naiv og ganske uden livserfaring. Når denne kvinde viser ham gamle illustrerede blade, som hun har gemt i sit værelse, og fortæller alskens løgne om Rusland, så er han parat til at tro hende. Hun er til fare for os og endnu mere for Rusland. (...) Jeg henvender mig til Dem med en bøn om hjælp. Denne hjælp kan have form af en afvisning af at forlænge min sons opholdstilladelse i Rusland, så han snarest rejser herfra, eller et tilhold mod, at hun mødes med ham.

Sylvias indberetning er dateret 15. januar 1924 og er tilsyneladende straks afleveret til OGPU af en vis Vasilevskij, som Sylvia i indberetningen beskriver som «fuldstændig loyal over for Sovjetrusland, anbefalet af Moskvas bystyre». Til sidst i sit brev til Trilisser skriver Sylvia, at «ingen ud over fru W. [Wuolijoki] og kammerat V. [Vasilevskij] ved, at jeg har henvendt mig til Dem med dette brev». Vasilevskij havde formentlig fået til opgave at holde øje med Sylvia. Det forklarer også, at han ikke blev forhørt og over hovedet ikke opræder i sagen.

Anholdelser og forhør

Netop i disse dage døde Lenin. Han lå på lit de parade i fem dage i Søjlesalen i Fagforeningernes Hus, og folk stod i kilometerlange køer i knagende frost med tændte bål for at holde varmen. Sylvia havde imidlertid en speciel invitation og «var tre Gange deroppe», fortalte hun *Politiken* (10. februar 1924). Sådanne adgangskort fik kun højststående funktionærer i parti- og sovjet-systemet og vigtige udlændinge.

Men den 30. januar blev Sylvia indkaldt til OGPU, hvor hun

blev forhørt af lederen af 2. afdeling af OGPU's kontræfterretnings-tjeneste. I forhørsprotokollen fremgår det ikke, i hvilken egenskab Sylvia afhøres – om hun var indkaldt som vidne, anklaget eller mistænkt. Det var dog ret almindeligt, at OGPU ikke bekymrede sig om den slags detaljer. Schou skrev til det danske udenrigsmi-nisterium, at Sylvia først og fremmest blev afhørt om Irina Silina: «Sylvia forklarede, hvad hun vidste om den unge Kvinde, at hun var fjendtligt stemt mod Regeringen, og at Ægteskabet for enhver Pris maatte forhindres.»¹⁶ Og det er faktisk, hvad der står i protokollen, at Sylvia har sagt: «Irina Nikolajevna Silina er kontrarevolutionært indstillet over for sovjetregeringen (...) Hun bagtaler og angriber altid Sovjetrusland i min og min sons tilstede værelse.»

Da efterforskeren pressede Sylvia for mere konkrete eksempler var Sylvia imidlertid nødt til at indrømme, at «jeg har ingen konkrete fakta om kontrarevolutionære handlinger begået af Irina Nikolajevna Silina imod den sovjetiske regering, (...) men jeg er overbevist om, at hun er en fjende af sovjetmagten». Med hensyn til hendes søn udtalte Sylvia, at «Jeg kræver udvisning fra Rusland af min søn grev Knuth, eftersom han intet har at gøre her». Det er næsten mærkeligt, at tjekisterne efter dette forhør fortsatte med at mistænke hende for spionage.

Ved forhøret vidste Sylvia endnu ikke, at Irinas eksmand Boris var blevet arresteret et par dage tidligere mistænkt for spionage. Fra ham fik det hemmelige politi at vide, hvor Irina og greven var taget hen. Og to dage før forhøret af Sylvia blev også det unge par arresteret på stationen i Kljazma og ført til Butyrka-fængslet i Mos-kva. Arrestordren var underskrevet af viceformanden for OGPU, den senere indenrigskommisær Genrikh Jagoda (1891–1938), og chefen for OGPU's operationelle afdeling, Karl Pauker.

Før de blev arresteret var Irina og Frederik blevet kirkeligt viet – det hævdede de i hvert fald under forhørene. De sovjetiske myndigheder havde ganske vist allerede i 1917 annulleret alle kirkelige vielser og anerkendte kun ægteskaber, sovjetmagten selv havde registreret. Men blandt almindelige mennesker fortsatte de kirkelige vielser, og staten var nødt til at tage højde for dette. I 1926 blev kirkelige vielser gjort juridisk gældende med tilbagevirkende kraft så også efter sovjetisk lovgivning var Irina og Frederiks ægteskab gyldigt, om end først fra 1926.

Irina Silina blev forhørt af OGPU allerede samme dag, som hun var blevet anholdt, den 28. januar. Selvom hun kun var 20 år

¹⁶ Brev fra Schou 4. februar 1924. Findes i sagsmappen om Knuth i Moskva i Udenrigs-ministeriets Arkiv, Rigsarkivet, København.

gammel, havde hun et barn på 2 år og 4 måneder. Hun var begyndt at arbejde som 14-årig. I feltet «Social baggrund» blev oplyst, at hun var af bondestand, men hendes far havde arbejdet som arkitekt. Forhørslederen var især interesseret i, hvad Silina havde fortalt danskerne om Det militær-revolutionære Råd. «Jeg fortalte hende [Sylvia] også, at min bekendt Serebrjakov organiserede militære ski-bataljoner og var blevet dekoreret med Den Røde Fanes orden for det,» oplyste Irina. Denne oplysning var af en eller anden grund blevet understreget med blå blyant. Ski-bataljonerne var blevet etableret af Trotskij to år forinden. Formålet hermed var et angreb på Finland, så det finske kommunistparti kunne overtage magten der. Det var de finske kommunister, som havde taget initiativ til denne aktion såvel som ski-bataljonerne. Selve etableringen af ski-bataljonerne var imidlertid næppe en velbevaret hemmelighed. Og Irina havde da heller ikke sagt noget om Finland.

Den følgende passus i forhørsprotokollen er understreget med rødt: «Allerede i sporvognen fortalte fru Poulsen mig, at hun samlede oplysninger om Sovjetrusland fra forskelligt hold, eftersom hun skriver en bog om Rusland. Netop derfor var hun glad for at have mødt mig, for hun regnede med, at hun kunne få oplysninger om Rusland gennem mig, og jeg talte meget med hende.» Når der er noteret med farveblyant i forhørsprotokollerne, er det ikke forhørsledernes notater, men derimod deres overordnede. Og når netop denne passus blev understreget, vidner det om, at OGPU's ledelse samlede materiale mod Sylvia. Uover understregningerne findes der stort set ingen anmærkninger i Irinas forhørsprotokol.

Hvad angår forholdet til Sylvia, forklarede Irina, at da hun og Fredrik forelskede sig, «protesterede hans mor ihærdigt imod, at vi mødtes og vores mulige giftermål. Hun sagde bl.a., at hun ikke ville sky noget middel for at forhindre det». Irina Silina bemærkede her, at efter hendes mening, havde Sylvia besluttet «at sørge for, at Knuth blev udvist, og jeg bliver fængslet. Nu forstår jeg, at hun har ført sine trusler ud i livet. (...) Gennem en måned har jeg ventet på at blive arresteret, og da GPU-agenterne ankom, erklærede jeg straks, at jeg havde forventet anholdelsen, og at jeg vidste, at det var Poulsen, der stod bag».

Litvinovs brev til OGPU

Snart fik Sylvia at vide, at hendes søn og Irina var blevet arresteret, samt at de havde nået at gifte sig. Da gik hun igen til gesandt Schou, og Schou til Dmitrij Florinskij i den skandinaviske afdeling af Fol-

kekommissariatet for Udenrigsanliggender. Florinskij henvendte sig til OGPU, som svarede, at grev Knuth ikke kunne løslades, før hans sag var afsluttet, og at den havde vist sig mere kompliceret end først antaget. En ansøgning om besøg blev afslået, men gesandtskabet fik tilladelse til at sende fødevarer.

Håbet om at få Frederik ud af det hemmelige politis klører afhæng af én person: viceudenrigsminister Litvinov. Schou indberettede, at Litvinov lovede at gøre alt, hvad han kunne for at overbevise det hemmelige politi om, at mistanken imod greven var grundløs. I sin tid havde Sylvia hjulpet Litvinov i København. Nu var det hans tur til at hjælpe hende. Litvinov skrev (strengt fortroligt) til Vjatjeslav Menzjinskij, viceformand for OGPU, at

Mandag den 28. januar blev en vis Kurdjukova [Irinas pigeavn] og den danske statsborger grev Knuth arresteret. Ifølge vores oplysninger lyder anklagen imod dem på spionage. I går havde jeg besøg af den danske legationschef Schou, som anmeldede om Knuths løsladelse fra Butyrka og umiddelbare udvisning af Sovjetunionen. Sagens omstændigheder er som følger: Den 20-årige grev Knuth tilhører en af de ældste danske familier og er arving til store godser. Sidst i november ankom han til Moskva sammen med sin mor fra Poulsen, der er korrespondent for *Politiken* og tidligere har været i Moskva. Her har Knuth forelsket sig i denne Kurdjukova og havde besluttet at gifte sig med hende. Moderen har modsat sig ægteskabet på alle mulige måder. For at forhindre en vielse har hun henvendt sig til den danske legation og oven i købet skrevet til nogen inden for OGPU. De unge mennesker tog til Kljazma, hvor de blev kirkeligt viet, men ikke borgerligt, og derefter arresteret.

Jeg udelukker selvfølgelig ikke, at der kan rejses anklager imod Kurdjukova. Schou fastholder, at det hele fra Knuths side blot har været et ungdommeligt eventyr, og at han ikke kan mistænkes for kriminelle handlinger.

Personligt tvivler jeg stærkt på, at Knuth har foretaget sig noget som helst regeringsfjendtligt, endsige spionage. Hans anholdelse har vakt stor bestyrtelse i Danmark, og vil naturligvis blive udnyttet af vore fjender (...) Jeg mener, vi må være meget omhyggelige i Knuth-sagen, eftersom der næppe er nogle virkelig vægtige og alvorlige beviser, og træffe foranstaltninger til hans snarest mulige udvisning. Mens Knuth sidder i Butyrka, anmoder jeg om, at en repræsentant for Den Danske Legation får tilladelse til at besøge ham og bringe ham fødevarer (...) De bedes underrette mig om det videre forløb.

Vicefolkekommisær Litvinov.

Det var hverken første eller sidste gang, at der opstod en interessekonflikt mellem de to magtfulde organisationer, Udenrigskom-

missariatet og OGPU. Udenrigskommissariatet bestræbte sig altid på at vise Vesten, at sovjetmagten havde et menneskeligt ansigt. Udenrigskommissariatet tog derfor betydningsfulde udlændinge i forsvar over for OGPU.¹⁷

Litvinov argumenterer, som vi ser, for Sylbias forslag, nemlig at udvise greven hurtigst mulig. Han nævner imidlertid ikke med et ord, at han kender Sylvia Poulsen godt, og at det er forklaringen til hans personlige engagement i sagen.

Sylbias version

I februar rejste Sylvia hjem til København, hvor hun i et interview med Anker Kirkeby i *Politiken* fortalte, om hvordan hun havde deltaget i Lenins «gribende» begravelse, og at hendes unge søn kort før afrejsen var blevet arresteret, mistænkt for «kontrarevolutionært Sindelag» (*Politiken* 21. februar 1924). Sylvia gav i dette interview sin version af det skete:

Blandt de unge Mennesker, min Søn færdedes imellem, var en ung Dame, der arbejdede i den røde Hærs hemmelige Afdeling, og da hun og hendes Paarørende en Dag blev arresteret af GPU blev ogsaa han anholdt. Jeg fik straks den bedste Hjælp af vor danske Delegation og det russiske Udenrigsministerium, men GPU staar over alt og alle, og naar dens Maskineri først er sat i Bevægelse, maa Hjulene dreje deres reglementerede Omgang rundt. Saadan gik det til, at min Søn blev holdt tilbage i 14 Dage. I den Tid saa jeg ham ikke, var end ikke i Forbindelse med ham (...) Jeg havde hørt, at man maatte bringe Fangerne visse Ting efter en bestemt Liste, f. eks. 3 Pund bagt Frugt, 3 Pund Æblekompot, men ikke friske Æbler, derimod Cigaretter. Og jeg stillede min Kurv paa den anviste Tid en Torsdag i Rækken af gamle Koner, der hver bar sin Bylt til en Fange; da saa min Tur kom, fik jeg den Besked: «De har Bogstav K, det er først på Onsdag» (...)

For min Søn var dette naturligvis en enestaaende Oplevelse, som han nu bagefter ikke vilde undvære. Men i Øjeblikket var det drøjt nok. De første to Dage blev han holdt afsondret sammen med 50 andre Fanger, fordi man troede, at nogle af dem havde Tyfus, og det maatte først konstateres. Da det saa en Gang varede lidt længe, inden han kom i Forhør, etablerede han Sultestrejke i to Døgn for at komme for Dommeren. Endelig en Dag blev han flyttet til en ny Celle, hvor der

¹⁷ Georgij Agabekov, en afhopper fra OGPU, beskrev forholdet på følgende måde: «GPU havde i Litvinov en klar fjende, og støttede derfor [viceudenrigskommisær] Karakhan. Grundlaget for venskabet mellem GPU og Karakhan var, at din fjendes fjende er din ven. Karakhan hadede den overlegne Litvinov og søgte allierede for at kunne genere ham» (Agabekov 1931: 255).

kun var et Bord; han satte sig op at ride på det og forlangte en Seng og en Stol. Men saa kom Fangevogteren og sagde: «Det behøver De ikke, for nu er De fri!» Da hans Pas var udløbet, skulde han først afleveres ved Grænsen. Om Aftenen gik jeg op til Toget med lidt Mad, og fandt ham i en tredje Klasse Kupé bevogtet af to Soldater af den røde Hær, men jeg maatte ikke nærme mig Vognen. For øvrigt havde de en rar Rejse sammen (...) 24 Timer efter rejste jeg selv, og i Finland traf vi hinanden. – Og de virkelig Kontrarevolutionære [dvs. Irina Silina og hendes mand]? – Med dem har jeg ingen Medlidenhed (...) Der bliver ikke Fred i Landet, før alle det ny Ruslands Modstandere er bragt til Tavshed (*Politiken* 21. februar 1924).

Det er forståeligt at Sylvia retoucherede virkeligheden og skjulte, hvad der lå bag begivenhederne. Ikke nok med at hun hverken nævner sønnens kærlighed og ægteskab, hun ønsker heller ikke at fortælle, at han er blevet udvist af landet. Det var jo derfor, hun ikke måtte gå ind i togvognen til ham. Ej heller fortæller Sylvia, at hun selv havde fået ordre til at forlade landet inden for tre døgn. På Anker Kirkebys spørgsmål «Hvornår agter De Dem tilbage til Rusland?», svarede hun «Snarest muligt». I virkeligheden havde hun formentlig allerede fået at vide, at hun ikke ville få indrejsetilladelse til Rusland igen. Hun kom aldrig tilbage.

Irina i fængsel

Sidste gang Irina og Frederik så hinanden, var på stationen i Kljazma den 28. januar. Den 6. februar sendte chefen for OGPU's kontraspionages 2. afdeling Kjaspert et notat til ledelsen, hvori det blandt andet hed:

Borgerne Poulsen og Knuth har forbindelse til en medarbejder ved Det militær-revolutionære Råd under kammerat Trotskij – borgerinde Silina. (...) Silina mødtes hyppigt med Knuth, og der er grund til at tro, at hun blev udnyttet i efterretningsøjemed. Af materialer fra forskellige instanser fremgår det, at Poulsen samlede materiale om Det militær-revolutionære Råds medarbejdere. (...) Poulsen havde flere gange været i Rusland og har meget behændigt skaffet sig kontakter, helt op i Ministerrådet. Øjensynlig får hun information fra nogen. (...) Denne sag kræver grundig efterforskning, og der kan derfor ikke på nuværende tidspunkt være tale om at løslade Knuth.

Men på dette tidspunkt havde OGPU allerede modtaget Litvinovs brev. Og på Kjasperts notat har Jagoda anmærket: «Tal med kammerat Menzjinskij igen», og derunder har Menzjinskij skrevet:

«Antager, at Knuth skal udvises.» Vladimirov, den fuldmægtig i OGPU's kontraspionageafdeling, der havde Irinas sag, skrev i en sammenfatning, at «i betragtning af Udenrigskommissariats krav om omgående udvisning af grev Knuth, motiveret med diplomatiske overvejelser, er det ikke muligt i detaljer at efterforske og bevise grev Knuths og hans mor Sylvia Poulsens skyld i spionage imod USSR». Vladimirov foreslog at udvise Knuth og Sylvia. Jagoda godkendte dette forslag og samme dag vedtog OGPU's kollegium, at «Knuth F.M. udvises af Sovjetunionen med eskort, Poulsen S. foreslås at forlade Sovjetunionen inden tre dage. I forhold til Silin B.S. og Silina I.N. fortsættes efterforskningen.»

Den 12. februar, dagen efter Frederiks løsladelse og udvisning, blev der rejst tiltale imod Irina Silina om, at hun var «tilstrækkelig afsløret i forbrydelser mod Sovjetunionen». I den gældende straffelov fandtes den forbrydelse slet ikke. Og selv efter sovjetisk strafferet lyder sigtelsen lige lovlig abstrakt. Irina var stadig fængslet og førte en ulige kamp mod de funktionærer, der kæmpede for fædrelandets sikkerhed. Hun sultestrejkede fra 27. februar til 7. marts med krav om, at hendes sag skulle efterforsktes til bunds, og hendes toårige søns skæbne afgøres.

Den 28. marts faldt en mærkelig dom: Irina Silina blev «forvist 2 år til Ural med ret til at rejse til udlandet». Da hun havde modtaget dommen, skrev hun til Vladimirov: «Hvordan kan De, der har haft min sag og kender min fuldstændige uskyld, tillade denne ufortjente straf? Jeg kan ikke underkaste mig dommen, for en forvisning vil blive min undergang ved at rive mig bort fra mit elskede barn og mine slægtninge. Desuden er det den næsten visse død.» Og hun indledte på ny en sultestrejke.

Som svar på dette brev udlagde Vladimirov situationen på sin egen måde: «Hun fik tilbuddet om at rejse til udlandet. Og kun i tilfælde af, at hun ikke udfører det, vil hun blive forvist til Ural.» Tilbuddet var tydeligvis et af dem, man ikke kan afslå. Af Vladimirovs udlægning fremgik, at Irina havde fået tilbudt at rejse til udlandet som agent for den sovjetiske efterretningstjeneste. Hun afslog dette, da hun ikke ville rejse til sin kæreste på de betingelser. Og dermed blev hun forvist. Og hun fandt endda et godt arbejde som underviser på Urals Handelsteknikum i Sverdlovsk. I 1926, da de to år var gået, fik hun tilladelse til at forlade Sverdlovsk, men valgte at blive. Hun havde tilsyneladende sit barn hos sig. Efter 1926 ved vi dog intet om hendes skæbne. Det er sandsynligt, at Irina i 1930erne blev ramt af den anden og mere ekstreme bølge af anholdelser, som kun få slap levende fra.

Gift eller ej?

Selv om gesandt Schou havde gjort sit brev om grevens sag fortrøgt, hørte den danske offentlighed alligevel om den. Der kom informationer fra svenskere i Moskva til de svenske og siden danske aviser. I en artikel i *Politiken* stod:

Foruden Grev Knuth og den unge Russerinde er ogsaa dennes tidligere Mand blevet arresteret, ligesom der er indledt Undersøgelse mod Gejstlige i den Kirke, hvor Russerindens Ægteskab med den unge Greve er foregaaet (...) At der her foreligger en Uregelmæssighed fra de Gejstliges Side, er afgjort, idet Grev Knuth ikke har kunnet fremlægge de personlige Papirer, som kræves til Indgaaelse af et Ægteskab i Bolsjevikrusland. Han havde nemlig ikke disse Papirer med fra Danmark. Saavidt vides er Præsten i den paagældende Kirke blevet arresteret, hvorfaf man slutter, at Ægteskabet vil blive erklæret ugyldigt (*Politiken* 10. februar 1924).

Og fra Finland skrev *Politikens* korrespondent, at han havde talt med greven og Sylvia i Finland. Sylvia boede sammen med Frederik på Hella Wuolijokis gods:

Grev Knuth var forbavset over de romantiske Detailler, der var fremkommet om ham i den svenske Presse. Om Sagen selv udtalte han, at Arrestationen skyldtes den tilfældige Omstændighed, at han i Moskva ad selskabelig Vøj var kommet i Kontakt med Bourgeoisikredse, hvis Forhold fulgtes med Mistro af Bolsjevikkerne. I øvrigt var han under Fængslingen blevet behandlet med meget Hensynsfuldhed. Der var ikke hændt ham andet, end hvad der kunde hænde enhver Rejsende i Rusland, og han maatte frabede sig at blive betragtet som Romanhelt (*Politiken* 16. februar 1924).

Spørgsmålet om, hvorvidt grev Knuth var gift eller ej, stod stadig åbent. Og det spørgsmål beskæftigede hans formynder, baron Herluf Rosenkrantz. Han henvendte sig til direktøren for Udenrigsministeriet, grev Eduard Reventlow, som skrev en huskeseddelen: «Moskva. Gesandten Schou: Knuth gift der eller ikke?»¹⁸ Den 1. april svarede Schou: «Kære Reventlow, i svar paa Deres Brev af 18. marts angaaende Grev Fr. Knuths Ægteskab kan jeg i Øjeblikket kun sige, at Narkominde [det sovjetiske Udenrigsministerium] er yderst uvillig til at beskæftige sig med noget som helst, der har den mindste Forbindelse med det hemmelige Politi (G.P.U.).» Han tilføjede:

¹⁸ Denne huskeseddelen opbevares nu i Rigsarkivet i sagen om grev Knuths giftermål og arrestation.

Da imidlertid den unge Mand nu synes at være kureret for sit Anfald, maa man vel kunne stole paa hans Udsagn om, hvorvidt han kun er bleven viet i en russisk Kirke – hvad der efter russisk Lov ikke har nogen somhelst retskraft – eller for en verdslig Myndighed. Hvis De ønsker det, skal jeg imidlertid gerne, hvis det ikke lykkes at faa Oplysning ad anden Vej, til sin Tid – naar Vejene bliver lidt mere farbare – sende en Mand ud til vedkommende Landsby for at undersøge Sagen paa Stedet.

Da Reventlow havde fået dette svar, skrev han til grev Knuths formynder, at det ville være godt at få at vide af lensgreven selv, om han var gift kirkeligt eller verdsligt. Til det svarede Rosenkrantz, at det var forbundet med store vanskeligheder, da greven «paa dette – som paa andre Omraader er yderst tilknappet – at faa en nøjagtig og til Benyttelse virkelig brugbar Forklaring. Til Greve Knuths Moder, Fru Sylvia Poulsen, der flere Gange indtrængende har rettet Forespørgsel til mig, har jeg nu været saa fri, i Henhold til Grevens [dvs. Reventlows] Brev – at meddele, at ingen positiv Vished i nogen Retning foreligger». Men den 24. maj 1924 skriver Reventlow i et notat:

Baron Herluf Rosenkrantz henvendte sig for et Par dage siden til mig for at meddele, at Grev Frederik Knuth kategorisk har erklæret, at han aldrig har indgaaet noget Ægteskab i Rusland. Han har aldrig været i nogen Kirke i Rusland eller i Forbindelse med nogen kirkelig Myndighed dersteds. Under disse Omstændigheder ønsker Baron Rosenkrantz ikke yderligere foretaget fra Udenrigsministeriets eller Generalkonsul Schous Side.

Vi ved ikke, hvad der fik Frederik til at komme med denne erklæring, men den passede i alles kram – både det danske udenrigsministerium og gesandten i Moskva. I mellemtíden havde det sovjetiske indenrigsministerium (det senere så berygtede NKVD) på gesandt Schous anmodning foretaget en gennemgang af registreringerne på alle bryllupskontorer i Moskva og omegne, og ingen steder fandt man Knuths navn. Da han fik denne oplysning, skrev Reventlow: «Det synes mig at være en stor Beroligelse, at den unge Greve Fr. Knuths navn ikke findes i de undersøgte Ægteskabsregistre; forhaabentlig vil altsaa Sporene af det russiske Eventyr snart forsvinde!»

Og det gjorde de, i hvert fald i 80 år. Men grev Frederiks forhold til moderen var ødelagt for altid. Efter udvisningen talte de tilsyneladende ikke mere sammen. I oktober 1924 skrev hun til sin ven Anker Kirkeby: «Jeg hører aldrig fra ham, og foruden heller ikke om ham,

og han begynder at glide i Baggrunden af min Bevidsthed, men der bliver han ogsaa siddende, og piner mig som en dump Smerte, som man altid føler uden at tænke for meget over det, men som man har vænnet sig til fordi der ikke er andet at gøre.»¹⁹

Efter tilbagekomsten til Danmark kastede Sylvia sig ud i arbejde for det socialdemokratiske parti. Hun brevvekslede igen med Stauning, som var Danmarks statsminister i årene 1924–26 og igen fra 1929 til sin død i 1942. Sidst i 1920erne begyndte hun at besøge Staunings hjem. Og under en rejse til Island i 1930 indledte de to et forhold, som førte til, at Staunings hustru Olga forlod ham. Efter hjemkomsten fra Island blev Sylvia imidlertid alvorligt syg og tilbragte de næste to år på sygehuse og sanatorier. I april 1932, kun 55 år gammel, døde Sylvia.

Grev Frederiks nye liv

I mellemtiden havde den 21-årig Frederik i 1925 arvet lensgodset Knuthenborg. Samme år giftede han sig med Christa Lund (1900–71). Grev Frederik var en søgende sjæl. Han konverterede til katolicismen, og han avlede kaktusser, som han også skrev flere videnskabelige værker om. Til Kraks Blå Bog gav han hvert år sine biografiske oplysninger. I 1925-udgaven stod der således, at han i 1923 havde «studeret Landbrug og Statsvirksomhed samt Koope ration i Rusland». Det kom ikke med i de følgende udgaver.

Med den nationalsocialistiske bevægelses opblomstring følte han lige som sin mor et kald til at deltage aktivt i politik. Lige som sin mor meldte han sig ind i et «arbejderparti», men greven valgte Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti i stedet for socialdemokratiet. Det skete i 1934. Det er meget muligt at hans traumatiske oplevelser i Moskva og hans had til bolsjevikkerne påvirkede ham i den retning. Knuth stillede op til Folketinget, men blev ikke valgt. I 1930erne var han imidlertid regional partisekretær for DNSAP og på et tidspunkt blev det i partiet regnet for en mulighed, at Frederik ville blive dets leder på landsplan. Under alle omstændigheder var greven selvskreven til posten som landbrugsminister, hvis partiet kom til magten i Danmark. Partiets ledelse holdt af og til møder på Knuthenborg, og den nationalsocialistiske ungdomsorganisation af holdt også kongresser der. Men i oktober 1941 blev greven anklaget for en sædelighedsforbrydelse og dermed fik hans politiske karriere en brat ende. I april samme år blev han idømt fem års fængsel. Han

19 Brevet findes i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling.

kom dog kun til at afsone halvdelen af tiden. Efter Danmarks befrielse fra tyskerne blev grev Knuth igen dømt sammen med en række andre danske godsejere og politikere for at have samarbejdet med nazisterne – den såkaldte Sehested-sag i 1947. Knuth blev idømt den mildeste straf i retssagen, nemlig to års fængsel.

Det fremgår af Knuths brevveksling fra den følgende periode, at han var meget bekymret over Sovjetunionens fremrykning i Øst-europa, som forvandlede alle de nye stater til sovjetiske satellitter. Selv udelukkede Knuth ikke muligheden for at gå ind i politik igen, men i praksis fokuserede han endnu mere på skovbrug og frugtavl. Grev Fredrik døde i 1970.

I 1998 kom spørgsmålet om rehabilitering af Sylvia Poulsen, grev Fredrik Knuth og Irina Silina op til behandling hos Den russiske Föderations militære anklagemyndighed. Konklusionen var en frifindelse af alle tre.

Oversat af Marie Tetzlaff og Rikke Haue

Litteratur

- Agabekov, G.S. (1931) *TjK za rabotoj*. Berlin: Strela.
 Dansk Kvindebiografisk Leksikon (2001) *Sylvia Pio*. København: Rosinante.
 Engberg, Jens (1979) *Til arbejdet! Liv eller død! Louis Pio og arbejderbevægelsen*.
 København: Gyldendal.
 Jegorov, Valerij (2004) ... Jemu – na zapad, jej – v druguju storonu. *Voenno-istorijeskij arkhiv* 7: 163–68.
Kraks Blå Bog (1925) København: Kraks Forlag.
 Pope, A.U. (1943) *Maxim Litvinoff*. New York.
 Vajl, Boris & Valerij Jegor (2007) Ljubov i Lubjanka. *Zvezda* 2 (www.zvezdaspb.ru/index.php?page=8&nput=2007/2/vail.htm).

Velkommen til Internett

Podkaster og RSS – en ny måte å holde seg oppdatert på hva som skjer i Øst-Europa?

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Etter Internetts inntog i våre liv blir vi til enhver tid bombardert med så store mengder informasjon at det nesten har blitt umulig å holde seg oppdatert. Det har vist seg at det å måtte forholde seg til for mye informasjon, skaper like store problemer som mangel på informasjon. Samtidig er det slik at våre egne – og omgivelsenes – forventninger til hvor mye informasjon man skal forholde seg til, fremtvinger nye tekniske løsninger for bedre å kunne håndkes med informasjonsstrømmen.

I denne utgaven av Velkommen til Internett skal vi se nærmere på hvordan ny teknologi åpner nye muligheter for å holde seg oppdatert på hva som skjer i Øst-Europa, uten at man samtidig risikerer å drukne i informasjonsoverfoden. Dette gjelder såkalt podkasting og RSS. Disse to nylig introduserte teknologiske løsningene er raskt i ferd med å endre vår måte å bruke Internett på. Vi skal først se litt nærmere på hva podkasting og RSS innebærer av muligheter, og deretter hvorvidt østeuropeiske informasjonskanaler på nettet har tatt i bruk disse nye mulighetene.

Podkasting

Hva er podkasting og hva er en podkast? Podkasting er en ny måte å abonnere på internettinnhold på. En podkast er informasjon som blir sendt direkte til abonnementen og som kan lastes ned og brukes etter eget ønske. Podkastene er laget slik at man kan laste dem ned på en stasjonær eller bærbar spiller og så se, lese eller høre sendingene/informasjonen når det måtte passe abonnementen. På denne måten kan man selv planlegge når og hvordan man skal forholde seg til informasjon levert av informasjonsprodusenter som opererer på nettet.

Enda viktigere er det at informasjon som formidles via andre kanaler, slik som radio eller tv, i stadig økende grad gjøres tilgengelig på denne måten. Dette betyr at man kan se på sine favorittprogrammer på tv eller høre på radio uten å måtte forholde seg til det offisielle sendeskjemaet. Det er kanskje først og fremst programserier med stadig oppdaterte nye episoder som egner seg til å bli spredt til publikum gjennom podkasting, men også andre typer sendinger/informasjon finner etter

hvert veien til seerne/lytterne på denne måten.

For å få tilgang til podkastene må man først ha installert et eget program som er ment å hjelpe brukeren til å administrere podkastene, og deretter må man tegne abonnement på de enkelte programmene/tjenestene. Når man først har tegnet et slikt abonnement, får man imidlertid sendingene/informasjonen lastet ned automatisk uten å måtte gå til deres respektive nettsider. Det er mange programmer man kan bruke her, men noen av dem er mer utbredt og kjent enn andre. En lang liste av programmer som kan brukes for å abonnere på podkasting finnes på denne adressen:

*[www.podcastingnews.com/topics/
Podcast_Software.html](http://www.podcastingnews.com/topics/Podcast_Software.html)*

Det programmet som kanskje flest kjenner til er I-tunes, som man kan bruke med Apples I-pod, men også med vanlige pc'er. I-tunes laster du ned fra www.apple.com/itunes

Et godt – jeg vil si bedre fordi det er mye enklere – alternativ er Juice. Dette programmet finnes på adressen [http://juicereceiver.sourceforge.net/
index.php](http://juicereceiver.sourceforge.net/index.php)

Really Simple Syndication

Mens podkasting gjør det mulig for oss selv å velge når og hvordan vi vil se, lese eller høre et program, er poenget med RSS å gjøre oss i stand til å forholde oss til store informasjonsmengder på en mer effektiv måte. Hva er RSS? RSS står for Really Simple Syndication. Dette er en forholdsvis ny

teknikk som går ut på at man abonnerer på en RSS-kanal for å motta varsel om publisering av nytt stoff på utvalgte internetsider.

RSS er velegnet for å holde seg oppdatert på informasjon som kommer fra sider som jevnlig oppdateres. Ved å bruke RSS kan man følge med uten å bli plaget av reklame og tunge filer som ellers kan gjøre surfing til en irriterende opplevelse. For å kunne abonnere på RSS må nettstedet ha en egen RSS-kanal. Den enkleste måten å sjekke hvorvidt det har det, er å lete etter et lite oransje symbol med RSS, XML-bokstaver, eller rett og slett følgende tegn:

I tillegg må man ha et program som kan ta imot RSS. Den siste versjonen av Internet Explorer (IE7) har dette programmet innebygd. Det eneste man da trenger å gjøre er å klikke på det oransje symbolet og velge «Subscribe». Også den siste utgaven av den nest mest populære nettleseren, Firefox Mozilla, har denne funksjonen innebygd.

Når man tegner abonnement på en RSS-kanal, opprettes det en ny lenke i mappen «Feeds», og her kan man så sjekke om det har kommet ny informasjon fra internetsidene man abонnerer på. RSS gir en god oversikt over innholdet, og man kan deretter velge å klikke seg videre til de enkelte informasjonsbitene man ønsker å se nærmere på – uten å måtte gå veien om hjemmesidene, og å måtte forholde seg til mye unødvendig og uønsket informasjon. RSS beskrives derfor ofte som en helt ny og alternativ måte å lese nyheter på.

Podkasting og RSS i praksis

Podkasting og RSS er altså en måte å stille inn datamaskinen slik at den sjekker om programmene/sidene man abonnerer på, har nye episoder/sendinger/informasjon tilgjengelig. I tillegg til en automatisk nedlasting til datamaskinen kan man også laste ned sendingene til bærbare mediespillere eller mobiltelefoner og spille dem av uten å måtte ha tilgang til en pc eller Mac.

De største informasjonsleverandørene – tv, radiostasjoner, aviser og nettbaserte tjenester – tilbyr nå mange programmer på denne måten. For å gi dere en bedre forståelse av hvordan podkasting og RSS fungerer i praksis, har jeg valgt å se nærmere på i hvilken grad denne teknologien har blitt tatt i bruk i Russland og Polen, de to største informasjonsmarkedene i Øst-Europa.

Russland

Det eksisterer flere oversikter over russiske podkaster. En av de mest omfattende er å finne på denne adressen:
<http://rpod.ru>

Den kanskje mest omfattende oversikten over forskjellige kategorier av russiske RSS-kanaler er å finne på adressen
<http://subscribe.ru/catalog?rss>

For å gi et pratisk eksempel på hvordan RSS kan brukes for å holde seg oppdatert på hva som skjer i Russland, kan vi se på hvilken type informasjon man kan hente ved å bruke RSS-løsningene til Radio Free Europes russiskspråklige nettsted, Radio Svoboda. En oversikt over RSS-kanaler som er tilgjenge-

lige på dette nettstedet, finner man på adressen

www.svobodanews.ru/feeds/rss.aspx

Her kan man velge om man vil abonnere på alle nyheter fra Radio Svoboda, eller om man bare vil abonnere på et begrenset antall tematiske oppdateringer, som for eksempel nyheter fra Russland, internasjonale nyheter, økonomiske nyheter eller kulturnyheter. Etter først å ha klikket på de respektive lenkene i høyre marg, klikker man seg ganske enkelt videre via «Subscribe», og så får man automatisk tilsendt oppdateringer direkte til sin egen maskin.

Også russiske medier, først og fremst private, har satset på den nye teknologien. Detaljert informasjon om NTVs podkasttilbud finner man på adressen

www.ntv.ru/interactive/index.jsp?what=Podcast

RSS er imidlertid etter min mening en enklere måte å holde seg oppdatert på NTV-nyhetene på. For å abonnere på NTVs RSS-tjenester går man til
www.ntv.ru/exp/newsrss.jsp

Igjen finnes det «Subscribe»-opsjon som gjør at man kan få tilsendt lenker til de siste nyhetene uten å måtte gå via NTVs nettsted.

Et av de viktigste russiske uketidskriftene når det gjelder opinionsdannelsene og å sette politisk dagsorden, er *Ekspert*. Også *Ekspert* har utviklet sin egen RSS-kanal. Denne kan man abonnere på via adressen
www.expert.ru/subscribe/rss

Avisen *Nezavisimaja gazeta* har sin RSS-kanal på adressen
www.ng.ru/ng.rss

Kommersant har en oversikt over sitt RSS-tilbud på
www.kommersant.ru/rss.html

Vedomosti tilbyr sine leserer å holde seg oppdatert gjennom en RSS-kanal som man kan tegne abonnement på, på
www.vedomosti.ru/newspaper/out/rss.xml

Også noen russiske statlige organer har begynt å satse på den nye teknologien. Ikke overraskende går den russiske presidentadministrasjonen i bresjen her og satser på RSS for å holde omgivelsene orientert om presidentens virksomhet. Man kan abonnere på nyheter fra presidentadministrasjonen på
www.kremlin.ru/export/index.xml

Noe mer oppsiktsvekkende er det kanskje at det russiske forsvarsdepartementet har sin egen RSS-satsing. Oversikt over departementets RSS-tilbud finnes på
www.mil.ru/info/11993/index.shtml

Polen

Når det gjelder Polen, finnes det en omfattende samling av polske RSS-kanaler på adressen
<http://rss.mrok.org>

De viktigste polske avisene har visst å satse på denne teknologien. *Rzeczpospolita* tilbyr for eksempel sine leserer en oversikt over de siste nyhetene på adressen
www.rzecznopolita.pl/rss/news.rss

Gazeta Wyborcza har en mer omfattende samling av RSS-kanaler som dekker ulike, mer spesialiserte behov på adressen

<http://serwisy.gazeta.pl/rss/o,o.html>

På denne siden kan man velge om man vil holdes oppdatert på informasjon fra Polen eller verden for øvrig. Det er også mulig å bestille RSS som er avgrenset til kultur eller vitenskap, eller til regionale nyheter fra de lokale utgavene av avisen.

Polsk radio har laget en god oversikt over podkaster og RSS. Denne finnes på
www.polskieradio.pl/podcast

Man finner også noen RSS-kanaler på polsk tv. En oversikt over disse finnes her:
<http://ww2.tvp.pl/4588,20050711223849.strona>

Ønsker man spesielt å holde seg oppdatert på polsk politikk, kan man abonnere på denne RSS-kanalen:
<http://tvp.pl/rss/120.xml>

Det er også en rekke debattprogrammer som tilbyr podkasting. Et av de viktigste er kjent under navnet Salon polityczny trojki (Den politiske salongen) og finnes på
www.polskieradio.pl/trojka/salon/podcast.aspx

Også private etermedier har satset på den nye teknologien. Radio RMF har to adresser hvor man kan abonnere på podkaster og RSS:

www.rmf.pl/rss
www.rmf.fm/rss/rss.xml

Også i den andre enden av det politiske spektret har man satset på RSS for å spre budskapet. Radio Maryja, som representerer den mest konservative fløyen i polsk politikk, tilbyr sine RSS på denne adressen:

www.radiomaryja.pl/rss

Andre polske etermedier har vært mer tilbakeholdne når det gjelder innføring av slike nye tekniske løsninger. Den største private informasjonskanalen, TVN24, opererer verken med podkasting eller RSS-kanaler, selv om man kan høre lyden fra fjernsynssendingene og lese fortløpende oppdatert informasjon på følgende adresse:

www.tvn24.pl

En interessant mellomløsning mellom tradisjonell tv og nettbasert informasjon finner man på polsk interaktiv tv, ITVP:

www.itvp.pl

På denne adressen finner man flere hundre gamle og nye programmer som man kan se på når det måtte passe brukeren. I tillegg satser ITVP også på online-programmer i sann tid. Også disse er tilgjengelige for nedlasting på et senere tidspunkt.

Til tross for at det nå finnes avanserte tekniske løsninger, kan det allikevel ofte vise seg at det enkleste også kan være det beste. Uten å måtte ty til RSS og podkaster, kan man på enkelte nettsteder rett og slett gå inn og se de nyhetsprogrammene man har lyst til når man selv måtte ønske det. Et godt eksempel på hvordan dette kan fungere,

finner man på sidene til polsk riksriking-kasting:

www.tvp.pl

I høyre marg på denne siden finner man en oversikt over de siste nyhets-sendingene, og disse kan lastes direkte ned til brukerens pc og ses når det måtte passe.

Hvorvidt man skal satse på RSS og podkasting, er derfor avhengig av hva man vil bruke tiden sin på. Selv om RSS og podkasting åpner nye muligheter og uten tvil er en nyttig tilvekst, må man også være klar over at det å sette seg inn i, og ikke minst administrere, innholdet kan bli nesten like tidskrevende som ved tradisjonell bruk av nettet. Men til syvende og sist er det som ellers på nettet opp til den enkelte bruker å definere hva som passer vedkommende best.

Bokomtaler

Contemporary Change in Ukraine

Egle Rindzeviciute (red.)

Baltic and East European Studies 5

Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies (CBEES) 2006

117 s., ISBN 918513905X

Omtalt af **Allan Have Larsen** [cand. mag., dansk lektor i Sankt Petersborg]

Bogen *Contemporary Change in Ukraine* er baseret på indlæg fra et seminar der blev holdt på Södertörns högskola 28. november 2003, altså godt et år før orangerevolutionen i Ukraine. Bogen består af fem kapitler, hvoraf tre beskæftiger sig med temaer, der har med statskundskab at gøre, og to beskæftiger sig med emnerne sprog/identitet og kunsthistorie. Der er således lagt op til en gennemgang af Ukraine ud fra en række forskellige synsvinkler.

Der er ingen tvivl om, at tiden efter Sovjetunionens sammenbrud har været en mildt sagt turbulent tid i Ukraine. I bogens første kapitel redegør Taras Kuzio for nogle af problemerne i det post-sovjetiske Ukraine. Denne redegørelse falder i tre dele. I første del gøres klart, at Ukraine minder mere om de øvrige SNG-lande, end om de tidligere kommunistiske lande i Centraleuropa med hensyn til politiske spilleregler. Et stort problem i alle SNG-lande er, at det er vigtigt for magtens mænd at forblive ved magten, for dersom man afgiver den, risikerer man at skulle stå til ansvar for det, man har lavet. Diplomatisk formuleret kan man sige, at det afstedkommer helt andre vilkår for det politiske liv, end man kender i Vesten. I anden del slås det fast, at Ukraine bedst kan karakteriseres som et hybridregime. Et sådant regime er kendtegnet ved tilstedevarelsen af demokratiske institutioner, men samtidig et stærkt autoritært styre – en karakteristik, der passer på Ukraine i Kutjmas anden præsidentperiode (1999–2004). Tredje del omhandler årene 2002–04. I

denne periode forsøgte Kutjma alle mulige tricks, for at forhindre oppositionen i at komme til orde. Som bekendt lykkedes dette ikke. Ukraine har dermed vist, at de demokratiske institutioner, der trods alt tillades under et hybridregime, fortsat kan udgøre en særdeles stor trussel mod de siddende magthavere.

I artikel to undersøger Anders Nordström, hvilke muligheder europæiske organisationer har for at øve indflydelse på Ukraine. Helt konkret sker dette ved at se på, hvordan Europarådets overvågning af reglerne for regionalt selvstyre har påvirket Ukraine. Europarådet begyndte at interessere sig for regionalt selvstyre allerede i 1950erne. Værdier og traditioner, som Ukraine vurderes ud fra, er altså vestlige efterkrigserfaringer, og næppe overraskende har det vist sig, at det var særdeles vanskeligt at omplante disse til det postsovjetiske Ukraine. I 1995 vedtog Ukraine love, der gik videre end hvad Europarådet krævede, men dette betød naturligvis ikke, at Ukraine derved i en håndevending også overtog den vesteuropæiske praksis. De europæiske idealer om selvstyre, og deres møde med den ukrainske virkelighed var kort sagt ikke nogen succes. Dog har den europæiske overvågning gjort det lettere for kræfter på lokalt niveau at kæmpe for, at den ukrainske lovgivning og praksis nærmer sig de krav Europarådet opstiller. Konklusionen må være, at pres udefra kan nytte. Nok mindre end man kunne håbe, men uden virkning er det ikke.

I kapitel tre rettes blikket mod kulturelle og sproglige forhold. Margrethe Søvik har undersøgt unge studerendes forhold til russisk og ukrainsk i Kharkiv. Et evigt interessant emne, da sammenhængen mellem sprog og identitet som bekendt er tæt. Det er også et godt tidspunkt Søvik har valgt, da hun møder den første generation, der er gået gennem uddannelsessystemet i det uafhængige Ukraine. Den sproglige situation i Ukraine er som bekendt meget spændt, ja stundom endda så meget, at det slår gnister. En af grundene til dette er, at ukrainsk typisk har været betragtet som et bondesprog med lav status, hvorimod russisk har været højstatussprog, der er blevet talt af bybefolkningen og de regerende. Dette er ved at ændre sig nu, da ukrainsk siden 1989 har været statssprog i Ukraine. Det fremgår desuden af artiklen, at det ikke kun er i vest, man taler ukrainsk, og i øst man taler russisk, men at situationen er mere kompliceret, da der er tale om tendenser, der ofte krydser hinanden i den enkelte person. Artiklen rummer en del interviews, der underbygger forskellige påstande om sprogsituationen, men dette præsenteres meget usystematisk, hvilket er en skam, da det kunne have været spændende med en lidt mere struktureret diskussion.

I kapitel fire giver Bohdan Sjumylovytj et lidt utraditionelt eksempel på nogle af de identitetsmæssige problemer, en så ny stat som Ukraine står overfor. Dette sker ved at se på, hvordan forholdet til Vesten og vestlig påvirkning er inden for den verden, der beskæftiger sig med kunstuddannelse. Ukraine befinner sig på mange måder i et konceptuelt kaos. Modstanden mod den massive vestlige påvirkning kommer til udtryk på en meget sigende måde i et interview, som artiklens forfatter har lavet med en ukrainsk kunstprofessor fra Lviv. Professoren hævdede, at man i Vesten vil forvente at høre, at man i Ukraine droppede alt det gamle man havde, og lykkeligt optog alt fra den vestlige tradition. Professoren mente dog, at artiklens forfatter skulle fortælle, at man i Ukraine agter at holde fast ved sine oprindelige traditioner.

Med kapitel fem vender vi tilbage til emner, der har med statskundskab at gøre, nemlig endnu en gang problemerne med, eller årsagerne til, den ualmindelig høje grad af korruption i Ukraine. Mykola Rjabtjuk hævder, at stater som Ukraine ikke nødvendigvis er svage, de er blot ikke effektive, og at man må skelne mellem svaghed og dysfunktionalitet. Dysfunktionaliteten kommer til udtryk ved, at staten ikke sikrer sine borgeres basale behov, ligesom den heller ikke sikrer sig, at statens institutioner altid arbejder for offentlighedens bedste. Begrebet bestikkelsesstat (*blackmail state*) introduceres, og i en sådan er korruption i praksis et redskab for udøvelsen af præsidentens magt. Idet det er praktisk umuligt at gøre forretning på et fuldstændig legitalt grundlag, må alle være korrupte. Statsapparatet ser gennem fingrene med dette, så længe der ikke er tale om en politisk trussel. Så snart den pågældende person begynder at vise tegn på opposition, falder hammeren imidlertid i form af kontrol fra brandmyndigheder, skattevæsen etc. I de fleste tilfælde vil staten retfærdiggøre sine handlinger med, at de blot handler i henhold til loven. Hertil kommer, at loven oftest tages særdeles selektivt i brug. Således bliver både stat og samfund demoraliseret, og efterlader borgeren med et klart indtryk af retsløshed, hvilket er netop, hvad den herskende klasse ønsker.

Trots den ret pessimistiske analyse af det ukrainske samfund konkluderes der dog, at der er håb. Dels er der et civilsamfund i Ukraine, og der eksisterer også uafhængige medier. Den herskende klasse er heller ikke en monolitisk blok, den rummer sine modsætninger. Dertil kommer den vestlige interesse for landet, som dets geopolitiske placering naturligt medfører. Som Jugoslavien under Milosevic viste, så kan vestlig støtte til civilsamfundet medføre store forandringer.

I det store hele må man jo sige, at tiden har givet Rjabtjuk ret. Netop i Ukraine viste det sig muligt at bryde de herskendes magt. Hvorvidt orangerevolutionen i Ukraine så var et reelt systemskifte eller ej, må fremtiden vise. Det er dog hævet over enhver tvivl, at det politiske liv på godt og ondt er langt mere levende i Ukraine end i f.eks. Rusland. Hvis artiklens påstand om at Ukraine ikke er en svag stat, men blot har haft en usædvanlig inkompetent ledelse, så er det et tungtvejende argument mod den påstand, at man skal have tålmodighed med lande, der er i transition. Rom blev som bekendt ikke bygget på en dag, men der hersker ingen tvivl om, at det kan være nyttigt at tænke over, hvis interesser det tjener, når man accepterer ellers uacceptable ting, med henvisning til transitionens prøvelser.

Bogen henvender sig selvagt til alle med interesse for Ukraine, og er åbenlyst ikke skrevet med henblik på bredere folkeoplysning, dertil er formen for akademisk. Dette betyder dog ikke, at den ikke giver et godt indblik i mange facetter af Ukraine og også i mange problemstillinger, der er aktuelle i andre SNG-lande.

Generations, Kinship and Care. Gendered Provisions of Social Security in Eastern Central Europe

Haldis Haukanes & Frances Pine (red.)

Skriftserien No 17

Bergen: Centre for Women's Studies and Gender Research, University of Bergen 2005

287 s., ISBN 8291878110

Recenserad av **Aino Saarinen** [pol. dr., docent, Alexanderinstitutet, Helsingfors universitet]

Senter for kvinne- og kjønnsforskning vid Universitetet i Bergen har gett ut en intressant och givande antologi om generationer, släckskap och vård, omvårdnad och omsorg i östra Centraleuropa. Antologin, som redigerats av Haldis Haukanes och Frances Pine, är en samling artiklar inom disciplinerna etnologi, socialantropologi, sociologi, historia och ekonomi. Bland skribenterna finns såväl unga som äldre etablerade forskare från sammanlagt åtta länder. Två tredjedelar av texterna är skrivna «inifrån», en tredjedel «utifrån», men också de som är skrivna utifrån bygger på fältarbete och därmed på en närvär i de samhällen och områden som beskrivs.

Antologin är resultatet av en workshop som hölls i Bergen år

2004. Workshop-material brukar vara svårt att redigera till bokform och ofta blir slutresultatet en samling i sig utmärkta men tematiskt sett lösryckta artiklar. I det här fallet är alla artiklar väl fokuserade, något som redigeringen säkert bidragit till, och tematiseringen är mycket lyckad. Därmed har man också löst de spänningar som kan uppstå mellan forskningsområdet «Östeuropa» å den ena sidan och de ämnen och kulturer som behandlas i denna antologi å den andra. Ett litet skönhettsfel är att rubriken i två av artiklarna inte preciserar den regionala kontexten på samma sätt som de andra.

Antologin är indelad i tre avsnitt. Det första, «Macro Level Images», bygger långt på statistik, enkäter och politikanalyser. Artiklarna i det andra avsnittet, «Ethnographies of Care and Work», baserar sig alla på fältarbete och är alltså fallstudier. I båda dessa avsnitt behandlas framför allt Polen, östra Tyskland (det tidigare DDR), Tjeckien och Ungern. Det tredje avsnittet, «Ethnographies of War and Rupture», är uppbyggt runt krigsföring, och betraktar – återigen genom fältarbete och fallstudier – det forna Jugoslavien, Ryssland och Kaukasus.

Till såväl antologins som nästan alla de enskilda artiklarnas förtjänster hör även det att skribenterna närmar sig sina ämnen diakroniskt, så att det som längst går att följa hela utvecklingen från den «försocialistiska» perioden ända till den «postsocialistiska» nutiden. På det sättet kopplas fallstudierna till makronivån, och samtidigt framträder problematiken med strukturer, kultur och aktörschap. Huvudrollen innehas av vanliga människor för vilka löftena om individuell frihet, politiska rättigheter, ekonomisk och social välfärd, skapandet av en rättsstat och mänskliga rättigheter alla framstår som illusoriska och rentav förljugna konstruktioner. Som redaktörerna poängterar, kämpar majoriteten av befolkningen fortfarande för sin dagliga överlevnad, även i de delar av östra Centraleuropa som blivit medlemmar av EU.

Även den socialistiska periodens ideologiska bilder och löften dekonstrueras. Första avsnittets statistik-, enkät- och politikanalyser avslöjar att det även under den socialistiska regimen fanns grupper med personlig erfarenhet av fattigdom. Trots det framkommer det tydligt att kvinnornas ställning på arbetsmarknaden har försvagats och att familjepolitiken har utvecklats så att mannen försörjer familjen (Hana Hašková, Alexandra Bitusíková). Likaså har situationen försämrats märkbart för både ensamförsörjarna och flerbarnsfamiljerna, och därmed för barnen (Wielisława Warzywoda-Kryszynska & Ewa Rokicka). Den förbättrade ekonomin har inte hjälpt alla grupper. Ginikoefficienten vittnar om – och fallstudierna bekräftar

– att en del av befolkningen redan nu lever i absolut fattigdom.

I den här kontexten är de inofficiella hjälps- och stödnätverken – primära objekt för det etnografiska forskningsgreppet – av allra största betydelse. Genom dem är det möjligt att analysera uppkomsten av en ny tredje sektor och ett medborgarsamhälle, en utveckling som har varit ett centralt mål för största delen av den västerländska «utvecklingsindustrin» och «demokratihjälpen». Tecken på en dylik utveckling finns givetvis, och det är inte förvånande att kyrkan innehar en central roll på den här punkten i de länder där katolicismen domineras (Ewa Ślezak) samt att ju inofficiellare verksamheten är, desto mera görs jobbet av kvinnor. Allt som allt kan det dock konstateras att detta inte har varit tillräckligt för att reparera det som trasats sönder i och med sönderfallet av den socialistiska regimen.

Bokens andra avsnitt fördjupar denna debatt bland annat med en institutionell fallstudie av en vårdanstalt för äldre (Rosie Read). Anstaltens rötter sträcker sig långt bakåt i tiden, till en katolsk nunneorden på 1800-talet. Efter den socialistiska perioden övertog nunnorna anstalten på nytt och utvecklar den nu målmedvetet även med extern, ofta västerländsk finansiering. I artikelns centrum står indelningar, hierarkier och spänningar som uppstår mellan å ena sidan de kvinnor som utbildades under socialismen och för vilka vården är ett lönearbete och å andra sidan nunnorna för vilka vårdarbetet är ett kall. Kritiken av den sekularisrade, medikaliserade och socialistiska arbetsorienteringen är skarp, i synnerhet när den kontrasteras med nunnornas arbetsorientering som ses som helhets-betonad och människocentrerad. Om författaren även hade lämnat möjligheten öppen för en kritisk bedömning av katolsk vårdpraxis, till exempel bekantat sig med artikeln som behandlade riskgrupper och inofficiella lokala nätverk (Gabriela Kiliánová), skulle detta eventuellt ha tillfört analysen skärpa. Ett fall som är bekant även inom nordisk flyktingpolitik är Slovakiens romer, som istället för att marginaliseras håller på att så gott som totalt uteslutats ur samhället och samtidigt skuldbeläggas. Den katolska kyrkans del i avskiljandet av de «respektabla fattiga» från de andra grupperna går att urskilja med etnografiska medel.

En mycket annorlunda «postsocialistisk» kontext utgörs av det sekularisrade och lutherska östra Tyskland, som när det gäller att kombinera lönearbete och familj med rätta har ansetts vara ett jämsättelhets mönsterland i stil med de nordiska länderna (Tatjana Thelen). Tysklands återförening har även där lett till en familjepolitisk utveckling där staten dragit sig ur vården och omsorgen till

förmån för en privatisering och där mannen försörjer familjen. På vardagsnivå tar den socialistiska periodens generation, som i hög grad utestängts från arbetsmarknaden (även männen), ansvar för att kunna stöda sina barns kamp på arbetsmarknaden.

Den i sig intressanta artikeln om den sibiriska tundran, som mer än de flesta andra artiklarna i antologin använder sig av kön som analytisk kategori, ter sig fristående i förhållande till dessa teman. Här har den vanliga binära oppositionen mannen/kulturen–kvinnan/naturen ställdts på huvudet: de «lediga» ungkarlarna som jagar och fiskar ställs mot städernas utbildade, kulturarbetande kvinnor som bär ansvar för barnen (Joachim Otto Habeck). Denna utvecklingstrend återfinns även i de nordiska närområdena, på Kolahalvön och i Nentsien.

Den sista texten i antologins tredje och sista avsnitt handlar om organisationen «Soldatmödrarna» i Ryssland (Maja Hojer), och även den förblir tematiskt sett aningen löstryckt. Denna analys av organisationen, som uppstod redan under perestrojkan, visar dock på hur det reciproka «avtalet» mellan kön, moderskap och stat upplösts och på en för ryska förhållanden sällsynt äkta politisk konfrontation.

I avsnittets två övriga artiklar sammanflätas postsocialism och transition med aktuell krigföring sedd ur lokalbefolningens synvinke. Den regionala/etniska/religiösa konflikten och kriget i Kroatien, Bosnien och Serbien efterlämnade många interna flyktingar. En del, vanligtvis de äldre, har återvänt till de förstörda hembyarna på landsbygden. Der har de återupplivat tidigare stödstrategier på den egna överlevnadens bekostnad: jordbruks- och naturprodukter strömmar till den yngre generationen som stannat kvar i Serbiens städer (Carolin Leutloff-Grandits). Situationen är en annan i Nagorno-Karabach i Kaukasus (Nona Shahnazaryan), vars utveckling skisseras upp ända från tiden före socialismen. Tidigare for männen som gästarbetare till andra mera välbärgade delar av Sovjetunionen; nu flyttar de bort helt och hållit från den allt fattigare regionen. Kvinnorna blir kvar, utlämnade åt släktens patriarkat och tvungna att hitta på nya sätt att klara livhanken och försörja sina barn.

Det engagerade och delaktiga kvinnoperspektivet skapar en exceptionellt stark läsupplevelse. Analyser av det här geografiska området fokuserar i allmänhet på high politics och oljeintressen. Här har man valt att lyfta fram vardagen, transitionens sociala dimension och de marginaliserade grupperna. Även om könsaspekten inte är lika starkt närvarande i alla antologins texter, har nog vinklingen ett visst samband med att redaktionen och skribenterna består av en man och 12 kvinnor.

European Union and the Making of a Wider Northern Europe

Pami Aalto

Routledge Advances in European Politics

London & New York: Routledge 2006

202 s., ISBN 0415393426

Recenserad av **Joakim Ekman** [docent i statskunskap, Samhällsvetenskapliga institutionen, Örebro universitet]

Efter konstitutionsfliksot sommaren 2005 har den allmänna debatten om EU:s framtid fokuserat på samarbetsproblem och bristande legitimitet inom unionen. Detta har delvis skymt det faktum att arbetet med en gemensam europeisk utrikes- och säkerhetspolitik har utvecklats dramatiskt sedan 1990-talet. EU har redan flera erfarenheter av internationellt krishanteringsarbete, såsom *European Union Police Mission* (Bosnien-Hercegovina 2003), de militära operationerna *Concordia* (Makedonien 2003), *Artemis* (Kongo 2003) och *Althea* (Bosnien-Hercegovina 2004–05), samt de civila operationerna EUJUST *Themis* (Georgien 2004) och EUJUST *Lex* (Irak 2005–07). EU-eliterna tycks således kunna komma överens om nog så viktiga aspekter av integrationsarbetet.

Grunden till allt detta finns i Maastrichtfördraget, där det sägs att EU ska ha som mål att hävda sin identitet i internationella sammanhang, genom att genomföra en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik (GUSP). En integrerad del av GUSP är den europeiska säkerhets- och försvarspolitiken (ESFP). Ministerrådet, som ansvarar för genomförandet av GUSP och ESFP, har idag till sin hjälp en rad militära och politiska organ, vilka institutionaliseras 2000–01: Kommittén för utrikes- och säkerhetspolitik (KUSP), Militärkommittén (EUMC), den militära staben (EUMS) samt Kommittén för civila aspekter av krishantering (CIVCOM).

EU:s möjligheter att bedriva en enhetlig utrikespolitik har alltså förbättrats avsevärt under senare år. Samtidigt har den akademiska debatten kanske inte riktigt hängt med i utvecklingen. I forskningen om det europeiska integrationsprojektet har det inte sällan hävdats att EU är något av en ekonomisk gigant men en politisk dvärg, och att retoriken om GUSP och ESFP är just retorik, utan verklig substans: EU har inte förmått agera som en enad kraft när olika typer av kriser uppstår i världen. Just oförmågan att «tala med en röst», eller snarare att sätta kraft bakom orden, har samtidigt givit upphov till en växande litteratur, som behandlar EU:s förutsättningar att bedriva en gemensam utrikes-, säkerhets- och försvarspolitik.

Pami Aaltos bidrag till denna diskussion handlar om EU som en geopolitisk makt i norra Europa. Den konventionella säkerhetspolitiska litteraturen har gärna anammat ett statscentrerat eller «realistiskt» perspektiv på utvecklingen i denna region, där Rysslands, Tysklands och USA:s intressen fått stort utrymme. EU dock har länge enbart betraktats som en form av mellanstatligt samarbete. Aalto bryter med detta synsätt i och med att han betraktar EU som en stark utrikespolitisk aktör i sig – ja faktiskt den primära geopolitiska aktören i norra Europa, den aktör som enskilda stater och organisationer numera främst förhåller sig till. Inte minst i takt med USA:s minskade explicita inflytande i regionen – efter den 11 september 2001 och kriget mot terrorn – har EU allt tydligare fått axla rollen som den centrala gestalten inom den politiska arena som här kallas «the wider Northern Europe». Denna region sträcker sig från Norge och Danmark i väst, via Sverige, Finland, Tyskland och Polen till Baltikum och Ryssland i öst, alltså runt om det som vi i en svensk debatt skulle kalla Östersjöområdet.

Aaltos perspektiv har inte heller varit helt vanligt i forskningen om den europeiska integrationsprocessen, där man snarare fokuserat på integrationsprojektets *interna* dynamik, och avvägningen mellan nationella intressen och gemensamma EU-intressen i olika politikområden. Aalto menar dock att mycket av det som skrivits, också på senare år, missar väsentliga aspekter av EU:s faktiska möjligheter att bedriva utrikespolitik. Just EU:s agerande i förhållande till norra Europa kan användas för att illustrera hur EU trots allt, framgångsrikt förmår att agera som en utrikespolitisk aktör.

European Union and the Making of a Wider Northern Europe har en hel rad förtjänster. Boken berör frågor som är centrala i den aktuella EU-debatten, samtidigt som den är en gedigen undersökning av hur EU fått en «nordisk dimension». Denna process ges stort utrymme. Efter introduktionskapitlet, som placeras studien i sitt sammanhang, följer tre kapitel som beskriver den historiska bakgrunden och det förändrade geopolitiska läget kring Östersjön: kommunismens fall, Tysklands återförening, Sovjetunionens upplösning, Sveriges och Finlands och senare de tre baltiska ländernas medlemskap i EU. Vidare konstrueras en analysram som används för att undersöka hur EU har agerat som en utrikespolitisk aktör, genom olika slags «identitetsprojekt» och «intresseprojekt». EU:s perspektiv kontrasteras också mot tre baltiska perspektiv (kapitel 5–7) och ett ryskt perspektiv (kapitel 8), vilket ger studien ett slags heltäckande regionalt perspektiv. Aalto illustrerar på det viset också intressanta skillnader i de tre baltiska ländernas förhållningssätt till EU.

Studien som helhet visar hur EU har etablerat en ny ordning i norra Europa, som kan beskrivas i termer av koncentriska cirklar av inflytande: från ett kontinentalt kärnområde, via fullt integrerade «insiders» och något mer perifera «semi-insiders» (Baltikum) till löst anknutna «semi-outsiders» (Ryssland och Kaliningradregionen). Aalto visar hur EU här har fungerat som en utrikespolitisk aktör – målmedvetet och framgångsrikt.

I bokens avslutande kapitel diskuterar Aalto den framtida utvecklingen i norra Europa. Här väljer författaren att inte bara sammanfatta resultaten från de tidigare kapitlen, utan genomför dessutom en kompletterande självständig analys av olika utsagor om EU (från policydokument, offentliga tal, intervjuer och uttalanden från regeringsföreträdare och EU-byråkrater i de olika länderna i regionen). Syftet med denna empiriska analys är att diskutera betydelsen av olika nationella självbilder och förväntningar, vilka kan tänkas påverka förhandlingarna med EU i utrikespolitiska spörsmål. Den empiriska studien visar på en tydlig variation, på det viset att det inte finns någon enhetlig bild av vad EU står för i regionen norra Europa. Här finns det uppfattningar som går ut på att EU är en välvillig aktör, som försöker «rädda till» den olyckliga uppdelningen av Europa som etablerades under det kalla kriget (en inte ovanlig hållning i Baltikum). Men på andra håll – tydligast i Kaliningradregionen – finns det röster som menar att EU själv är en gränsdragande och uteslutande aktör. Det finns också euroskeptiska röster som menar att EU allt tydligare framstår som ett växande imperium, som håller på att skapa sig en buffertzon i form av «yttre cirklar».

Aaltos bok känns sammanfattningsvis som en lyckad korsbefruktning mellan flera forskningsfält och litteraturer. Författaren är väl insatt i både den säkerhetspolitiska forskningslitteraturen och den europeiska integrationsforskningen. Vidare finns en fin känsla för det geografiska området. Det är precis så här som bra EU-forskning bör se ut: här finns det någonting att hämta för såväl traditionella IR/IP-forskare och EU-forskare som områdesforskare. Dessutom är naturligtvis relationen EU–Ryssland utomordentligt viktig för var och en som överhuvudtaget intresserar sig för den politiska utvecklingen i Europa. Det är bara att gratulera Pami Aalto till en gedigen, välskriven och mycket spännande bok.

Katarina den store: Kvinden, magten og kærligheden

Marie Tetzlaff

Köpenhamn: Gads Forlag 2006

334 s., ISBN 8712042331

Recenserad av **Klas-Göran Karlsson** [professor i historia vid Lunds universitet]

För några år sedan var jag lektor åt ett svenskt bokförlag. Man ville veta om Simon Sebag Montefiores bok om Grigorij Potemkin, *Furstarnas förste*, i svensk översättning skulle ha framgång på den svenska marknaden. Detta var innan Montefiore slog igenom på bred front med sin biografi om Stalin, *Den röde tsaren och hans hov*. Jag förhöll mig mycket negativ till boken, mest beroende på den ensidiga och banala bild som i den målades upp av en lättfärdig Potemkin. Hans sexuella utsvävningar, inte minst som «favorit» åt kejsarinnan Katarina den stora, ägnades orimligt stort utrymme, tyckte jag, på bekostnad av det större och långt mer intressanta historiska sammanhanget. Förlaget agerade i enlighet med mitt omdöme. Boken hamnade då hos ett annat svenskt förlag som raskt lät översätta den, varpå den gjorde stor succé på marknaden. Jag har sedan dess gjort ytterligare lektörsuppdrag åt förlaget, men numera använder det mig nog som recensent med omvänt funktion: de böcker jag kategoriskt förkastar ger de ut, medan de manuskript som jag skriver positivt om omedelbart avfärdas. Detta säger en hel del om relationen mellan historia som vetenskap och historia som bröd och skådespel i 2000-talets samhälle.

Nu är det dags igen. Den här gången är det Potemkins älskarinna, Katarina den stora, som porträtteras. Författarinnan är en dansk kännares av rysk litteratur och kulturskribent i *Politiken*, Marie Tetzlaff, och boken en nyutgåva av ett verk som första gången utgavs 1995. Historiesynen och bokens uppläggning skiljer sig inte nämnvärt från Montefiores verk. Det är en ensidig koncentration på individen Katarina, som i unga år som tysk furstinna av ätten Anhalt-Zerbst hette Sophie, och hennes närmaste, aristokratiska omgivning, däribland en lång rad ryska och utländska män. Katarinas relation till dem, men också till kvinnor, är ofta av sexuell natur, allt i avsikt att illustrera de «erotiska prismor» (s. 70) som kejsarinnan enligt sin biograf såg världen genom. Till och med upprorsledaren Emeljan Pugatjov, avrättad i Moskva i januari 1775 efter att bland annat ha försökt stärka sin och upprorets legitimitet genom att utge sig för att vara kejsarinnans mördade make, hamnar i det erotiska ljusspelet. Det förtjänar dock att påpekas att det inte är Katarina utan hennes biograf som står för denna ljussättning:

«Det finns några omisskännligt sexuella undertoner i bilden av det blodiga upproret, som inte blir mindre av att hans påstådda identitet implicerade att han hade varit intim med kejsarinnan. Tanken på detta verkade uppenbart också upphetsande på Katarina; hon använde ‘Pugatjov’ som smeknamn på sin nye älskare...» (s. 192).

Bröllopsnätter, mer eller mindre hemliga kärleksmöten och andra intimiter i förhållandet mellan historiens bemärkta individer står vid återkommande tillfällen i sökarljuset, medan det faktum att den utländska «inkräktaren» Katarina från 1762, efter att i en statskupp ha avsatt sin sinnessvage man Peter III, med allt fastare och mer auktoritär hand styrde världens största land noteras mer *en passant*. Det hindrar inte att läsaren ibland kan ha stort näje av att ta del av en rad mustiga person- och miljögestaltningar. Till exempel får vi reda på att företrädaren till Peter III på tsartronen, Peter den stores dotter Elisabet, som också hon blivit kejsarinna efter en statskupp, «var utsvävande, hon horade och drack, och det undergrävde både hennes skönhet och hennes hälsa. Hon var ett vrak långt innan hon, drygt femtioårig, avled. Därtill kom hennes starka religiositet, som hon dyrkade med en liderlighet som svarade mot den erotiska» (s. 35).

Det säger sig självt att sådana drastiska personeckningar har foga teckning i källmaterialet. Några frihandsteckningar rör det sig emellertid inte heller om. Som underlag till sin berättelse utnyttjar författarinnan Katarinas franskspråkiga dagboksanteckningar, översatta till danska redan 1955, och en del annan brev- och dagbokslitteratur, som dock inte förtecknas i referenser. Man kan säga att Tetzlaff förhåller sig både troget och fritt till sitt källmaterial, så tillvida att hon fäster stor tilltro till Katarinas egna minnen och tolkningar, men samtidigt tar ut svängarna rejält för att uttolka huvudpersonens känslostämningar och motiv, och, i förlängningen, för att krydda sin intrig. Till detta bör fogas att syftet med boken sannolikt inte är att bidra till en forskningsutveckling. Det handlar snarare om att med kronologin och psykologin som ledstjärnor underhålla läsaren med historien om Katarina.

Det snäva, individorienterade historiska perspektivet styr också bilden av aktören Katarina den stora, hennes motiv och mål. I början av boken, när Katarina fortfarande var tysk furstedotter i Zerbst och Stettin, tecknas på ett både intressant och fruktbart sätt ett öppet historiskt läge: «Men vem kunde veta att Sophie – för att rädda sig själv – skulle sluta med att störra den äkta man från tronen som hon skulle ha vårdat så ömt, och att hon skulle bli en av de mest direkt regerande kvinnorna i världshistorien? Kristian August [KGK: hennes far] kunde inte, och själv hade Sophie inga

planer i den riktningen. De kom först senare» (s. 28).

Denna öppenhet, med antydning om att hennes fortsatta karriär åtminstone delvis bör ses som ett tillfälligheternas spel, dukar efterhand helt under för ett intentionellt perspektiv, i vilket Katarina med intelligens, förlagenhet, hårt arbete och kvinnliga företräden successivt tillskansar sig makten över imperiet och förverkligar sina politiska mål. Hur skulle det kunna bli annorlunda, när allt ljus riktas på individen och närmiljön, medan ytter omständigheter som skulle kunna ha intervenerat och lett till diverse oavsiktliga konsekvenser lämnas därhän? Boken saknar visserligen inte helt historisk inramning. Den kontext som blir tydligast är den idéhistoriska. Det beror på att den går att gestalta i individer, i de intellektuella förgrundsgestalter med Voltaire i spetsen som Katarina läste, hade kontakt med och försökte locka till Ryssland. Frågan om upplysningsidéernas eventuella djupare förankring i det ryska samhället under Katarinas tid blir därmed varken intressant eller synlig. När även andra aspekter av 1700-talets samhälle, som de in- och utrikespolitiska förhållandena, i allt väsentligt reduceras till förbindelser mellan Katarina och individer i hennes närhet, blir det ännu mer problematiskt, eftersom huvudintrycket blir att tsaritsan styr över allt och alla.

När det större historiska sammanhang som Katarina verkade i någon enstaka gång får uppmerksamhet, sker det i mycket svepande formuleringar. Stundtals blir det också motsägelsefullt. Tidigt i boken får vi exempelvis den häpnadsväckande uppgiften att Ryssland från den europeiska kontinentens håll på 1700-talet betraktades som ett Eldorado, «nästan som det följande århundradets Amerika: ett ställe med obegränsade resurser och möjligheter, ett ställe dit handelsmän, konstnärer och hantverkare ville komma för att göra sin lycka» (s. 21). I resten av boken framstår Ryssland tvärtom som det efterblivna land i Europas utkant som det i realiteten var, i alla aspekter utom de rent maktpolitiska. Lika tidigt i boken hänvisar författarinnan till en engelsk författare, som för hundra år sedan skrev om det ryska hovlivets nattligt intima sidor, men ändå understök var historieskrivningens gränser går: «På vilket sätt sådana nättier tillbringades tillkommer det inte historikern att dra undan gardiner för att avslöja» (s. 35). Efter att ha läst först Montefiore och nu Tetzlaff, är jag beredd att ge honom rätt. Det betyder inte att sängkammarhistorien är oväsentlig, särskilt inte i den absoluta furstemaktens tid, utan snarare att även den har bestämda förutsättningar och gränser, som historiker bör försöka analysera. Att göra krig och inre reformer till erotik är ingen bra historia.

Landslide of the Norm. Language Culture in Post-Soviet Russia

Ingunn Lunde & Tine Roesen (red.)

Slavica Bergensia 6

Bergen: Department of Russian Studies, University of Bergen 2006

302 s., ISBN 8290249314

Recenserad av **Sven Gustavsson** [professor em. i slaviska språk, Uppsala universitet, verksam vid Centrum för multietnisk forskning och Institutionen för moderna språk]

Under det senaste årtiondet har Seksjon for russisk språk og litteratur vid Universitetet i Bergen utvecklat sig till ett viktigt skandinaviskt centrum för forskning om ryska språket, litteraturen och kulturen. Boken *Landslide of the Norm. Language Culture in Post-Soviet Russia* bidrar i stor utsträckning till detta intryck.

Boken består av en introduktion och 12 artiklar av författare från Skandinavien, Ryssland, Storbritannien och USA. Tre av artiklarna är skrivna på ryska, resten på engelska. De senare artiklarna innehåller i de flesta fall översättningar av ryska citat och exempel, vilket gör att de kan läsas också av personer utan någon kunskap i ryska.

Volymen är enligt redaktörerna «the first major outcome» av projektet «Landslide of the Norm: Linguistic Liberalization and Literary Development in Russia in the 1920s and 1990s» och artiklarna är reviderade versioner av papers från projektets första konferens i Bergen i augusti 2005. Med andra ord: vägen från konferens till bok har varit mycket kort, vilket betyder att artiklarna är aktuella och up-to-date. Som framgår av bokens titel innehåller den till största delen material om situationen i det post-sovjetiska Ryssland, men tre av artiklarna behandlar sovjetiska förhållanden.

I introduktionen får vi veta att begreppen «landslide of the norm» och «language culture» härrör från Roman Jakobson (1934, «Slavische Sprachfragen in der Sowjetunion», *Slavische Rundschau* 6 (5)) och från Grigorij Vinokurs bok *Kul'tura jazyka* (1929). Utvecklingen under 1920-talet och början av 1930-talet är således hela tiden i bakgrunden i boken, och så bör det vara eftersom det finns många likheter att finna och paralleller som kan dras mellan utvecklingen efter revolutionen 1917 och det som hände efter Sovjetunionens upplösning. I båda fallen ägde en utveckling rum som kan karakteriseras som mer eller mindre en kollaps av den tidigare språkliga normen till en snarast anarkistisk språksituation med element från många lager av språket och också från utländ-

ska språk, element som tränger in i både skrivet och talat språk. Denna utveckling ledde till en återgång till en mer renlärig syn på normen.

De språkliga förändringarna åtföljer skiften i landets politiska liv, vilket klart visas i de första två artiklarna. Michael S. Gorhams artikel behandlar «Language Culture and National Identity in Post-Soviet Russia» och ämnet för Lara Ryazanova-Clarkes artikel är «‘The Crystallization of Structures’: Linguistic Culture in Putin’s Russia». Båda artiklarna är mycket värdefulla och intressanta, inte minst eftersom de ger viktiga insikter i det samtida Rysslands situation. De skulle kunna användas i en universitetskurs om Putins Ryssland, vilket framgår av följande citat från Ryazanova-Clarkes slutsats: «Both the state and popular narratives of the period of the ‘reinstatement of the norm’ are characterized by centripetal trends: the supremacy of concepts of centrality, fixed codes and values, the ideology of a strong state and return to tradition. While borrowing from the Soviet attitude to normativity, the discourse harks back to the imagined purity of pre-revolutionary Russian. In both cases the needs of Russian multiculturalism and multilingualism remain peripheral to discussions, as the policies produced veer towards essentialist and monolingual solutions» (s 62).

I introduktionen till boken diskuterar redaktörerna begreppet «language culture»: «Inspired by Vinokur, we see the concept as encompassing all the linguistic practices of a society. (...) his invitation to undertake a parallel investigation of linguistic and literary development would appear to be productive for a broad analysis of Russian language culture. From this expanded perspective we wish, furthermore, to explore the parallel development of language and literature as *a dynamic relationship*» (s 8). Jag har en smula svårt att förstå denna sista mening om den dynamiska relationen. Enligt min uppfattning är relationen mellan å ena sidan normer och attityder gällande språket och å andra sidan litteraturen alltid dynamisk (även om den stelnade under den period då den socialistiska realismen var förhärskande). Är det inte nästan alltid så att författare försöker expandera användningen av språket för att kommunicera sina budskap? Författare är vanligtvis de första att bryta normerna för det skrivna språket i «normala» samhällen, eller, som i det ryska fallet, använda sig av icke finkulturella varianter av språket. Det finns alltid en motsättning mellan normen eller standardspråket och litteraturens språk. Frågan är komplicerad.

Artiklarna som behandlar detta forskningsområde är: «Language Culture in Post-Soviet Russia: The Response of Literature»

av Ingunn Lunde; «Discretion: The Unpretentious Text in Contemporary Russian Literature» av Tine Roesen; «Led tronulsja: The Overlapping Periods in Vladimir Sorokin's Work from the Materialization of Metaphors to Fantastic Substantialism» av Dirk Uffelman; «Iurii Buida: A Writer's Search for Authenticity» av Brita Lotsberg Bryn; «Criticizing Pelevin's Language: The Language Question in the Reception of Viktor Pelevin's Generation 'P'» av Martin Paulsen; «Novye slova v poetitjeskom vosprijatii» av Ljudmila Zubova; och «Trends in the Russian Language Debate: The Response of Contemporary Poetry» av Annika B. Myhr. Dessa artiklar är intressanta därfor att de betraktar frågan om hur språk, språkfrågor och litteratur är relaterade och interagerar från en relativt ny synvinkel och därfor att de ger många goda exempel på hur det «nya» ryska språket är representerat, inkorporerat och mottaget i litteraturen. De visar också att frågan om ett «återinförande av normen» i samtida rysk litteratur är mycket mera komplicerad än vad normativisterna skulle vilja tro.

Tre artiklar behandlar situationen i Sovjetunionen: «U istokov novoj normativnosti: 'ljubov k rodnomu slovu', ritoritjeskij arsenal sjkolnogo obrazovanija 1920-x, i jazykovaja refleksija 1990-x godov» av Elena Markasova; «Performing 'Bolshevism' or the Diverse Minority Idiom of Isaak Babel» av Knut Andreas Grimstad; och «Jazyk-Stalin: 'Marksizm i voprosy jazykoznanija' kak lingvistitjeskij poverot vo vselennoj SSSR» av Irina Sandomirskaja. I sin artikel använder Sandomirskaja det typiskt ryska sättet att kombinera ord med ett bindestreck, vilket betyder att åtminstone ibland båda leden är likvärdiga. I fallet jazyk-Stalin skulle ordförbindelsen kunna betyda «(Sovjetunionens) språk som är Stalin» eller «Stalin som är språket» (dvs Sovjetunionens språk). Genom att utgå från Stalins lära om språket i den välkända texten «Marksizm i voprosy jazykoznanija» drar hon, genom en serie djärva uppslag i diskussionen, följande sorgliga slutsats om den nuvarande situationen:

«Inom språkets domäner, i dess mytologi och poetik, när det gäller dess 'inre lagar' och i dess institutionella mekanismer – överallt är Stalin med oss, och hans närväro i symbolernas sfär känns för närvärande ännu mer påtaglig än inom något annat område, det må vara politik eller ideologi» (s 291, min översättning).

Allt som allt: Boken är väl värd att läsas, inte enbart av forskare i ryska språket och litteraturen utan också av var och en som är intresserad av utvecklingen i Putins Ryssland.

Making Sense of Baltic Democracy. Public Support and Political Representation in Nationalising States

Kjetil Duvold

Örebro Studies in Political Science No 13

Örebro: Örebro universitet 2006

397 s., ISBN 9176684849

Omtalt av **Hermann Smith-Sivertsen** [dr. polit., førsteamanuensis i statsvitenskap ved Høgskolen i Buskerud]

Statsviteren Kjetil Duvold disputerte for doktorgraden ved Örebro universitet i 2006, og den fylige avhandlingen er nå gitt ut i serien *Örebro Studies in Political Science*. I avhandlingen merker man raskt Duvolds bakgrunn, han er opprinnelig utdannet ved Institutt for sammenliknende politikk i Bergen og referansene til Stein Rokkan (instituttets «far») er ikke få. Man opplever også i teksten Duvolds nære kjennskap til Baltikum (han var blant annet lektor ved EuroFaculty i Litauen før han havnet i Örebro). Og man merker at dette ikke er forfatterens første publikasjon om baltisk politikk og samfunn.

Duvold er opptatt av den vellykte demokratiseringen i Estland, Latvia og Litauen, og i god «rokkansk» ånd ses denne i sammenheng med nasjonsbyggingsprosjektene. Han er også interessert i båndene mellom innbyggerne og de nye politiske systemene i disse landene. Her kan ikke minst de politiske partiene være viktige i å formidle krav og interesser nedenfra. En gjennomgang av de baltiske partisystemene og partypologier er viet god plass.

Avhandlingen er grundig, drøftende, reflektert og preget av god språkføring. Duvold har hentet inn opplysninger og vurderinger fra et stort antall kilder og gjør ikke minst god nytte av data fra New Baltic Barometer. Kapitlene om nasjonsbygging og regimestøtte fremstår som solide, og det argumenteres godt for at et politisk fellesskaps grad av vellykthet er avhengig blant annet av nasjonsbygging og en fungerende minoritetspolitikk. Det kan imidlertid innvendes at teksten skjemmes av en del gjentakelser.

En mer tungtveiende innvending er allikevel det faktum at avhandlingen kun bygger på datasett som er samlet inn av andre forskere. Datasett om politiske holdninger vil jo i høy grad være samlet inn i tråd med hypoteser og antakelser hos dem som bestiller innsamlingen. Det spørres om noe og selv sagt ikke om alt, og respondentene får gitte svaralternativer å velge mellom. Dermed blir Duvold til en viss grad en fange av andre forskeres vurdering av hva

som er empirisk interessant ved disse landenes politikk og samfunn. Følgen er at datasettene ikke alltid gir et tilstrekkelig grunnlag for de slutsninger som trekkes. Hvordan kan man for eksempel trekke konklusjoner om forholdet mellom skillelinjer og partier når man mangler datasett om hva slags velgere de enkelte partiene har?

Et eksempel på det å være prisgitt andres spørsmålsformuleringer er tabellen om folkelige oppfatninger av skillelinjer i de baltiske land (s. 271). Her ble respondentene bedt om å ta stilling til seks mulige skiller mellom de politiske partiene i sine respektive land. Men disse svaralternativene passer etter min mening dårlig for baltiske velgere, og viktige svaralternativ er utelatt. Det eneste svaralternativet som kan vise uenighet om alt som er knyttet til marked, skatt, økonomi og velferd er for eksempel «state intervention versus market». En slik mulig skillelinje kan dessuten ikke ha vært lett å forstå for velgere som ikke engasjerer seg i ideologiske debatter om generelle prinsipper. I stedet ville jeg tro at holdningsalternativ av typen «Staten må bruke mer på velferdstiltak selv om dette vil medføre skatteøknninger» ville være lettere for velgere i nye demokratier å ta stilling til. Slike lett forståelige holdningsalternativ ser imidlertid ikke ut til å ha vært inkludert i undersøkelsen Duvold benytter.

Den mulige skillelinjen «urban versus rural» må også ha fremstått som svært abstrakt for mange baltiske respondenter som slett ikke opplever noen ideologisk motsetning her. Hadde man i stedet bedt respondentene om å ta stilling til en formulering som «Staten må bruke mer penger på landbruksstøtte og transporttilbud for landsbygden», ville det fremstått som mer forståelig at dette er en *interessemotsetning* som ikke behøver å innebære så mye mer enn nettopp det.

Interessemotsetninger rundt språk og religion var dessuten fraværende blant de mulige skillelinjene det ble spurta om, noe som er høyst betenklig. Det samme gjelder skatt og velferd. Det er som sagt ikke Duvold som har samlet inn disse dataene, og han kan dermed ikke lastes for utelatte spørsmål, men problemet er at spørsmålene som er stilt gir lite grunnlag for å si noe om velgernes oppfatning av skillelinjer og om skillelinjenes betydning for partiene. Allikevel bruker Duvold dette datasettet uten å la seg begrense av dets åpenbare mangler (s. 270ff). Når Duvold så diskuterer velgernes svake vektlegging av sosioøkonomiske spørsmål i Latvia (s. 282) uten å reflektere over at datainnsamlingen ble gjort slik at respondenten i liten grad ble invitert til å nevne slike spørsmål, bærer det ekstra galt av sted. Partiene Latvias vei, DP-Saimnieks, sosialdemokratene og Ny æras suksess i ett eller flere av valgene 1993–2002 var knyttet til nettopp det at de la større vekt på spørsmål som ikke var inkludert i datasettet.

mål knyttet til økonomi, fordeling og velferd enn på etnopolitiske spørsmål.

Når Duvold i en overskrift hevder at «personligheter og populisme» erstatter skillelinjer (s. 309), mener jeg at det ikke er godt nok empirisk belegg for å påstå dette. Selvsagt kan vi ikke forklare nye partier uten å skjele til aktørenes betydning for dannelsen og markedsføringen. Men heller ikke i Baltikum kan partier over tid slippe helt unna viktige skillelinjer som høyre/venstre eller hensyn til minoritetsspråk versus promotering av majoritetsspråket. Sitter man først i parlamentet, må man ta stilling.

En annen innvending er Duvolds plassering av en rekke partier fra alle tre baltiske land i en populismekategori (s. 309–12). Det er imidlertid uklart hva som har vært kriteriene for at disse partiene ble klassifisert slik. Det kan se ut som om et parti er populistisk for Duvold hvis det har en kjendis som leder og får en god del stemmer på en bred appell samtidig som det ikke plasserer seg tydelig ideologisk sett. Problemet med en slik definisjon er at de fleste moderne partier som klarer seg i valg vil havne i denne kategorien. Og alle partier som ikke har marginal oppslutning, vil se «populistiske» ut en uke før valget. Hvis så å si alle partier med over 7–10 % oppslutning passer inn i definisjonen på et populistisk parti, har vi liten nytte av å operere med en slik kategorisering.

En siste kommentar er knyttet til det russisktalende elektoratet. Duvold hevder at «mainstream» latviske partier ser ut til å være motvillige til å tiltrekke seg russisktalende velgere (s. 300). Dette er noe overdrevet. Ved Saeima-valget i 1995 var det fire partier blant dem som kom inn i parlamentet som hadde godt blandete elektorater i etnisk forstand, og ved valget i 1998 tre slike partier.

Russia and the CIS – Janus-Faced Democracies

Kimmo Elo & Katja Ruutu (red.)

Helsinki: Aleksanteri Institute/ Kikimora Publications 2005

201 s., ISBN 9521025867

Omtalt af **Flemming Splidsboel Hansen** [phd, analytiker, Forsvarets Efterretningstjeneste]

Russia and the CIS – Janus-Faced Democracies indeholder en samling af i alt ti papers, som blev fremlagt på en konference på Aleksanteri Instituttet i Helsinki i 2004. Som det ofte er tilfældet

med denne form for værker, er indholdet en anelse uens. Det gælder niveauet, stilken og sågar relevansen.

Det overordnede tema er udviklingen af demokrati i SNG-landene, og bogen er inddelt i tre hoved afsnit: «Ruslands politiske system», «Valg og partier i Rusland og SNG» foruden «Medier og uddannelse i Rusland». Der er således stor fokus på Rusland, men det virker naturligt, når man tænker på landets dominerende status i SNG: Hvis Rusland styrker sit demokrati, vil det blive meget vanskeligere for de mere autoritære styrer i SNG at bevare deres magt. Og omvendt, hvis Rusland går i en mere autoritær retning, hvilket desværre synes at være tilfældet, vil det blive langt nemmere for disse styrer at afvise krav om reformer. Litteraturen om Ruslands krydkonditionalitet og krydssocialisering i forhold til de andre SNG-lande (f.eks. Ukraine efter Orangerevolutionen) er hastigt voksende, og denne bog er i principippet en del af denne bølge.

Janina Šleivyte åbner bogen med en diskussion af Putinstyret. Det er interessant men også ganske forudsigelig læsning. Teksten er en del af den strøm af kritik, som i disse år kommer Putin og hans system i møde. Langt størstedelen af denne kritik er fuldt ud berettiget, men en del synes at hvile på forudfattede meninger, fejlfortolkninger og en akademisk ensretning, som siger, at stort set alt er gået fra dårligt til værre i Rusland i de seneste syv år. Šleivyte arbejder med tre former for statsopbygning: kapacitet (administrative funktioner), integritet (forholdet mellem center og periferi) og endelig autonomi (evne til at gennemføre politik uden pres fra særgrupper). Hendes hovedkonklusion er, at «i stedet for at styrke staten, har superpræsidentialismen gjort den svagere» (s. 14). Men Šleivytes bidrag mangler et forsøg på at falsificere hypoteserne. Det er desværre let at finde eksempler på politiske flaskoer i dagens Rusland, men der er også successer. Og Putin kan med rette tage en stor del af æren for mange af disse. Šleivyte mangler at forklare baggrunden for disse successer – er det pga. eller på trods af Putin?

Senere i samme afsnit følger Kimmo Elo og Piia Elo med en tilsvarende analyse om de autoritære tendenser under Putinstyret. De to forfattere ser ikke overraskende en tendens til en mere autoritær styreform i Rusland. De kritiserer de mange folk, som stadig bruger betegnelsen «demokrati» om Rusland (ss. 58–59), og foreslår, at man stopper med at regne demokrati ud i procenter. I stedet ønsker de blot tre nagelfaste typer: demokrati, autoritarisme og totalitarisme (s. 60). Jeg tilslutter mig kritikken af de mange halve og trekvartere demokratier, men jeg synes nu også, at meget bliver spildt, hvis vi

mister alle gråzonerne. Få skridt væk fra demokratiet venter jo ikke det autoritære styre – der venter i stedet det mindre demokratiske styre.

Imellem disse to kapitler har Katja Ruutu, den andre af de to redaktører, et bidrag, som er læseværdigt, men som virker malplaceret, og ikke har meget at byde på i forhold til værkets overordnede tema. Der er reelt blot tale om en gennemgang af forskellig litteratur inden for emnet «forfatningsudviklingen i Rusland og Sovjetunionen». Som læser kunne man håbe på at få noget at vide om den mulige forfatningsudvikling i Rusland i de kommende år, men bidraget indeholder intet om dette.

Andrew Wilson åbner bogens anden del med en diskussion af den politiske manipulation (*spin*), som fandt sted under det ukrainske præsidentvalg i 2004. Han leverer et personligt og engagerende bidrag, men hans diskussion er ikke-videnskabelig og fuld af forudfattede meninger. Wilson demonstrerer hvordan russiske spindoktorer deltog på Janukovitjs side i valget i 2004. Det er dog ikke klart, hvad problemet er i dette her. Bortset fra det åbenlyst ulovlige, hvad er så det specielle ved valget i 2004? Russiske kampagnefolk hjalp Janukovitj på den måde, som de nu en gang mente var bedst. Det indebar bl.a. at spille på vælgernes irrationelle følelser og deres angst, at male sort-hvide billede og opstille skarpe dikotomier. Wilson mener åbenbart, at den slags er uacceptabelt, men det foregår jo også i en rekke land i Vesten, inkluderet i Storbritannien, hvor Wilson kommer fra. Det er beskildt, men det er det jo mange steder. Diskussionen mangler desuden en sidste opsummering. Som læser mangler jeg f.eks. oplysninger om spindoktorernes effekt. Hvor stor en rolle spillede de egentlig? Var de selvstændige «entreprenører», eller var de på en mission for Kreml? Hvad siger valget i Ukraine os om fremtidige valg i SNG-landene?

Fra Ukraine går vi til Belarus, og til Jelena Korostelevas analyse af demokratiets vilkår i landet. Korosteleva har valgt at se på lokalvalg, og hun finder et blandet billede: De hviderussiske vælgere støtter i principippet ideen om demokratiet og dets normer og institutioner, men de har ofte svært ved at acceptere politiske mindretal (ss. 102–03). Den demokratiske politiske kultur er m.a.o., stadig svagt udviklet. Undersøgelsen fokuserer på det lokale niveau. Forfatteren forklarer, at når der er opnået en stærk styring af det lokale niveau, er det nemmere for regimet at fremvinge den støtte, som det behøver for at overleve (s. 98). Jeg er dog ikke overbevist. Man vil umiddelbart tro, at den stærke centralisering i stedet gør det statslige niveau til det afgørende. Det er muligvis ikke tilfældet, men Korosteleva mangler i givet fald så at forklare hvorfor.

Herefter kommer så en særdeles aktuel diskussion om venstrefløjen i Rusland. Luke March diskuterer, hvad han betragter som Kommunistpartiets (KPRF) endelige sammenbrud i 2003, og giver et bud på den fremtidige udvikling på den russiske venstrefløj. Kapitlet er godt og velskrevet. Et af de mest interessante spørgsmål ved det kommende Dumavalg i december 2007 vil være, hvorvidt KPRF vil kunne forcere den nye spørregrænse på 7 %. Hvis det ikke lykkes for KPRF at komme i Dumaen, må det antages at partiet stort set er færdigt. Ifølge March åbner KPRFs kollaps mulighed for, at mere radikale venstrefløjspartier kan indtage deres plads på den politiske scene (s. 113). Det er dog ikke på nogen måde sikkert, at der vil opstå en efterfølger til KPRF – det er mere sandsynligt, at kommunisternes tid er forbi her 14 år efter Sovjetunionens død. Ruslands fortsatte økonomiske vækst og øgede internationale selvbevidsthed giver sammen med styrets kontrol over medierne ikke de bedste vilkår for hverken KPRF eller mere radikale efterfølgere til dette parti.

Derefter gælder det for læseren om at holde øjnene fokuseret på papiret. Peter Söderlund leverer en kvantitativ analyse af de regionale lederes overlevelseschancer i Rusland. Siden kapitlet blev skrevet er systemet lavet om, og de direkte valg er afskaffet, men det er interessant læsning alligevel. Söderlund finder, hvad mange allerede havde på fornemmelsen, nemlig at der var en forholdsvis lille og langsom udskiftning på det regionale niveau. For at forklare overlevelseschancerne tester Söderlund seks uafhængige variabler. Hans konklusion er, at tilslutningen faldt til ledere, som søgte genvalg for anden gang (altså en tredje periode), at de mistede stemmer, når antallet af kandidater steg, og at de blev bebrejdet, når økonomien fik det svært. Deri ligger vist ikke noget overraskende, men det er bestemt rart at få det dokumenteret.

I det sidste afsnit diskuterer bogen så «Medier og uddannelse i Rusland», og den præsenterer tre korte og lette bidrag. Først har Dmitrij Strovskij en interessant diskussion af mediernes udvikling og deres rolle som instrument til at fremme værdier og normer i samfundet. Strovskij trækker en lige linje fra det førrevolutionære Rusland over Sovjetunionen til det moderne Rusland, når han beskriver, hvorledes medierne traditionelt har tjent særlige politiske og økonomiske interesser. Det er utvivlsomt vigtigt at vide, hvem der står bag de forskellige medier i Rusland, men jeg har på fornemmelsen, at Strovskij undervurderer situationen i Vesten, hvis han tror, at vi ikke også her er nødt til at gøre os lignende overvejelser (tænk f.eks. på Berlusconis mediedominans i Italien).

Greg Simons fortsætter ad samme spor i sin diskussion af pres-

sens vilkår i Rusland. Simons tegner et billede af en mediecentralisering, som gør det vanskeligt for kritikere at komme til orde i dagens Rusland. Det kan forekomme paradoksalt, da der i januar 2003 var registreret 1728 tv-stationer og 1246 radiostationer i landet (s. 181), og når man dagligt kan finde kritik af Putin og hans regering i de russiske medier. Rusland har ikke mediekontrol som i det tidligere Sovjetunionen, men de statskontrollerede medier dominerer øteren, og det er afgørende for at få de «rigtige» budskaber ud. Ifølge Simons har den russiske regering sat sig som mål at skabe et integreret «informationsrum» i Rusland, hvilket sandsynligvis vil medføre, at de statskontrollerede medier vil få en endnu mere dominerende position.

Bogens sidste kapitel af Kari Kaunismaa diskuterer definitionen og brugen af ordet «demokrati» i russiske skolebøger. Der er for så vidt tale om et spændende og vigtigt emne, men analysen er overfladisk, og de valgte tekster bliver ikke præsenteret. Dermed bliver diskussionen i bedste fald indforstået, og i værste fald misvisende. Efter endt læsning sidder jeg tilbage med en række spørgsmål, som Kaunismaa burde have taget fat på i sit bidrag: Står de valgte tekster centralt i undervisningen? Er det undervisningsministeriet, som har valgt og blåstemplert dem? Har der været en udvikling i den litteratur, som er blevet benyttet i skolen siden 1992, eksempelvis i retning af en mindre positiv omtale af vestligt demokrati?

Samlet er der tale om en serie interessante diskussioner. Værket byder på lidt for enhver smag og interesse. Den manglende enshed i niveau og stil trækker dog ned.

The Failure of a Movement: the Rise and Decline of Democratic Russia 1989–1992

Geir Flikke

Acta Humaniora No 250

Oslo: University of Oslo 2006

296 s., ISSN 08063222

Recenserad av **Bo Petersson** [professor i statsvetenskap vid Lunds universitet]

Hur många läsare minns egentligen Demokratiska Ryssland (DR)? En vanlig reaktion torde vara «just det, ja...». Demokratiska Ryssland var en paraplyorganisation som var mycket inflytelserik som en

demokratiseringens pådrivare i den dåvarande Ryska rådsrepubliken under Sovjetunionens sista skälvande år. Den absoluta storhetsperioden inföll 1990 då rörelsen framgångsrikt förde fram en mängd från Sovjetunionens kommunistiska parti oberoende kandidater i de allmänna valen till den ryska folkkongressen/Högsta sovjet. Därtill var DR mycket framgångsrikt i att organisera opinionsbildning till stöd för en accelererad reformverksamhet i Sovjetunionen och Ryssland. Den var förvisso bra mycket mera pådrivande än vad den sovjetiske reformpresidenten Michail Gorbatjov fann bekvämt. Mer än kanske någon annan kollektiv aktör i det Ryssland som höll på att frigöra sig från den sovjetiska statsstrukturen var DR ledande i att introducera demokratins språk som en åtminstone för en tid dominerande diskurs, fronadera mot det totalitära sovjetarvet och försöka föra in det ryska politiska livet i en demokratisk strömfåra.

I sin analys av DR:s uppgång och fall tar dock Geir Flikke intressant nog en annan utgångspunkt. Han accepterar inte DR:s verksamhet som en framgångssaga, utan ser den snarare som ett stort misslyckande. Hur kom det sig att denna rörelse, med sin uppsjö av välkända intellektuella aktivister och demokratiförespråkare, inte lyckades behålla det politiska initiativet? Här ingick ju ändå bemärkta storheter som Jurij Afansijev, Galina Starovojtova, Telman Gdljan och Garri Kasparov för att nämna några. Det hela komplicerades förvisso av att det i kulisserna fanns en viss Boris Jeltsin, som i mycket bars fram av DR, men som aldrig helt ville klargöra sin position visavi organisationen. Genom sin ambivalenta hållning och dominerande status i dåtidens Ryssland snarare hämmade han än främjade DR. Men ändå, hur kom det sig att rörelsen aldrig lyckades formera sig till ett politiskt parti som i allmänna val kunde omsätta rörelsens obestridliga opinionsbildarmakt till ett mer beständigt politiskt inflytande till fromma för Rysslands utveckling i demokratisk riktning? Detta är den främsta fråga som Flikke ställer i sin studie.

Det är förvisso en mycket relevant fråga. Kanske hade han kunnat betona dess implikationer för nutiden ännu tydligare. Man skulle rentav kunna spetsa till det så att DR:s misslyckande att omforma sig till politiskt parti och behålla åtminstone en del av det politiska initiativet kan tjäna som en förklaring till varför de demokratiska partierna är så svaga i dagens Ryssland, där ju varken Jabloko eller SPS lyckades forcera spärren för parlamentarisk representation vid det senaste dumavalet 2003. Kanske kan man hävda att om DR hade lyckats konsolidera sig som politisk aktör hade den politiska utvecklingen i Ryssland idag kunnat se annorlunda ut. Om inte

«om» hade varit hade kanske de auktoritära tendenserna i Putins Ryssland inte varit lika påtagliga.

Flikke bygger i källhänseende framför allt på omfattande studier av den ryska demokratiska rörelsens pressorgan från 1990-talets början. Hans främsta teoretiska verktyg för att utföra analysen är hämtade från teoribildningen kring sociala rörelser, vilken han sammankräver med Angelo Panebiancos modell för politiska partiers organisatoriska utveckling. Utgångspunkten är att när sociala rörelser och för den delen politiska partier institutionaliseras tenderar allmänt hållna målsättningar och visioner, som samlar många, att ersättas av mera snävt definierade själviska mål och intressen hos enskilda aktörer och grupper av aktörer. Då kan motsättningar bryta fram som sätter organisationens existens i fara. Det var enligt Flikke just det som hände med DR.

För att göra en lång historia kort blev DR:s öde att rörelsen konsumerades inifrån av intern splittring och motsättningar som kom i dagen när de första samlande målen, att åstadkomma en samhällsomvändning i demokratisk riktning och utmana och upplösa det sovjetiska kommunistpartiets maktmonopol, hade uppnåtts. Denna dynamik visar Flikke övertygande på i sin avhandling. Han gör så på ett minutiöst noggrant och empirinära vis, där teorianvändningen huvudsakligen begränsas till tillämpning av färdigformulerade teoripaket. Även om han inledningsvis positionerar sig mot författare som M. Steven Fish och Michael Urban, vilka båda analyserat den ryska demokratiska rörelsens utveckling eller snarare brist på sådan, är hans allmänna teoretiska ambitioner ganska ringa. Han ägnar sig inte åt teoriutveckling i egentlig mening; snarare är kännetecknet att han fortlöpande och ganska mekaniskt relaterar till Panebianco och resursmobiliseringsskolan inom teoritraditionen om sociala rörelser.

Flikkes studie är alltså ett ytterligt noggrant utfört empirinära arbete vilket är på gott och ont. Det positiva är att avhandlingen representerar gedigen grundforskning, en faktabank som efterföljande forskare kan referera till och utgå ifrån. Den kan bli ett slags standardverk inom sitt empiriskt ganska smala fält. Nackdelen är att framställningen aldrig riktigt lyfter, den kör istället lätt fast i ett myller av namn, parti- och grupperingsbeteckningar och förkortningar. Särskilt läsarvänlig är den inte. Det finns visserligen en förkortningslista, men ett personindex hade också varit av nöden. Framställningen förs därtill fram så omsorgsfullt och metodiskt att man som läsare ibland förlorar tålamodet. Även om Flikke skrivit en mycket gedigen doktorsavhandling är det tyvärr svårt att se att den

befintliga produkten skulle kunna vara intressant för kommersiell utgivning på internationellt förlag. Karaktären av examensarbete är alltför påtaglig för det.

Som läsare skulle man önska att författaren åtminstone avslutningsvis hade klivit fram ett steg och med större utförlighet och kanske mod försökt ta sig an de tidigare nämnda stora frågorna med implikationer för dagens politiska realiteter. Vilka konsekvenser har DR:s misslyckande att bibehålla initiativet haft för det politiska skeendet idag? Hade de demokratiska partierna varit en kraft att räkna med om DR hållit sig kvar på den politiska scenen? Eller med andra ord: skulle Ryssland ha varit det demokratiska framtidensrike som en del trodde att det skulle bli under de där magiska åren i början av 1990-talet?

The Three Yugoslavias: State-building and Legitimation, 1918–2005

Sabrina P. Ramet

Bloomington, IN: Indiana University Press 2006

817 s., ISBN 0253346568

Recenserad av **Jens Stilhoff Sörensen** [fil dr i historia och civilisation, EUI]

Trots att det politiska och mediala intresset delvis har svalnat med upphörandet av väpnade konflikter, är den jugoslaviska statsbildningen, dess sammanbrott och formeringen av dess efterföljarstater fortsatt ett viktigt och högaktuellt forskningsområde. I en nyskriven bok analyserar Sabrina Ramet de tre jugoslaviska statsbildningarna (1918–41, 1943/45–91, samt Serbien-Jugoslavien under Milošević) utifrån en modell av legitimitet och systemstabilitet. Detta är ett omfattande arbete på över 800 sidor med anspråk på tematiserad historieskrivning men som tenderar åt en slags allmän historia från perioden omkring etablerandet av det första Jugoslavien och framåt. Ramet inleder med ett teorikapitel där hon formulerar en tes om legitimitet som hon kopplar till stabilitet och går sedan över i en narrativ historia med början efter 1918 men med viss tonvikt på det andra Jugoslavien, dess sammanbrott och krigen under 1990-talet. Hon avslutar med reflektioner kring dess efterföljarstater. En av de viktigaste slutsatserna hon drar är att ingen av de jugoslaviska statsbildningarna var legitim (efter hennes stipulerade liberala modell) i bemärkelsen att skapa rättssäkerhet, representativ demokrati, etc. och att de därför heller inte var politiskt stabila.

Som narrativ betraktad och med hänvisning till detaljer såväl som litteratur och referenslista är detta ett imposant arbete som kröner ett flera decennier långt engagemang. Ämnets natur är dock av sådan art att det rymmer många kontroverser och olika tolkningar av disciplinär, teoretisk-ideologisk och annan art. Inte minst finns omfattande skillnader mellan olika nationellt färgade perspektiv på regionens historia och politik. Med denna reservation avklarad måste det ändå framhållas att Ramets tes och förhållningssätt till historia innehåller vissa problem.

Till att börja med formulerar Ramet en modell av en slags liberal universalism som hon använder som måttstock på politisk legitimitet, vilken sedan utgör en grund för att bedöma systemstabilitet. Det är en stipulerad liberal modell som hon bygger bland annat på en formulering av naturrätten där hon läser in en hel del anakronistiska element i en rad historiska, politiska och teologiska tänkare från Thomas av Aquino, till Jean Bodin, Thomas Hobbes och David Hume. Som jag förstår Ramet försöker hon spåra olika «enhet-idéer» tillbaka i historien, vilka sedan blir de byggstenar som utmynnar i hennes egen formulerade universalism. Problemet med denna perennialism är att en del av de historiska tänkarna så att säga blir angripna med «moderna vapen» där Ramet inte tar hänsyn till den historiska kontext de olika författarna levde och verkade i. Utvecklingen inom intellektuell historia (särskilt i Cambridge med Quentin Skinner och John Pocock) har under de senaste decennierna varit att just betona vikten av kontexten för olika författare och verk. Här har både den klassiska idéhistorien från Arthur O. Lovejoy (med enhet-idéer som är eviga) och själva begreppens historiska kontextbundenhet och innebörd kommit att omvärderas.

I Ramets fall accentueras problemet genom att hon också tycks ha en teleologisk syn på idéernas utveckling. För att ta ett enstaka exempel får Thomas av Aquino en rejäl dos anakronistisk behandling när hon tolkar hans syn på naturrätt helt befriad från den djupt teologiska och religiösa kontext i vilken den var inbäddad. Jag är ingen expert på Thomas av Aquino och det skall glatt medges att det finns de som menar (naturrechtsliga thomister och andra) att hans användning av begreppet naturrätt inte behöver vara kopplat till Gud utan är ett filosofiskt begrepp som skapar en möjlighet att förstå vissa instinkter i mänskans natur. Men att därifrån dra politiska idéer som kan sammanfogas med andra för att skapa en liberal teori om regim- och statslegitimitet i sekulära (och kanske även pluralistiska) sammanhang under 1900-talet är steget ganska långt. Vill man hitta historiska tänkare för att underbygga samtidia

liberala teorier om legitimitet skulle man kanske hellre söka sig till Marsilius av Padua eller Leonardo Bruni. Problemet med de senare är att de betonade självbestämmande (av sina stadsrepubliker gentemot imperie- eller påvemakt), vilket lika gärna skulle kunna användas för att hävda att Jugoslavien faktiskt var legitimt eftersom det formerades som nationellt självbestämmande (gentemot sönderfallande imperier efter Versaillesfreden, och gentemot Nazi-Tyskland respektive det kommunistiska Sovjetunionen under Tito-perioden) även om det inte var en liberal demokrati.

Frågan om legitimitet i Jugoslavien (alla tre) är relevant och central men borde angripas på ett annat sätt. I stället för att konstruera ett schema som kan checkas av vore det intressant att studera hur legitimiseringsprocesser faktiskt gick till. Detta kan ju ske på olika sätt: exempelvis erbjöd partisanerna dels en ideologi om ekonomisk utveckling såväl som egalitet (med socialismens framgångar som exempel), dels en befrielse från utländsk ockupation utifrån egena ansträngningar. Som legitimering var detta ganska effektivt. Den federala lösningen var också ett sätt att överbrygga de nationalitetsproblem som fanns och skapa legitimitet för den nya staten. Under 1990-talet var det i stället legitimering på etnisk-nationell grund, vilket under en kort period lyckades ganska bra.

I en klassisk (om än tidsenlig och ideologisk) behandling har Bogdan Denitsch studerat just hur man legitimrade revolutionen i Jugoslavien (*The Legitimation of a Revolution*, 1976). I en nyutkommen avhandling av Tomas Niklasson (*Regime Stability and Foreign Policy Change*, 2006) behandlas frågan om stabilitet i det kommunistiska Ungern utifrån ett perspektiv om legitimitet, «performance» och tvångsmakt. Det finns med andra ord ett antal ansatser som vore mer rimliga för att bedöma frågor om stabilitet och legitimitet. Med en så särregen modell som Ramet konstruerar är det inte konstigt att slutsatsen blir att Jugoslavien ej någonsin var varken legitimt eller stabilt. Det finns en viss teleologi i att med facit i hand konstatera att Jugoslavien splittrades och att det därför inte var stabilt. Att postulera det socialistiska federala Jugoslavien som illegitimit anser jag i bästa fall vara en stark överdrift (många studier har visat på ett ganska omfattande stöd för självförvaltnings-socialismen). Att det däremot inte var en liberal demokrati är en annan sak, men det visste vi ju redan.

Ett annat problem hos Ramet är att hon gärna tolkar historien utifrån ett väl tendentiöst kroatiskt perspektiv. Detta gynnar varken kroater eller andra folkgrupper idag, då alla de nyblivna staterna kämpar med att göra upp med arvet från extrem nationalism och

med försoning mellan olika grupper. För en del frågor som potentiellt sätt kan vara kontroversiella saknas dessutom källhänvisning. Som ett enskilt exempel kan nämnas hennes diskussion av en ordbok som skulle ha publicerats 1967 och som skulle ha varit starkt diskriminerande mot det kroatiska språket till förmån för det serbiska (s 232–33). Formuleringen hon använder har hängt med några decennier och fanns redan i hennes bok *Nationalism and Federalism in Yugoslavia* (1984, i upplagan från 1992 s 102). Även där saknades referens och eftersom språkpolitiken inte låg på federal nivå kan man undra om hennes exempel stämmer. Skulle detta vara uttryck för en diskriminerande politik från statlig sida? En källhänvisning skulle möjligen kunna övertyga den skeptiske läsaren. Det ska dock medges att etnisk-nationell tendens är en känslig fråga som det är mycket lätt att bli beskyld för i den ena eller andra riktningen.

I stället kan vi ta upp ett problem med överdriven fokus på endogena faktorer som förklaring till Jugoslaviens sammanbrott (både under 1990-talet och under andra världskriget). Ramet undervärderar starkt både makrostrukturella faktorer som handlar om utvecklingen inom den globala politiska ekonomin och dess effekter på ett marginaliserat Jugoslavien, och systemiska som handlar om östblockets sammanbrott och den bipolära strukturens betydelse. Dessutom undervärderar hon en rad aktörers agerande, inklusive stormaktsintressen, IMF och Världsbanken, såväl som Tysklands roll. Detta innebär inte att de senare nödvändigtvis skulle vara de mer betydande, men det innebär att de är centrala dimensioner som inte bör underskattas i en analys av Jugoslaviens utveckling och sammanbrott. Ett utmärkt exempel här är Susan Woodwards studier *Socialist Unemployment* (1995) och *Balkan Tragedy* (1995), vilka visserligen återfinns i Ramets litteraturlista men utan att ha gjort något avsevärt intryck på hennes analys.

Trots dylika problem och utrymme för invändningar har Ramet gjort en omfattande arbetsinsats som måste erkännas och resultatet är ett bidrag i en viktig debatt om möjliga nytolkningar av jugoslavisk historia. De dramatiska omvälvningar som skett, och alltid sker, i en region där vi i dagsläget inte ens vet hur många statsbildningar som kommer att resultera ur Jugoslaviens upplösning, bör vara talande för att här finns ett område som genererat en rad problemställningar av olika slag och som fortsatt kräver analys från olika disciplinära ansatser.

Vikingenes Russland

Halvor Tjønn

Stavanger: Saga bok 2006

236 s., ISBN 8291640270

Omtalt av **Anders Kjølberg** [seniorforsker, Forsvarets forskningsinstitutt, Kjeller]

Norge og Russland er naboland, men de direkte kontaktene mellom de to landene har inntil nylig stor sett vært svært begrenset. Det er også vært en nærmest oppsiktsvekkende liten interesse for russisk historie her i landet, selv om dette har endret seg noe etter etableringen av Barentssamarbeidet. Dette samarbeidet ble, med rette eller urette, sett som en slags fortsettelse av den gamle pomorhandelen på 1700- og 1800-tallet, noe som derfor skapte en viss interesse for denne perioden i de norsk-russiske relasjoner.

Vi har imidlertid også en annen og tidligere periode med forholdsvis omfattende forbindelser: perioden fra 800-tallet frem til 1000-tallet, den vi gjerne kaller vikingtiden. Det har så langt vært ubetydelig interesse blant norske historikere for norsk-russiske kontakter i vikingtiden, selv om enkelte arkeologer har deltatt i utgravninger i Russland. Derfor er det en begivenhet når det endelig foreligger en ny norsk bok, Halvor Tjønns *Vikingenes Russland*, om disse forbindelsene. Vera Henriksens *Med skip til lands og til vanns. Eventyret om vikinger i Austrveg* (1981) er den siste boken som utkom på norsk om dette temaet. Fra svensk side derimot er det kommet flere bøker, blant annet av Mats G. Larsson. Når det gjelder den internasjonale litteratur på området, er det spesielt verd å merke seg Wladyslaw Duczkos *Viking Rus* (2004), Simon Franklin og Jonathan Shepards *The Emergence of Rus 750–1200* (1996), Omeljan Pritsaks *Old Scandinavian Sources other than the Sagas* (1981), H.R. Ellis Davidsons *The Viking Road to Byzantium* (1976) og George Vernadskys *Kievan Rus* (1948). I tillegg til disse kommer Håkon Stangs *The Naming of Russia* (1996), en studie Tjønn ikke henviser til i sin litteraturliste. Dette temmelig ukjente, men også svært kontroversielle verket favner langt bredere enn hva titelen indikerer, og er en uhyre kunnskapsrik analyse av Rus-tidens Russland basert på nordiske, russiske, greske og arabiske kilder.

Til tross for den noe ambisiøse tittelen har Tjønns bok et langt mer begrenset siktepunkt. Den behandler i første rekke Norges relasjoner med Russland med utgangspunkt i sagaenes beretninger. Det er imidlertid viktig å understreke at Norge var det nordiske land

som hadde færrest kontakter med Russland i vikingtiden – det var i første rekke Sverige og Danmark som sto for forbindelsene med Russland på denne tiden, noe som også kommer klart frem av det arkeologiske kildematerialet. Når vi likevel vet så pass mye om de norske forbindelsene, skyldes dette at Danmark og spesielt Sverige på langt nær har så gode skriftlige kilder til sin vikingtidshistorie som det Norge, takket være de islandske sagaskriverne med Snorre i spissen, har. Det er da også disse sagaene som er hovedmaterialet for Tjønn i hans beskrivelse av vikingenes Russland.

Boken faller naturlig i fire deler. Først er det en oversikt over de russiske arkeologiske og skriftlige kildene til Rus-tidens historie. Utgravningene av de gamle handelsknutepunktene i Nordvest-Russland og Ukraina, samt Russlands «Snorre», *Nestorkrøniken*, gir verdifulle bidrag til forståelsen av vikingenes bidrag til russisk historie, men både arkeologi og krøniker er åpne for tolkning. Selv om de i sum gir oss hovedtrekkene av historien, er det fremdeles usikre og til dels kontroversielle forhold som er uavklart, noe jeg vil komme tilbake til. Den andre hoveddelen er sagaenes beretninger om vikingenes ferder i østerled til Store Svitjod («Store Sverige») og delvis også til Miklagard (Konstantinopel), dels som politiske flyktninger, dels som leiesoldater. Den tredje delen omhandler delproblemer i forbindelse med Rus-tidens historie, mens den fjerde består av artikler relatert til russisk historie Tjønn har skrevet i *Aftenposten* gjennom årene, artikler som i hovedsak har lite å gjøre med bokens hovedtema.

Når det gjelder de delproblemene Tjønn tar opp i tredje del av boken, fortjener de selvfølgelig langt større oppmerksomhet enn det de kan gis i en kortfattet og populær fremstilling som Tjønns. Jeg kan her bare kort nevne noen av disse. Et problem som Tjønn bare i liten grad kommer inn på, er hvorfor vikingene dro til Russland. I vesterled, både på de britiske øyer og på kontinentet, var det plyndring som var hovedmotivet, selv om landnåm også var aktuelt i enkelte områder. I østerled derimot var det lite å plyndre, det var verken klostre eller handelsbyer. Svaret finner vi i de mange funnene av arabiske sølvmynter både i vikingsentrene i Russland og i Norden (særlig i Sverige): Det var handel i den hensikt å skaffe seg sølv fra den arabiske verden. Vikingene sökte å kontrollere deler av handelsrutene til den arabiske verden, både til Midtøsten og til Sentral-Asia. Varene de leverte var først og fremst pelsverk og slaver. De var derfor mer handelsmenn enn krigere. Dette ser man også i utgravingene av de tidligste vikingsentrene: Staraja Ladoga (Aldeigjuborg) og Rurikovo gorodisjtsje (Holmgard). Disse

«byene», som utviklet seg fra midten av 700-tallet, kan sammenlignes med Birka i Sverige og Skiringssal i Norge. Tidspunktet er ikke tilfeldig, for det var på midten av 700-tallet at det ble etablert fredeligere forbindelser mellom araberne og khazarene, noe som muliggjorde nye handelsforbindelser med den arabiske verden.

Når det gjelder et annet problem, opprinnelsen til navnet «Rus», og hvor den nye herskerklassen kom fra, har den gamle «normannerdiskusjonen» i Russland langt på vei blitt lagt vekk, og det er allment akseptert at «rus» var vikinger fra Norden. Den tradisjonelle tilknytningen mellom «rus» og Sverige kan imidlertid trekkes i tvil. I den sammenheng «rus» brukes i *Nestorkrøniken* er Danmark også aktuelt, særlig når det gjelder den mye omtalte oppfordringen om å komme og styre over landet for å skape ro og orden, en oppfordring som førte til at Rurik ble hersker i Russland. Navnet Rurik/Rørek er først og fremst kjent fra den danske kongeslekten og den eneste seriøse historiske kandidat til Rurik er da også et medlem av denne kongeslekten som hadde fått et len av den tyske keiser i Friesland, men som kom i konflikt med keiseren på midten av 850-tallet. Det er vanskelig å tenke seg at personer som ikke kunne påberope seg kongelig slekt, hadde den prestisje og legitimitet som var nødvendig i slike sammenhenger. De fleste «rus» hadde likevel temmelig sikkert svensk bakgrunn, noe det arkeologiske materialet også understreker. Sagaene indikerer også ifølge den meget kunnskapsrike og kontroversielle ukrainske historikeren Omeljan Pritsak at enkelte svenske konger, som Eystein Beli, var herskere i Aldeigjuborg, ikke Uppsala.

Når det gjelder et annet kontroversielt problem, angrepet på Konstantinopel i 860, ble dette ifølge *Nestorkrøniken* iverksatt av to lokale vikingledere fra Kiev, Askold og Dir. Dette er ekstremt usannsynlig både fordi Kiev på angeldende tidspunkt var underlagt khazarene og fordi det krevdes langt større ressurser enn det eventuelle lokale stormenn kunne stable på bena for å gjennomføre et slikt prosjekt. Her ville det trolig kreves ledere som ikke bare hadde kongelig legitimitet, men også internasjonalt ry som vikingledere. Pritsaks kandidater er her Hasting og Bjørn Jernside. Han plaserer Ragnar Lodbroks sønn Bjørn Jernside (Dir/Dyret=Bjørn) som Eystein Belis etterfølger i Aldeigjuborg med de lokale ressurser, og Hasting/Askold som den som mobiliserte i de nordiske land. Påstanden er dristig, men ikke ulogisk, og støtter seg på beskrivelsen av angrepet på Konstantinopel som finnes hos Saxo Grammaticus.

Et siste omstridt spørsmål i Rus-periodens tidlige historie er hvem denne Oleg var som ifølge *Nestorkrøniken* overtok makten

etter Rurik. Det sies bare at han var i samme familie som Rurik. Dersom Rurik var den samme som den danske Rørek, bør derfor også Oleg/Helge være å finne i den danske kongeslekten. Også her har Pritsak en forholdsvis troverdig kandidat: Lota Knut, som også gikk under navnet Helge. Denne Lota Knut/Helge ble fordrevet fra Hedeby av en svensk vikingkonge ca. år 900, og forsvinner med dette ut av den danske historien. Den såkalte *Ryde-årbogen* har imidlertid en beretning om at denne Lota Knut/Helge tok initiativet til en omfattende emigrasjon av dansker til «Prøyssen, Semigalia og Karelen». Pritsaks hypotese er at Lota Knut/Helge selv emigrerte, og at han er samme person som Oleg. Oleg er riktig nok plassert et par tiår tidligere i tid i *Nestorkrøniken*, men siden han sto for erobringen av Kiev, og denne ut fra arkeologiske data neppe fant sted før ca. år 900, er denne identifikasjonen ingen umulighet. Dette er bare noen av de uløste problemene som fremdeles gjenstår når det gjelder sammenhengen mellom vikingene og Russland, og som det har vært svært beskjeden interesse for i norske historikerkretser.

Tjønn er en erfaren journalist med lang fartstid i *Aftenposten*, og boken er lettlest og velskrevet og henvender seg til et publikum langt utover ekspertenes rekker. Boken fortjener derfor en bred leserkrets, noe det foreløpige salget også tyder på at den har fått. Men det er også å håpe at Tjønn inspirerer historikere som har mer vitenskapelige ambisjoner enn dem Tjønn har med denne boken, og at man endelig kan få en norsk interesse for denne perioden av de norsk-russiske forbindelser.

Nye bøker i Norden

DANMARK:

Bakhtin, Michail

Rum, tid & historie: kronotopens former i europæisk litteratur

To essays oversat af Harald Hartvig Jepsen
Århus: Forlaget Klim 2006
256 s. ISBN 8779550495

Boysen, Rolf

Rodinas brigade: roman

København: Gyldendal 2006
241 s. ISBN 8702045931

Dostoevskij, F.M.

Dostojevskijs breve

Oversat fra russisk af Ejnar Thomas-sen
2. udg., bd. 1
København: People's Press 2006
221 s. ISBN 8791812836

Dostoevskij, F.M.

De ydmygede og sårede

Oversat fra russisk af Ejnar Thomas-sen
2. udg.
København: People's Press 2006

Dyrhagen, Pia Ahlmann Bauck

"We're in between" An Analysis of Young Hungarians' Relations to National and European Identity

Specialrække 379

København: Institut for Antropologi
2006
127 s. [uden ISBN]

Elleemann-Jensen, Uffe

Det lysner i øst: vejen til et helt Europa

København: Gyldendal 2006
281 s. ISBN 8702054876

Fenger-Grøndahl, Carsten & Malene Sigøjnere – 1000 år på kanten af Europa

Århus: Aarhus Universitetsforlag
2006
408 s. ISBN 8779342728

Fogtdal, Peter

Zarens dværg: roman

København: People's Press 2006
281 s. ISBN 8791812356

Jehrbo, Emese

Et stykke af evigheden

Vordingborg: Attika 2006
304 s. ISBN 8775286351

Lewycka, Marina

En kort gennemgang af traktorens historie på ukrainsk: roman

Oversat fra engelsk af Inge-Lise Jespersgaard
København: Forlaget Veranda 2006
343 s. ISBN 8779761437

- Pitches, Jonathan*
Vsevolod Mejerhold: liv, teori & praksis
 Oversat fra engelsk af Niels Damkjær
 Gråsten: Forlaget Drama 2006
 163 s. ISBN 8778656141
- Sebestyen, Victor*
Ungarn 1956
 Valby: Borgen 2006
 362 s. ISBN 8721027064
- Stage, Jan*
Et kys fra Kaliningrad: roman
 København: Lindhardt & Ringhof 2006
 239 s. ISBN 8759522143
- Tolstoj, Lev*
Krig og fred
 Oversættelsen komplet & rev. af Marie Tetzlaff, bd. 1–2
 København: Gyldendal 2006
 718 s. ISBN 8702049678
- FINLAND:**
Aarelaid-Tart, Aili
Cultural Trauma and Life Stories
 Kikimora Publications A15
 Helsinki: Kikimora Publications 2006
 338 s. ISBN 9521034165
- Alexeieff Langhoff, Georges*
Återsken: historien om Marousia Langhoff, hovfröken i S:t Petersburg och Georges Alexeieff, rysk officer i fransk tjänst
 Berättat för Agneta Ulfsäter-Troell, Caroline Berglund & Gunilla de Besche-Öhrvall
- Heikkilä, Markku*
Den nordliga dimensionen
 Översättning av Christina Tallberg
 Eurooppa-tietoa 188b
 Helsingfors: Europainformationen 2006
 96 s. ISBN 9517245513
- Hellevig, Jon & Artem Usov*
Avenir Guide to Russian Taxes
 Helsinki: Russia Advisory Group 2006
 268 s. ISBN 9789529978502
- Hernesniemi, Hannu*
Industrial Clusters in Northwest Russia
 Lappeenranta University of Technology, Northern Dimension Research Centre 36
 Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2006
 67 s. ISBN 9522143251
- Kangaspuro, Markku & Jeremy Smith (red.)*
Modernisation in Russia since 1900
 Studia Fennica, Historica 12
 Helsinki: Finnish Literature Society 2006
 331 s. ISBN 9517468547
- Karjalainen, Timo P.*
The Environment in Contexts: Environmental Concern in the Komi Republic (Russia)
 Acta Universitatis Ouluensis. Series E, Scientiae Rerum Socialium 85

- Oulu: Oulun yliopisto 2006
67 s. ISBN 9514282493
- Kivelä, Heidi*
Aspects of Human Resource Management in Russia: Business Competence, Training and Recruitment
Lappeenranta University of Technology, Northern Dimension Research Centre 33
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2006
74 s. ISBN 9522142492
- Kuutma, Kristin*
Collaborative Representations: Interpreting the Creation of a Sámi Ethnography and a Seto epic
FF Communications 289
Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia 2006
282 s. ISBN 9514109694
- Kähönen, Aapo*
The Soviet Union, Finland and the Cold War: the Finnish Card in Soviet Foreign Policy, 1956–1959
Bibliotheca historica 103
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006
195 s. ISBN 9517468245
- Lodenius, Peter*
Ukraina – mitt i Europa
Helsingfors: Tigertext 2006
177 s. ISBN 9789519667553
- Ollus, Simon-Erik*
Russia in the Finnish Economy
- Helsinki: Sitra 2006
127 s. ISBN 9515635373
- Solanko, Laura*
Essays on Russia's Economic Transition
Bank of Finland Studies, E 36
Helsinki: Bank of Finland 2006
133 s. ISBN 9524623161
- Tiusanen, Tauno*
Foreign Investors in Transitional Economies: Cases in Manufacturing and Services
Lappeenranta University of Technology, Northern Dimension Research Centre 27
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2006
61 s. ISBN 9522141518
- NORGE:**
Blakkisrud, Helge (red.)
Towards a Post-Putin Russia
Conference Proceedings
Oslo: NUPI 2006
77 s. ISBN 8270021369
- Boye, Tore*
Litauen før og etter Sovjet: historie og næringsutvikling
Arendal: Baltic Business Development 2006
207 s. ISBN 82-99693233
- Ludvigsen, Harriet*
Turen går til Praha
Oversatt av Dag Biseth; norsk tilretteleggelse ved Eirik Myhr
Aschehoug reiseguider "Turen går til"
3. norske utgave

Oslo: Aschehoug 2006
132 s. ISBN 8203233287

Medbøe, Harald
Rrom: sigøynerreiser
Tekst og foto Harald Medbø; forord
av Jahn Otto Johansen
Oslo: Futurum forlag 2006
69 s. ISBN 8290367120

Mørnesland, Svein
Før Jugoslavia og etter
Kart: Milan Orožen Adamič
5. utgave
Oslo: Sypress forlag 2006
447 s. ISBN 8291224374

Politkovskaja, Anna
**En reise i helvete: rapport fra
krigen i Tsjetsjenia**
Oversatt fra den engelske og fran-
ske utgaven av Kjell Olaf Jensen
Oslo: Pax 2006
151 s. ISBN 8253030061

Politkovskaja, Anna
Putins Russland
Oversatt fra engelsk av Kjell Olaf
Jensen
Oslo: Cappelen 2006
351 s. ISBN 8202269296

Schwinke, Theodore
Praha
Oversatt av Hege Høiby & Krister
Tångring
Gylendals topp 10 reiseguider
Oslo: Gyldendal fakta 2006
160 s. ISBN 8205345635

Tjønn, Halvor
Vikingenes Russland

Stavanger: Saga bok 2006
236 s. ISBN 8291640270

Ulitskaja, Ljudmila
Sonetsjka
Oversatt av Marit Bjerkeng
Oslo: Bazar 2006
158 s. ISBN 8280871233

SVERIGE:

Bacu, Dumitru
**De antimänskliga: kommu-
nisternas tortyr och hjärntvätt
av nationalister bakom järn-
ridån**
Översatt av C. Fjälling
Linköping: Nordiska förlaget 2006
192 s. ISBN 9185043095

Bartoszewski, Wladyslaw
**I hjärtat av Europa: Polen – min-
nen och tankar**
Översatt av Bo Persson i samarbete
med Joanna Helander
Stockholm: Atlas 2007
165 s. ISBN 9789173892117

Carrère d'Encausse, Hélène
**Katarina den stora: en guldålder
för Ryssland**
Översatt av Ervin Rosenberg
Stockholm: Prisma 2006
527 s. ISBN 9151843943

Dietsch, Johan
**Making Sense of Suffering:
Holocaust and Holodomor in
Ukrainian Historical Culture**
Dissertation Lunds universitet
Lund: Department of History, Lund
University 2006
280 s. [uten ISBN]

- Einhorn, Lena*
Ninas resa: en överlevnadsberättelse
 Stockholm: Norstedts pocket 2006
 221 s. ISBN 917263734-X
- Holzman, Helene*
Detta barn skall leva: Helene Holzmans sanna berättelse om krigsåren 1941–1944
 Översatt av Leif Janzon
 Stockholm: Lind & Co 2006
 295 s. ISBN 9185267821
- Magnusson, Kjell*
Folkmord som metafor: bilden av kriget i Bosnien och Hercegovina
 Uppsala: Programmet för studier kring förintelsen och folkmord,
 Uppsala universitet 2006
 174 s. ISBN 9150618849
- Rees, Laurence*
Auschwitz: den slutgiltiga lösningen
 Översatt av Stefan Lindgren
 Stockholm: Prisma 2007
 392 s. ISBN 9789151847535
- Rudebeck, Lars (red.)*
Violent Conflict and Democracy: Risks and Opportunities
 Utsikt mot utveckling
 Uppsala: Collegium for Development Studies, Uppsala University
 2006
 179 s. ISBN 9197574104
- Unge, Wilhelm*
Polish-Russian Relations in an Eastern Dimension Context
- Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) 2006
 107 s. ISSN 16501942 [uten ISBN]
- Valge, Jaak*
Breaking away from Russia: Economic Stabilization in Estonia 1918–1924
 Översatt av Jüri Estam & Ann Kuslap
 Studia Baltica Stockholmiensis
 Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis 2006
 232 s. ISBN 9185445266
- Zamoyski, Adam*
Napoleons marsch mot Moskva
 Översatt av Margareta Eklöf
 Stockholm: Fahrenheit 2006
 528 s. ISBN 9197526231
- Zetterling, Niklas & Anders Frankson*
Tjerkassy 44: inringningen på Östfronten
 Översatt av Thomas Roth
 Stockholm: Norstedt 2006
 356 s. ISBN 9113013890
- Zetterling, Niklas*
“Fall Vit” – Andra världskrigets utbrott. Polen 1939
 Stockholm: Norstedts 2007
 368 s ISBN 9113015974
- Zoppè, Leandro & Gian Enrico Venturini*
Kroatien
 Översätt av Sofia von Malmborg
 3. aktualiseringade utg.
 Första klass reseguiden
 Stockholm: Streiffert 2007
 288 s. ISBN 9178864410

Summaries

Shifting Parties, Constant Cleavage – or the Reversed Cleavage Model

Svenn Arne Lie

To study the formation of party systems in post-communist countries, a theory framework developed for a Western European context may be a useful, although not sufficient tool. Whereas Lipset and Rokkan's cleavage model presupposes a high degree of party institutionalisation, today's post-communist countries are characterised by weak alignments between voters and parties, and unstable party systems. New parties are constantly emerging and gaining – but then disappear, changing names, splintering or merging with other parties.

This article introduces the reversed cleavage model as an attempt to adopt the study of cleavages to a post-communist setting. Instead of focusing upon continuous representation of political parties, the reversed cleavage model applies cleavage continuity as a point of departure. The unstable party system is thereby not connected with lack of recognition of the cleavages within the electorate, but with the parties' inability to establish long-lasting alignments with their electorates. The model is illustrated by the urban–rural cleavage in Lithuania.

Nordisk Øst-forum | 21[1] 2007:5–24

Cleavages in Russia? Lipset and Rokkan in a Russian context

Bjarte Folkestad

This article explores possible cleavages in the Russian electorate. Based on two exit polls from the 1999 and 2003 Duma elections, the article uses logistic regression in analysing voting behaviour.

After first having examined the theory framework of Lipset and Rokkan and then the debate on whether cleavages are a useful tool for understanding voting behaviour in post-communist countries, the article seeks to translate the cleavage model into a Russian context.

The Russian party system seems at best to be chaotic, and the question is whether this might also apply to the voting public. The analysis reveals that the Russian electorate is rather stable in its preferences, so that the Russian party system may develop a more coherent pattern in the years to come. The most significant cleavages identified here are related to the communist heritage and centre–periphery relations. The findings also indicate that there exists a cultural cleavage related to how Russia should interact with the West. This cleavage mainly comes into play in structuring the preferences of the liberal and nationalistic electorate. The author concludes that cleavages, both as concept and as analytical tool, may provide us with a better understanding of party development and electoral behaviour in post-communist Russia.

Nordisk Øst·forum | 21[1] 2007: 25–42

The Rivalry Between Dynamo and Spartak: A Story from the Fringes of Stalinism

Nis Hollesen

Much has been written about repression and terror during Stalin's rule, but the impact of the terror on sports in the Soviet Union has seldom been discussed. Taking the autobiography of the famous Soviet soccer player Nikolai Starostin as the point of departure, the article tells the story of the rivalry between the two Soviet sports associations Dynamo Moscow and Spartak Moscow, and the tragic consequences this had for the four Starostin brothers, who were the founders of Spartak.

The soccer club Spartak Moscow enjoyed immense success in the late 1930s, outshining the former stars of Dynamo, the sports association of the NKVD. Lavrenti Beria, then head of the NKVD, was an ardent Dynamo fan and could not accept Spartak's success. In order to stop Spartak, Beria had the NKVD fabricate outrageous accusations against the Starostin brothers. In 1942, the brothers were arrested, and after two years of interrogation in Lubianka prison, they were sentenced to ten years in labour camps. After the death of Stalin, all four were rehabilitated in 1954. Through the story of

the Starostin brothers, the article details how Soviet sports evolved from communist dogmatism to *de facto* professionalism and fierce competition among the sports associations.

Nordisk Øst-forum | 21[1] 2007:43–57

Love and Deceit in the Early Days of Soviet Socialism: Some Unknown Pages of Danish-Soviet History

Boris Weil & Valerii Egorov

Using material from the FSB archives recently made accessible to the public, the two authors present some hitherto little-known facts about one of the first Danish visitors to Soviet Russia after the 1917 revolution – Sylvia Poulsen, daughter of the founder of the Danish Social-Democratic Party, Louis Pio, and Countess of Knuthenborg. Mrs. Poulsen was closely acquainted with Maxim Litvinov, the later People's Commissar for Foreign Affairs, and several other leading Bolsheviks. On her second visit to Moscow in 1923, she was accompanied by her son, Count Fredrik Knuth. He fell in love with a Russian woman. His mother did not approve of this liaison, and put all sorts of obstacles in the way of the young couple's plans to marry, including a denouncement to the Cheka.

The tale of Sylvia and her son's encounters sheds light on how the young Soviet state perceived foreigners, and on the rivalry between different branches of the central administration. It also offers unique insights into the importance of personal connections and patronage in Soviet society of the early 1920s.

Nordisk Øst-forum | 21[1] 2007:59–81

